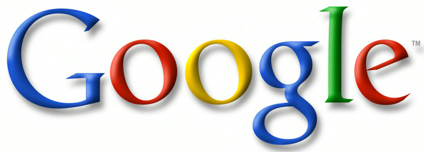
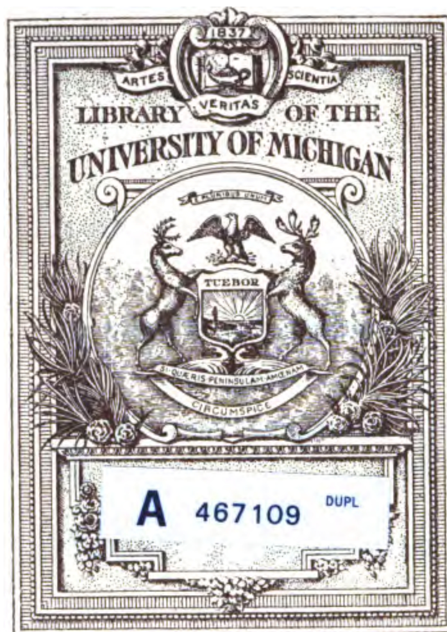

Google

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE
A 467109 DUPL

Christen und gelehrten Brahminen p. 111

Reisen der Heiligen p. 117

Zauberer p. 122

Ramayana p. 135

Abendländische Heiden p. 11

Vaticinium Osorii p. von Mahrattern
Jungius.

HIERONYMI OSORII
LVSITANI
DE
GLORIA
LIBRI QVINQVE
AD
IOANNEM TERTIVM
LVSITANIAE REGEM.

PRAEFATVS EST
GVSTAVVS SARPE
MAGDEBVRGENSIS.

EDITIO EMENDATIOR.

MAGDEBVRGI
APVD WILHELMVM HEINRICHSHOFIVM
MDCCCXXV.

Ex officina
Haenelii typographi regii
Magdeburgensis.

SANCTISSIMAE MEMORIAE

FRIDERICI AVGVSTI WOLFII

QUO ANNI PROXIMI DIE

PRAECEPTOR GERMANIAE

AD SVPEROS REDIERAT

EODEM

HIERONYMI OSORII

DE GLORIA

LIBROS

CONSECRATOS VOLVIT

PIETAS MAESTA LACRIMANS.

PRAEFATIO.

Proximis qui Latine scribendo excelluerunt seculis, dignissimi profecto uidentur, quos antiquae studiosis eloquentiae, Ciceronis tamen ueterumque lectione minime posthabita, legendos commendemus quam diligentissime. Siue enim rerum facilitas tirones allicere, eosque tenere diutius poterit; non illa difficultate, qua frequenter antiquitas adolescentium studia retardat, solent ii fatigare et deterrere, qui minore temporum interuallo a nobis disiunguntur: siue spes excitanda et confirmanda erit, fore, ut, qui iustam Latinae eloquentiae nauare uoluerint operam, proxime accedere possint ad praestantiam ueterum; Casa, Muretus, Palearius, Perpinianus et qui simillimi sunt, manifesto suis commonstrant exemplis, nequaquam recentioribus uiam ad Latine orandi maiestatem esse obseptam et interclusam: siue denique optima ratio, qua ueterum scriptorum uirtutes assumendae sint, paullo debebit esse notior et facilior; profecto ii, qui feliciter hoc uelut iter confecerunt, peridonei sunt duces ad illam, quae admodum paucis optime cessit, multos labores magno praemio compensantem imitationem.

Tamenetsi Lagomarsini, Ruhnkenii, Wolfii, Matthiae curis optimis factum est, ut exempla, quae recentiores dederunt Latine scribendi pulcherrima, in tabernis librariis non frustra quaerantur: bene tamen de litteris meruerit Vir Amicissimus, qui formulis typographicis repetendos, me adhortante maxime et adiuuante aliquatenus, *Hieronymi Osorii* de gloria libros curauit.

Minime enim scriptoribus abundamus Latinis, neque ueteribus, neque nouis, qui philosophiam quasi ex umbra et scholis in lucem et uitam reuocarint, et in disputatione et dialogo scripserint de rebus grauissimis subtiliter atque copiose. Nemo autem infitiari sustinebit, in aliqua exercitationis parte hoc quoque scribendi genus ponendum esse; nemo, qui Platonis Ciceronisque dialogos uel primis labris degustarit, umquam committet, ut manifestam in Osorio siue imitationem, siue aemulationem non agnouisse uideatur; nemo denique inueniri poterit, qui cognitis et perspectis omnibus, quos proxima tempora Latine de philosophia colloquentes tulerunt, palmam in hoc litterarum genere uni Osorio concedendam esse non arbitretur. Si qui igitur in Latine loquendo et disputando id spectabunt, ut, quidquid in medium proferunt, non solum facile intelligatur, sed uerborum elegantia aures teneat animosque delectet: non deerunt profecto, qui scriptorem elegantissime disputantem legere cupiant, illiusque in optimorum imitatione sequantur exemplum.

Elocutionem contemplantes nihil nos prohibet, quo minus Osorium cum illis, qui recentiorum Latine scripserunt, comparemus longe optimis. Tanta est illius perspicuitas, ut nusquam egeas interprete; tam copiosus uerborum apparatus, ut nihil tamen inuenias inane et ieiunum; talis compositio et concinnitas, ut ipso iam sono et numero mirifice delectemur; sic uehemens dicendi ardor et impetus, ut quo uelit, lectorem non ducat, sed trahat uel maxime obnitentem. Sed audire mihi uideor contra disputantes: non semper, inquiunt, Osorius iste tam pure et Latine, ut Ci-

ceronem referret, nobis uidetur scripsisse. Pagina enim 3 legimus *agnoscere ualeamus,* 5 *in sermone multa sunt adducta,* 8 *prolixa oratione,* 11 *pro mea uirili parte,* 14 *assumebas* (i. e. putabas), 15 *oculos fallaci splendore perstringere,* 18 *item et Metello,* et *omnes conatus adhibebo,* 22 *ad tendendas fallacias,* 25 *consummata sapientia,* 27 *asserit* (i. e. dicit), 28 *uitia persequuntur* (i. e. consequuntur), 29 *non tamen uellem existimes,* 30 *opus est* (i. e. necesse est), 31 *ac utinam,* 33 *diuina siquidem ope,* 38 *non prorsus* (i. e. minime), 46 *quis mallet* (i. e. mauult, malit, maluerit), 49 *ut inquis,* 59 *sic enim inquit,* 99 *ut inquit Aristoteles,* 51 *passim legimus,* 69 *oculorum acies horrore perstringit,* 70 *uictor maximis uocibus inclamet,* ibidem *atque si,* 85 *scire sane uellem* (uelim), 106 *sese ridiculum ostendet,* 110 *Laelium, Sapientem cognominatum,* 111 *quos esset infinitum recensere,* 116 *quaere, an potuissent,* 117 *existit* (i. e. extitit), 119 *dant obnixe operam,* 120 *incidentibus rebus uti,* 125 *nulla uirtus in Deo nobis clarior et illustrior occurrit,* 134 *homines infimis artibus incumbentes,* 140 *digni reputantur,* ibidem *num quispiam,* 156 *scelus exhorremus,* 159 *innumeris exemplis uti,* 161 *orationis cursum secunde tenere,* 163 *confidit* (pro illo confisus est), 177 *nec aliquid cum temeritate geret.* Quid contra dicendum erit? Quae et hic uituperantur, et praeter ista uituperanda sunt, ea minime nos deterrebunt, quo minus Ciceronem Lusitanum cura legamus intentiore. Etenim sol, etsi maculis sparsus, abunde tamen

lucem et calorem nobis largitur; Muretus ille, quo emendatius recentiorum scripsisse putant neminem, saepius migrauit Latinitatis leges, quam adhuc demonstratum est; studium pure et Latine scribendi, etsi magni faciendum, nequaquam tanta erit uirtus, ut ceteras non grauate desideremus. Circumspecto tirones utantur iudicio, ut ne probent, quae minus Latina sunt; nec iudicandi hoc negotium querantur esse difficilius, quam quod plerumquè ipsi feliciter possint administrare. Non desunt onomastica, quae cognoscendae uocabulorum historiae inseruiant; non abditi et reconditi sunt libri, quibus Vossius, Scioppius, Vorstius, Cellarius, Heusingerus, Noltenius Latinitatis causam tueri susceperunt; non Demostheni, Ciceroni, Osorio contigit esse eloquentissimis sine illo, quod mediocres homines non nimis exercere solet, studio uere indefesso et ardore quodam amoris flagrantissimo.

Videamus, quanta sit Osorii uirtus in rebus et sententiis. Quodsi uir optime a natura instructus, auditione excellentium doctorum sacris litterarum initiatus, lectione Bibliorum, Platonis, Demosthenis, Ciceronis assidua nutritus, pietati et sanctimoniae per totam uitam consecratus, multa uariaque rerum experientia ad sapientiam ductus libros emittere poterit, qui alios reddant et sapientiores, et meliores, et beatiores: quae spes nos inuitabit, quae legendi cupido nos inflammabit, quae ardoris constantia nos usque tenebit, ut tantum scriptorem, quantum Osorius se nobis offert, quam diligentissime cognoscamus! Tam mature in illo explenduit ingenii uigor et felicitas, ut decennem illum puerum magister admiraretur Latine loquentem, eumque ad optima quaeque natum esse,

coniectura auguraretur. — 'Tot annos ille, ubi clarissima tunc celebrabantur Musarum domicilia, Salmanticae, Lutetiae Parisiorum, Bononiae commoratus est, ut tricesimum aetatis annum iam supergressus, nondum audire desierit maximos litterarum tunc antistites. — Ita philosophiae, iuris ciuilis, theologiae doctoribus operam nauauit, ut et optimos quosque scriptores Graecos et Latinos numquam e manibus dimitteret, et codicem sacrum sanctorumque patrum libros incredibili diligentia pertractaret.' — Verae pietati et sanctimoniae ille se consecrarat, non isti, quae in tralatitia quadam doctrina secure dormitat, aliter sentientes aut hostiliter inuadit, aut arroganter contemnit, et muliebribus lamentis, aut uanis insanae mentis somniis coelum aperire sibi conatur; sed illi potius, quae discendo et commentando ducit ad Fontem omnis sapientiae perennem, quae docendo et bene faciendo imaginem *Illius* repraesentat, qui de coelo uenit, ut nos duceret ad coelum, quae patiendo, agendo, sperando placide tolerat non euitabilia, molliora reddit aspera, et aeternam animo praesentit felicitatem. Vera loquor, non ficta in cuiusquam opprobrium. Auctorem enim habeo minime contemnendum, qui Osorii uitam aeternitati memoriae commendauit, ipsius e fratre nepotem, Hieronymum. 'Sanctissimis enim Episcopi officiis tam religiosissime functus, ut simillimum illius haec secula, uix unico excepto Fenelonio, uiderint neminem, omne ille otium uel sacri codicis, Platonis, Ciceronis lectioni dedit, uel libris doctissime atque elegantissime componendis tribuit, uel Graecis litteris docendis, Euclidis geometria explicanda, D. Pauli epistolis et D. Joan-

nis euangelio explanandis consumpsit. Monachos, si quos ad discendum aptiores cognouerat, Latinis litteris et musica instituendos curauit; scholas superiores inferioresque ita aperuit, ut iusto salario doctores ac praeceptores e fisco augeret; Algarbienses, ab agriculturae studio alienos, ut sationibus campos implerent, adhortationibus frumentoque subleuauit; et magna uectigalia sua ita dispensauit, ut sibi uix necessaria concederet, atque heredibus tria tantum uasa argentea, et modici ponderis relinqueret, omnia sapienter et benigne iis largitus, quos amori et misericordiae commendatos esse Deus Optimus Maximus uoluit. Nulla re aduersa cum uehementius commoueri uideretur, amici dictitabant: similem ipsius esse animum et Oceanum, qui nulla mole iniecta, quamuis maxima et grauissima, in alteram partem moueretur. — Homo sagacissimus cum inde a pueritia plerumque inter peregrinos uersaretur; cum propter generis nobilitatem, eruditionis praestantiam elegantiamque morum ad proceres, eruditos et humanissimos quosque facilem aditum haberet; cum singulari affabilitate praeditus neminem sperneret, sed cum inferioribus libenter colloqueretur: cum uariis casibus, quos uel parentum et consanguineorum indulgentia, uel propitior fortuna auertere aut releuare solet, exerceretur paullo uehementius: fieri non potuit, quin experientia doctus obscuriorum rerum uim et naturam perspiceret, et quae futura erant, quasi praesentia cerneret; praesertim cum illam assumpsisset experientiae uicariam, *qua*, ut ipse scribit in libro de rebus gestis Emmanuelis, *nihil est uel ad prudentiam comparandam utilius, uel ad uirtutem excitandam uehementius, uel ad sa-*

nanda reipublicae uulnera salutarius, uel ad oblectamentum uitae iucundius, historiam. — Quae hactenus disputaui, si forte maiorem excitare uidentur expectationem, quam cui possit his de gloria libris satisfieri: minime tamen se deceptos sentient, qui attenderint animum ad insignem rerum et copiam, et subtilitatem, et salubritatem. Tanta enim est copia et ubertas, ut legendo, obseruando, et meditando per plurimos annos nihil aliud spectasse uideatur, quam ut undique colligeret, quae ad diuinum illud opus facerent componendum. Tanta est subtilitas, ut uel ii, qui in res, quae ad gloriam pertinent, quam diutissime et studiosissime inquisiuerunt, hic tamen inueniant, quod ipsorum aciem fugisse uideatur. Tanta uero est salubritas, ut, si forte sint, qui clandestinis conuentibus interitum patriae machinentur, qui singulari certamine et sanguine infamiam esse abluendam arbitrentur, qui optimarum artium studio, ut rei inutili, bellum atrocissimum indicere non erubescant, diuinis uiri sanctissimi praeceptis moniti possint intelligere: nefarie statum reipublicae labefactari, at emendandam esse mentem ad facinora procliuem; falso falsum honorem isto Barbarorum certamine uindicari, at ueram et aeternam gloriam non comparari sine uirtute; felicem esse habendum, non qui ingenio ad quaestum et libidinem abutatur, sed qui rerum potuerit causas cognoscere. —

Sed erunt fortasse, qui, cum ipsi argumentorum pondera examinare nolint, omnia illorum tribuant auctoritati, quorum sententia etiam iis, qui ipsi rerum momenta accurate pensitant, haud uidebitur esse contemnenda. Vt taceam, quid Elisabetha, doctissima Anglorum regina, de his libris

senserit; ut silentio mittam, quantum pretii Reginaldus Polus, eruditissimus ille Archiepiscopus, iisdem statuere non dubitarit: nonne plurimum ualebit significasse, quo in numero Hieronymum Osorium habuerint et *Jo. Georgius Graeuius*, et *Fridericus Augustus Wolfius*? Quid Graeuius ad Cic. de off. II., 9. iudicat? *De gloria pereruditos ac disertissimos libros edidit uir magnus, Hieronymus Osorius, Lusitanus, Episcopus Siluensium in Algarbiis.* Quid uir ille, cuius meritis pietas, si posset, non aeneam, sed auream poneret statuam? Princeps ille philologorum, cum anno huius seculi duodeuicesimo ad balnea Doberanensium maritima commorans, multa diuinitus de studiis humanitatis pronunciaret, *Recentiorum*, inquit, *qui Latine scripserunt, nemo est, cui posthabeas Osorium, uerborum sententiarumque uirtute pariter excellentem.*

Denique, ut, quae nunc offertur editio, suos habeat lectores, paucis dicendum uidetur, hos de gloria libros tam esse inter rariores, ut eorum notitia uiros fugerit illos litteratissimos, qui aut morum doctrinam Christianorum explicuerunt, aut rerum censum egerunt librorum theologici generis, aut philosophiae historiam enarrarunt, Joan. Franc. Buddeum, Joan. Laurent. Moshemium, — Jo. Georg. Walchium, Jo. Aug. Noesseltum, — Jacob. Bruckerum. Nimirum nec multae pro libri praestantia factae sunt editiones, et ultima prodiit anno 1635. Quo immenso pretio uir ille, qui sumptum fecit in hoc opus renouandum, editionem sibi compararit principem, nihil attinet dicere.

Placet omnes enumerare editiones, quas aut ipse uidi, aut indicatos legi a Baylio, Chofepiëo et Niceronio. Princeps editio, quam eandem typo-

grapho repetendam dedimus, exiit Florentiae apud Laurent. Torrentinum an. 1552 chartis octonis. Quam editionem eiusdem anni et urbis, sed chartis quaternis, et libris Osorii de nobilitate locupletatam laudauit Chofepiëus et Niceronius, eam nec uidi, et metuo, ne sit erratum in forma libri describenda. Sequuntur editiones Basileenses ann. 1556 et 1571 chartis octonis; quam utramque iidem indicant uiri docti, sed posteriorem tantummodo potui usurpare. Coloniae an. 1577 et Basileae an. 1584 octonis hos libros esse repetitos, eosque a Bartol. Bodegemio dedicatos Matalio Metello, Baylius testatur. Editionem Bilbaonensem an. 1578 solus commemorat Niceronius. Eidem auctori notitiam debemus editionum, quas officina Coloniensis an. 1594 duodenis, Parisiensis an. 1608 octonis et Rotomagensis an. 1616 duodenis curarunt. Quam editionem omnes uidentur ignorare, quamque ipse possideo, exiit Lugduni apud Pillehote an. 1609 duodenis. Referre illa uidetur, ut repetita Bodegemii epistola significabit, editionem Coloniensem anni 1577, aut Basil. an. 1584, sed emendatam, ut certe bibliopola gloriatur, κατὰ τὸ αὐτόγραφον, id est, ut equidem interpretor, secundum editionem principem. Multis quidem inquinata est uitiis typographicis, nec chartarum, nec typorum bonitate alliciet lectores: habet tamen et Osorii uitam ab ipsius nepote conscriptam, et, quod nouae deesse nolui editioni, totum opus in minores partes descriptum. Quam omnium ultimam dixi, exiit Antuerpiae an. 1635 octonis aut duodenis. His omnibus, illa excepta, quam primo laudaui loco, additi sunt Osorii libri de nobilitate ciuili et Christiana. Verbo monuisse satis erit, non de-

siderari libros de gloria in Osorii operibus, quae Romae typis descripta sunt anno 1592.

Praeter Florentinam igitur duas usurpauimus editiones, ut, quae nunc emissa est, paullo esset emendatior, Basileensem anni 1571 et Lugdunensem anni 1609. Quae errata typographi Florentini sunt plurima, ea tollere conatus sum, sedulo tamen id cauens, ne, si quid Osorius ipse commiserit, emendasse uiderer. Meo in distinguendis uerbis usus sum iudicio. Quominus nouis noua editio contaminaretur uitiis, id sedulo impediuit cura et eruditio, quae satis laudari nequit, Friderici Wiggerti, V. D.; neque uir ille officiosus id solum egit, sed errata Florentina, quae me fugerant, idem feliciter emendauit.

Ceterum ardentissime cupio, ut, qui nunc protestantium, ut uocantur, rationem et instituta hostiliter inuadunt, iisque res falsissimas et iamdudum refutatas crimini dare non erubescunt, libros potius aut libellos emittere uelint, qui, etsi non sint de gloria, ad gloriam tamen ipsos aliosque ducant immortalem. Gratissimo nos quidem animo legemus libros, qui, quamuis id non spectent, ut ecclesia aliqua augeatur terrestris, tamen id efficiant, ut Deo adiuuante ecclesia, quae his oculis non cernitur, in gloriam humanitatis amplificetur sempiternam. Quod ut fiat, id studio agamus acerrimo, et qui *Iesu Christi* uicarium suspicimus, et qui ueneramur *Ipsum, cui omnis potestas data est in coelo et in terra, et salvare in perpetuum potest accedentes per ipsum ad Deum.*

Scribebam in Academia Rostochiensi, m. Julio a. CIƆIƆCCCXXV.

GVSTAVVS SARPE,
Gr. litt. Professor P. O.

HIERONYMI OSORII [1])
VITA,

quam legimus in Iac. Aug. Thuani historiarum libro LXXI, pag. 41. tom. II. ed. Francof.

Hieronymus Osórius [2]) mihi, dum Lusitana enarrarem, pene exciderat, heic proprio magis loco commemorandus. Qui adolescens cum literis operam in Italia dedisset cum Antonio Augustino 3) et Joanne Metello Metallario 4) Sequano ICto, in patriam reuersus primum Siluensis, deinde Algarbiorum episcopus 5) fuit, tum scriptis, quae multa et uaria puriore ac florido stilo exarata, dum uixit, passim dedit, et post eius mortem Hieronymus ex fratre nepos Romae publicauit, 6) tum uitae sanctioris exemplo non solum suis, sed toti Christiano orbi utilis, atque ad extremum, in munere suo assiduus, placide ad Deum migrauit, 7) eo felicior censendus, quod qui Castellensium arma Lusitaniae annus intulit, idem ipsum, ne patriae excidio superesse cogeretur, Lusitaniae abstulit.

ANNOTATIONES.

1) Quos de Hieronymo Osorio libros laudauit *Christoph. Saxius in onomast. lit.* parte III., p. 492, iis addatur *vita*, quam conscripsit *Hieronymus Osorius* e fratre nepos. Epitomen dedit, sed maiorem, quam quae huic addi potuerit editioni, *Paul. Freherus* in *theatro uirorum eruditione clarorum*, p. 246. seqq. ed. Norimb. an. 1688. Adeunda praeterea uidetur *Nic. Antonii bibliotheca Hispan. nov.* p. 449; *Du Pin nouv. biblioth. des auteurs eccl.* tom. XVI. p. 122; et *bibliotheca Lusitana critica e cronologica, na qual se comprehende a notizia dos authores Portuguezes e das Obras, por Diego Barbosa Machado. Lisboa, 1741 seqq.*

2) natus Olissipone an. 1506.

3) *Antonius Augustinus*, cuius *emendationes et opiniones, notae in Festum et Varronem, libri de legibus et SCtis Romanis, de Romanorum gentibus et familiis* satis cogniti sunt philologis, natus est Caesaraugustae (Saragossae) an. 1516, expirauit Archiepiscopus Tarraconensis an. 1586.

4) *Joan. Matalium Metellum* quo iure Thuanus in ed. Francof. *Jo. Metellum Metallarium*, in Geneu. *Jo. Metellum Metellarium*, et qui Thuani historias Francogallice vertit, *Jean Mettel de Mettelaer*, et Christoph. Saxius *Joan. Natalium Metellum* appellarint, id uiderint alii. Certe et *Bartol. Bodegemius Delphus*, qui Osorii de gloria libros Metello dedicauit, nominat *Matalium*; quo eodem nomine ipse utitur in *commentario de repertis ab Hispanis et Lusitanis in occidentis et orientis Indiam nauigatione, deque populorum eius uita moribus et ritibus.* Quem librum bene et Latine scriptum, qui extat in ed. Colon. an. 1586 commentariorum de vita Emmanuelis, commendatum uolui Latinae studiosis eloquentiae.

5) Mirus profecto error! Osorius fuit *Episcopus Siluensium in Algarbiis.*

6) Omnes Hier. Osorii libros edidit contractos nepos e fratre, an. 1592, quattuor codicibus formae maximae. Quae editio quos quo ordine contineat libros, docet *Niceronius* tom. IX. ap. Baumgart.

7) Qua εὐθανασίᾳ anno 1580 has effugerit tempestates, quaque humilitate et fiducia ad coelum redierit, si qui scire cupiunt, id legere uelint apud Osorium Nepotem. Haue, sanctissima anima! Tuarum uirtutum et uiuentes, et morientes simus quam simillimi! Haue!

G. S.

ERRATA.

Pag. 19. med. ponantur commata post *Neque enim* et *despiciat* —
— 41. uersu 1. legatur *quid* —
— 49. u. 22. ponatur comma post *uiolarent* —
— 51. u. a fine 3. pone colon —
— 65. u. a f. 8. leg. *uastato* —
— 152. u. a f. 3. leg. *Quantam* —

HIERONYMI OSORII LUSITANI
DE GLORIA

LIBER PRIMUS.

Multa sunt, Rex inuictissime, quae magnam uim habent ad hominum uitam uel recte constituendam, uel funditus euertendam: tum nihil est, quod in utramque partem tantum ualeat, quantum ardens quoddam laudis et famae desiderium. Primum enim adeò late patet, ut nullus sit, neque tanta humanitate praeditus, neque tam agrestis et inhumanus, neque tantis honoribus insignis, neque tam obscurus et ignotus, neque tot uirtutis ornamentis excultus, neque tam multis flagitiis coopertus, qui non flagret infinita quadam gloriae cupiditate. Deinde ita est id communibus sensibus infixum, ut neque ui rationis euelli, neque lege aut more ullo mutari, neque ullo metu coërceri et comprimi possit. Postremo tam uehemens est, ut animum nullo in loco consistere patiatur, sed semper incensum trahat et rapiat ad maiora in dies et altiora inflammato studio consectanda. Ex hoc autem animi motu clarissimae uirtutes; ex eodem teterrima uitia nascuntur. Acuit enim industriam animosque ad res acriter et animose gerendas exsuscitat; ita tamen, ut alios ad ius humanae societatis tuendum patriamque beneficiis immortalibus obligandam, alios ad leges nefarie tollendas et remp. delendam solicitet. Vt enim antiquissima commemorem, illi primi urbium conditores, qui homines in siluis bestiarum more dissipatos, unum in locum compulerunt et in ciuilis uitae societatem conuocarunt, omnes (quod ex historiis constat) ardenti gloriae cupiditate fuerunt in studium tam praeclari muneris incitati. Quid; qui optimis legibus et institutis, ciuitates suas ad summam amplitudinem

perduxere? Quid; qui pro patria caput suum, in summum uitae discrimen intulere? Quid; qui maximarum artium disciplinis cives suos excoluere? Num obscurum est, neminem sese sine magna spe laudis uel ad homines inter se iustitiae munere conciliandos, uel ad remp. uirtute et industria defendendam aut ingenii opibus illustrandam contulisse? Contra uero, qui patrias euertêre, aut scelere et amentia conuellêre, omnes fuerunt ad tam tetrum et tam immane facinus gloriae cupiditate compulsi. Vtriusque autem rei ciuitatis unius uarii casus infinita exempla suppeditant. Si enim inuestigare uelimus, per quos fuerit olim Roma fundata, eiusque imperium latissime propagatum, ut a Romulo ordiamur, et seriem illam clarorum hominum usque ad extrema florentis imperii tempora perducamus: intelligemus, omnes adeo appetentes laudis et gloriae fuisse, ut illius parandae causa neque laborem ullum fugerint, neque uitae periculum recusarint. Rursus si naturam spectemus eorum Romanorum, qui Romanum imperium per summum scelus euerterunt, aut saltem de illius pernicie et interitu cogitarunt: omnes reperiemus ad gloriae cupiditatem incredibiliter exarsisse. Hoc autem nec in unius tantum ciuitatis annalibus, nec in una tantum memoria hominum, sed apud omnes nationes, in omni aetate cernere licet, nullum esse scelus immane, nullum facinus impium, nullam sectam pestilentem, nullum reip. turbulentum motum, qui non ab appetitu gloriae nascatur. Non igitur immerito uiri sapientia praestantes, cum animaduertissent, ab hoc insito laudis appetitu et bona quamplurima, et infinita mala proficisci, quasi ancipiti sententia in uarias partes distracti, modo iuuentutem ad summae gloriae studium cohortandam, modo ab illa quasi a magna uirtutis et constantiae labe deterrendam existimabant. Quid hic sanctarum literarum monimenta commemorem? Explicari enim non potest, quam saepe, et quanta orationis ui nos ad summum studium immortalis nominis inflamment. Rursus autem

nihil est in illis tam dira poena sancitum, quam ne quis honores ambiat, ne principatum appetat, ne cupiditate laudis efferatur, usque adeo ut omne Christianae pietatis fundamentum in contemptione gloriae consistat. Quid igitur? ut sit uel in casibus humanis, uel in doctorum hominum scriptis tanta dissensio: num id etiam coelesti disciplinae tribuendum est, ut illius praeceptis imbuti explicare nequeamus, sitne nobis gloria consectanda, an summa potius animi contentione repellenda? Sed nimirum nihil animis nostris impressum et inustum est, in quo non diuinum beneficium agnoscere ualeamus; nos tamen illis naturae principiis, quae nobis ad salutem tributa sunt, peruerse utentes, nostra dementia in perniciem incurrimus. Nam ira, cupiditas, spes, metus, dolor, uoluptas et reliqua generis eiusdem, quibus animos uel incendi, uel restingui, uel incitari, uel remitti, uel efferri, uel contrahi, uel alio quouis pacto commoueri et agitari sentimus, nobis donata sunt, ut noxia repellentes, et salutaria asciscentes, naturae statum conservemus: nos uero ea plerumque omnia ad flagitium atque uitae pestem conferimus. Quo autem sunt illa maiora et ampliora, quae accepimus, eo ex illorum abusu grauioribus malis implicamur. Largitus est enim Deus nobis rationem, qua maxime a belluis distemus, et ad diuinam naturam propius accedamus: nos autem eandem saepenumero rationem huc et illuc uersantes, ea scelera concipimus, ut belluas etiam immanitate superemus. Habemus etiam a natura animos imbutos religione, qua incitati, praecellentem illam naturam diuinamque uim hominum generi consulentem ex operibus agnoscentes, eam castissimo pietatisque plenissimo cultu ueneremur. At hominum amentia factum est, ut ab illo naturae sensu duceretur omni scelere contaminata superstitio, quae fusa per omnes nationes, multis seculis omnium fere animos opprimeret, mortalesque miseriis infinitis implicatos et constrictos teneret. Nihil denique, ne plura persequar, est nobis a

natura insitum, quod non sit uel ad corporis tutelam, uel ad animi cultum aptissimum: sed nos plerumque diuinis muneribus ad nostrum exitium et deformitatem abutimur. Ex quo efficitur, non studium laudis, cum sit nobis ingeneratum, esse ullo modo uituperandum, sed iactationem et leuitatem hominum a uera uirtute penitus aberrantium, et inanissimis opinionibus uitae rationem peruertentium. Non enim temere summus ille Dominus eam cupiditatem omnium mentibus inseuit, sed admirabili consilio et ratione: ut ea uidelicet incitati, ad honestatem, unde laus omnis existit, ardentius aspiremus. At homines flagitiis infames, cum uerae dignitatis opibus orbati, dignitatem tamen appetant, illiusque uiam penitus ignorent: eam e rebus inanissimis quaerentes, magnum in se dedecus admittunt, et patriae plerunque pestem atque perniciem machinantur. Hoc igitur gloriae genus inane, funestum atque mortiferum, omnium malorum seminarium in se continens, execrari praecipiunt sapientes homines; ab huius pestilenti contagione Christi optimi max. uoce deterremur; non ab illo, quod uulgi amentiam contemnens, stirpe uerae uirtutis innititur. Quae cum saepe mecum animo agitarem, inire coepi rationem, quemadmodum errorem multis insitum ex aliquorum animis euellerem, et homines nostros, in quibus est natura egregius amor laudis ingenitus, a leuitate ad uerae gloriae studium traducerem. Et ut in libris de Nobilitate, quos scripsi ad Ludouicum fratrem tuum, principem omnibus uirtutibus ornatissimum, facere sum conatus, ut fucatam atque fallacem nobilitatem a uera secernerem: sic in his libris contendo, ut inanem et fluxam a uera et stabili laudem seiungam, et admoneam omnes, in quibus inest ardor quidam mentis ad gloriam, ut toto pectore in studium pietatis et religionis incumbant. Aliter enim nunquam quod expetunt adipisci ullo modo poterunt. Vt autem id commodius efficerem, uenit in mentem mihi complecti his libris ea, quae quondam de gloria et dignitate in sermone

quodam a me cum hominibus amicissimis habito, cum essem Bononiae, uersata sunt. In quo sermone multa sunt adducta, quae totius gloriae uim atque rationem facilius aperient. Hos autem dialogos tibi dicare constitui, partim ut hoc ingenii munere, exiguo illo quidem, sed a non exigua in te pietate profecto, animum erga te meum declararem; partim ut tui nominis amplitudine et auctoritate munitus, facilius omnes reprehensorum impetus arcerem. Accedit, quod nihil aptius mihi uidebatur, quam libros de gloria inscriptos illi principi consecrare, qui est uirtutum maximarum gloria praestantissimus. Nec enim tu is es, qui leuitati servias, cuius studia ad plausum populi referantur, quem misere distringat ambitio et transuersum a recta uiuendi uia deducat; sed qui uitae consilia ad exactissimam prudentiae normam dirigas, omnesque tuas actiones uerae uirtutis perfectique officii ratione metiaris. Cum autem sis omni dignitate princeps, tum laude religionis atque sanctitatis es in primis admirandus. Quis enim unquam maiorem diligentiam adhibuit in sacris aedibus exstruendis, in rebus diuinis rite peragendis, in sceleribus impiorum hominum uindicandis, in Christi nomine propagando? Opera enim tua effectum est, ut innumerabiles Asiae nationes, patria superstitione repudiata, et pristinis atque inueteratis institutis omnino relictis, sese ad Christum ardenti studio contulerint. Non est igitur mirum, si aliarum uirtutum laudibus abundas, cum hanc unam, e qua reliquae omnes oriuntur, fueris studiosissime complexus. Tu singularis iustitiae praesidio remp. tutam ab omni pernicie conseruas; tu mores patriae fluentes disciplinae seueritate deuincis; tu Lusitaniam antea bonarum artium rudem omnibus disciplinis instruendam curas; tua singulari sapientia effectum est, ut in communi Christianae reip. incendio inter Christianos principes excitato, sola Lusitania summa pace frueretur. In tuis autem laudibus illa est omnium clarissima, quod Christus numine suo te protegit, tibi praesens adest, pro

te pugnam capessit: quod cum alias saepenumero, tum abhinc triennio fuit in India, hostium etiam confessione, declaratum. Christi enim numen hostium impetus repressit; nostros in summa paucitate, rerumque omnium indigentia coelesti praesidio communiuit; exercitum maximum et robustissimum e Turcis et aliis bellicosis nationibus Solymani opibus et imperio conflatum deleuit; atque ne plura dicam, recenti clarissimi facinoris exemplo memoriam uictoriarum, quae fuerunt olim diuinitus Abrahamo, Gedeoni, Dauidi aliisque uiris sanctissimis concessae, renouauit. Hoc igitur his tantis rebus es assecutus, ut, cum gloriae causa nihil facias, incredibili tamen apud omnes populos gloria circunfluas. Singularis enim tuae probitatis exemplis docuisti, non praecipitem ambitionem, non effrenatam dominandi libidinem, non infinitam pecuniae cupiditatem, sed iustitiam, aequitatem, mansuetudinem, beneficentiam, religionem, gloriam immortalem efficere. Quare fruere isto tanto bono; Christum tuae gloriae auctorem semper intuere; omnes tuas curas in reip. salute defige; et ad aeternam atque diuinam gloriam, ut facis, aspira. Sed iam tempus admonet, ut ad nostri sermonis explicationem ueniamus, quem uelim, ut pro tua praestante humanitate clementer excipias.

II. Cum igitur in Italiam me excolendi ingenii gratia contulissem, et ex multorum sermone intellexissem, nullam tunc Italiae ciuitatem esse cum Bononia literarum gloria conferendam: eam delegi potissimum, in qua studia perturbatione rerum mearum impedita, longo tandem interuallo reuocarem. Postquam uero in ea consedi: re ipsa cognoui, fuisse mihi ab omnibus, quorum praedicationem sequutus fueram, egregie consultum. Est enim illa ciuitas et opibus florens, et omnibus maximarum artium disciplinis exculta; tum gentis humanitate, et rerum omnium copia ad studia literarum satis instructa. Florebant ibi multi doctrinis

Graecis et Latinis non mediocriter eruditi; multi in omni philosophiae genere excellentes; multi postremo dicendi facultate praestantes, et in omni liberali doctrina summa cum laude uersati. Quid dicam de utriusque iuris studio, cum illud constet, Bononienses iureconsultos omnibus, qui se huic grauissimae disciplinae dediderunt, admirabile semper acuminis et prudentiae lumen praetulisse? Non igitur mirum uideri debet, si tanta loci celebritate commoti, bene informati adolescentes undique Bononiam conueniant ad animum clarissimis disciplinis excolendum: cum in ea constitutum esse uideatur egregium quoddam eruditionis et sapientiae domicilium. In ea igitur cum omnem operam et studium in literis ponere cogitassem: nihil mihi prius faciendum putaui, quam ut me ad eorum amicitiam applicarem, qui erant ingenio atque doctrina praestantissimi, ut eorum ope et consilio eo, quo cursum institueram, citius atque felicius peruenirem. Quod quidem mihi facillimum fuit. Multis enim locis usu didici, nunquam elegantiam doctrinae ab humanitatis laude seiunctam esse; imo semper ingenii suauitatem cum omni literarum cultu fuisse incredibili amoris societate copulatam. Siue id accidit, quia nemo ferme, nisi miti clementique natura sit, et ab omni motu feritatis alienus, potest excellentem doctrinae formam intueri, et ad illius cupiditatem incendi; et ita fit, ut paucissimi docti agrestibus institutis uiuant, quia paucissimi agresti ingenio praediti in doctrinae studium incitantur: siue tanta uis est in optimis artibus atque disciplinis, ut illarum ope facile quaeuis natura reddatur mitis atque mansueta, et ad omnem rationem humanitatis excolatur. Praeclare enim ille, abire studia in mores asseuerat. Vt enim quisque liberalibus est disciplinis instructissimus; ita maxime est in omni genere lenitatis atque comitatis excellens. Vnde non immerito nomen humanitatis ad maximarum artium facultatem traductum est. Ibi igitur cum homines admodum doctos peramanter obseruarem: illi mihi pa-

rem uoluntatem reddentes, cumulatissime gratiam referebant. Erat mihi magnus usus cum Romulo Amasaeo, uiro in dicendo admirabili, in omnique doctrinae uarietate praestantissimo. Obseruabam praeterea Achillem Bochium, equestris ordinis ornamentis atque singulari eruditionis laude florentem. Lodouicum etiam Buccaferreum, omnium Peripateticorum facile principem, studiose audiebam; et alios item multos ex doctis habebam arctissima consuetudine deuinctos. Sed ii tam multis erant et domesticis, et publicis curis impediti, ut nulla ratione possent a gerendis negotiis auocari, meisque atque meorum aequalium longissimis sermonibus interesse. Quamuis igitur ad eos frequenter iuissem, aut salutandi causa, aut percontandi, si quis locus mihi multa legenti explicatu difficilis incidisset: non tamen unquam induxi animum, ut homines, qui et me multo aetate anteibant, et erant nimis occupati, ulla molestia afficerem, et prolixa oratione a grauissimis studiis aliquo tempore retardarem. Disputationes igitur longiores sermonibus aequalium meorum, cum quibus eram assidue, reseruabam: e quibus duos inprimis ex omni nobilitate, insigni amore et studio complexus sum. Alter erat Antonius Augustinus, Caesaraugustanus, quem propter mores suauissimos et multiplicem eruditionem ualde amabam; alter Ioannes Metellus, Sequanus, homo singulari modestia praeditus, quicum diutissime uixi atque coniunctissime. Vterque autem eorum ius ciuile, cuius studio dediti erant, aliis praeclaris artibus excolebat, et multis dicendi luminibus ancipites iuris quaestiones illustrabat. Neque enim erant ex eorum numero, qui sibi diligentissime cauendum esse statuunt, ne bonas literas quasi iuris studio perniciosas attingant; sed potius nunquam se posse ad illam amplissimam iuris dicendi et reip. constituendae facultatem peruenire credebant, nisi fuissent omni doctrina nobilitate digna inprimis eruditi. Cum autem in suburbano quodam, quo nos Augustinus inuitarat, simul essemus: post alios sermones ul-

tro citroque, ut fit, de multis rebus habitos, ego huiusmodi sermonem institui.

III. Quando eam oportunitatem, quam maxime optabam, mihi diuinitus oblatam esse uideo: ualde reprehendendus sim, nisi ex ea fructus excepero, quos facile huius loci amoenitati, omniumque uillarum fructibus anteponam. Postquam enim Florentia uenistis, nunquam mihi licuit per otium sciscitari, quam multa sint in illis Pandectarum uoluminibus, quae diligentissime cognouistis, ab iis, quae uulgo circunferantur, dissidentia; et satisne magnum adiumentum studiosis uos allaturos speretis. Ardeo enim incredibili cupiditate audiendi, et simul spem concipio, fore aliquando, ut ductu uestro summorum hominum prudentiam in libris illis reconditam, penitus inuestigem.

Hic Metellus arridens, Quid tibi, inquit, in mentem uenit arcana iuris ciuilis uelle cognoscere: cum iampridem a nobis defeceris, et hanc totam disciplinam omnino contempseris? Quemadmodum enim cum illis, qui ad hostes perfugêre, non sunt amplius iura ciuitatis illius, quam scelere amiserunt, communicanda: ita nec tibi in haec nostra studia, quae deseruisti, curiosius inquirendum censeo. Si te ad nos retuleris, et quasi postliminio reuersus pristina iura recuperaueris: tum fortasse te in penetralia disciplinae ciuilis admittemus. Aliter te non interdictis arcebimus; sed armis ut iuris ciuilis hostem, ab huius scientiae finibus repellemus.

Male, inquam, narras. Neque enim is iuris studia contempsisse putandus est, qui solam altissimarum atque diuinarum rerum cognitionem illis anteposuit; neque hostis iuris atque legum putandus est is, qui se ad illam disciplinam contulit, e qua, tanquam ex fonte sanctissimo, leges omnes haustae atque delibatae sunt. Nulla igitur causa est, cur mihi non liceat aliquid ex uestra facultate decerpere, uobis praeser-

tium auctoribus, qui tam multa ornamenta ex illis artibus, in quibus elaboro, ducta retinetis.

Postea, inquit Augustinus, uidebimus, num ea tibi impertire conueniat, quae tamen non oratione, sed scriptis comprehendi queunt. Neque enim possent tam multa, tanto temporis spatio tantoque studio collecta, humana memoria contineri. Nunc autem quiduis aliud agam libentius. Aequum enim est, ut animum a labore nimio, quem his diebus in studio explicandi iuris excepi, alio studii genere relaxem. Praestat enim hoc multiplex literarum cognitionis cupiditas, ut nunquam labore frangamur; et unius studii satietatem aliarum rerum commentatione depellamus. Quare in praesentia (ius enim esse statuo, ut quandiu in meo regno estis, me sequamini) mentionem iuris ciuilis omittamus; tuque in primis (me autem appellabat) si quid est in studiis tuis noui, fac adferas in medium, et aurium nostrarum sitim elegantia et copia tuae orationis exstinguas.

Mihi, inquam, nihil est, quod uestris auribus dignum esse putem. Toto enim tempore, quo hinc abfuistis, disiunxi me a consuetudine Musarum, animumque retuli ad studia plena laboris, et inania uoluptatis. Nam et in theologis recentioribus uersatus sum, qui quidem sunt ab omni elegantia doctrinae et uenustate sermonis abhorrentes; et in Hebraicarum literarum elementis perdiscendis curam atque cogitationem posui. Omnia igitur studia his proximis diebus abieci, quorum disputatio uos afficere uoluptate aliqua potuisset; et in illis uersatus sum, quae mihi nihil iucunditatis, plurimum uero laboris attulerunt.

Eadem igitur, inquit Metellus, conditione fuisti, qua nos, qui non modo sine iucunditate, uerum cum magna interdum satietate atque molestia Pandectarum illa, quae dicebas, uolumina perlegimus. Quodsi quis nos interroget, qua spe utilitatis impulsi hoc ne-

gotium susceperimus: uix ullam fingere possumus; maxime cum magna pars eorum, qui de nobis iudicaturi sunt, uagis et errantibus certorum hominum opinionibus addicta, eos irrideat, qui ad hos libros, tanquam ad purissimum huius disciplinae fontem, omnia referenda putent. Quis enim nos feret, si quibusdam in locis nostram sententiam prudentium testimonio confirmatam, imprudentium responsis anteponamus? Emolumentum itaque et praemium nullum uideo. Voluptas uero, si qua interdum capti et diliniti fuimus, tanta certe non fuit, ut laboris atque molestiae magnitudinem adaequaret. Non tamen est, quod ad me attinet, cur me suscepti negotii poeniteat. Nam nostro Augustino homini doctissimo et mihi amicissimo, praeclara quaedam molienti, operam dedi; et ita pro mea uirili parte multis iuris studio deditis aliquid opis attuli.

IV. Praeclare tu quidem, inquam, Metelle. Nam is demum est uir uirtute praestans existimandus, qui studia amicorum emolumentis suis antefert, et omnes curas atque cogitationes confert in publicam utilitatem, libentissimeque rerum suarum iacturam facit, ut aliorum commoda constituat. Sed illud non recte iudicas, uos nullo praemio affici posse. Quid? parumne magnum praemium ponis in ea gloria et dignitate, quam isto labore fuistis assecuti? Fieri enim haud quaquam potest, ut tam praeclara industria, quae quidem est plurimum lucis doctis omnibus allatura, laudis et gloriae fructu careat. Gloria autem nihil est in rebus humanis pulchrius, nihil amabilius, nihil cum uirtutis altitudine copulatius. Nam et a splendore uirtutis excitata est; et excellenti pulchritudine ad amorem dignitatis allicit; et homines ingenio praestantes ad uirtutis studium inflammat. Omnes enim, qui maximo ingenio praediti sunt, stimulis gloriae concitati res praeclaras aggrediuntur. Tolle gloriae cupiditatem: et omne studium uirtutis exstingues. Nemo

enim unquam sese pro Reip. salute in capitis discrimen intulisset; nemo publicam utilitatem emolumentis propriis antetulisset; nemo denique omnibus rebus posthabitis sapientiae studia coluisset: nisi primum fuisset ad spem quandam immortalitatis excitatus. Vt enim hic Themistoclem, Epaminondam, Scipionem, et ex nostris Carolum Magnum, et Gotifredum et reliquos Imperatores rerum gestarum gloria florentes omittam: quis dubitat Lycurgum, Charondam, Zaleucum, incensos sempiternae gloriae cupiditate, leges, instituta, Resp. condidisse? Quis nescit Platonem, Aristotelem, Xenophontem, Theophrastum et omnes denique, qui monimentis suis philosophiam illustrauerunt, gloriae suauitate fuisse in sapientiae studium incitatos? Quis ad artem aliquam praeclaram animum adiunxit; quis uirtutem studiose colendam putauit, qui non primum in egregii nominis celebritatem aciem mentis intenderet? Ex quo facile cerni potest, quanta sit gloriae magnificentia, quod omnes, qui maximo animo excellentique ingenio sunt, eam ardenter expetunt, et illius causa non inuiti res honestissimas atque difficillimas aggrediuntur. Nihil est igitur ea praestabilius, neque communi uitae salutarius: nempe quae a uirtute nata sit, et animos maximos ad omnium uirtutum excellentiam exsuscitet. Quare si, quod spero, uobis euenerit, ut eo labore nomen uestrum immortalitati commendetis: satis magnum praemium arbitror esse uestris optimis studiis persolutum. Est enim uestrum, dignitatem omnibus possessionibus anteferre.

Haec ego cum arrepta occasione dixissem, non tam ut longiorem sermonem elicerem, quam ut obiter Augustino, orationem meam paulo ante requirenti, aliqua ex parte satisfacerem: Augustinus ridens, Istius certe, inquit, orationis ornamenta non uidentur esse a theologis illis ducta, per quos te fuisse aiebas a studiis eloquentiae deductum. Primum enim illi non admodum ornate loquuntur; deinde nemini fallere, aut fingere permittunt; postremo gloriam maxime contemnendam esse confirmant. Tu uero contra omnia.

Nam et oratione satis ornata usus es, nosque deridendos huius claritatis expectatione suscepisti, eamque postremo dicis rebus omnibus esse praeferendam. Illud autem quam festiue dictum, ut parta gloria contenti, reliqua omnia negligamus! Quasi iam sit immortalitati nostri nominis hoc tam illustri opere satisfactum; aut satis magnum praesidium sit in ista nobilitate ad uitam bene beateque degendam. Equidem, ut de me loquar, cum animum ad Pandectarum emendationem adiicerem, nunquam speraui, posse me hac ratione ad eam nominis claritatem, quam dixisti, uiam munire. Quamuis enim res sit utilis: non tamen tantam esse puto, ut mihi eam gloriam dare possit, quae operibus magnificis monimentisque perfectis ingenio, et elaboratis industria tribui solet. Nondum enim tantos in studiis progressus habemus, tantumque roboris adepti sumus, ut inuidiam superare nomenque nostrum immortale reddere ualeamus. Quodsi abunde magnam gloriam essemus consecuti: nulla tamen causa esset, cur ea nos uoluptate diuturna perfunderet. Nihil enim illa uidetur inconstantius, nihil leuius, nihil commutabilius. Quare si te ex animo dixisse putarem ea, quae de gloriae praestantia et utilitate protulisti: magnam mihi profecto admirationem mouisset oratio tua. Nulla enim sententia minus conuenit homini honestatis amore flagranti, et in utraque philosophia uersato, quam ea, quae gloriam exornat: sed credo te ingenii exercendi gratia uoluisse rem incredibilem argumentis probabilem reddere, et contra doctorum omnium sententiam disputare. Atque utinam id, quod contendis, efficeres! Magna enim me molestia liberares. Negare enim non possum, me ad laudis cupiditatem exardescere, neque facile posse libidinem istam resecare. Quodsi posset haberi facilis et expedita ratio seruiendi gloriae, sine uirtutis et constantiae labe: omnes industriae neruos ad eam parandam, sine ulla dubitatione contenderem. Nunc autem pudet me leuitatis atque flagitii, cum eam nobilitatem adpeto, quam uix possim a contagione temeritatis puram et inuiolatam conseruare.

V. Equidem, inquam, non aliter loquor, atque sentio; neque si mihi iuranda calumnia esset, gloriam defendere recusarem. Quanquam illa nullius eget defensione. Satis enim per se dignitatem suam tueri potest. Sed ex te scire sane uellem, quid sequaris, ut rei tam insigni et splendidae, leuitatis nomen imponas. Quare nisi graue est, sententiae tuae rationem expone.

Geram, inquit, tibi morem, et simul orationi tuae respondebo. Illud tamen in primis dicam, me nunquam satis laudaturum illorum sapientiam, qui omnia infirma, fluxa, commutabilia, in quibus casus et fortuna dominantur, nullam uim habere ad beatam uitam statuerunt. Haec igitur omnia sapienti contemnenda, atque pro nihilo putanda iudicabant. Sapientis enim est, non habere aliunde suspensas uiuendi rationes; sed in animi bonis omnia uitae praesidia collocare. Illa igitur tantum bona numerabant, quae essent uera, simplicia, recta, honesta, constantia: quorum opibus, et praesidiis solum boni muniuntur; quae nunquam eripi, neque amitti possunt; quae denique sola sunt propria eorum, a quibus possidentur. Reliqua omnia, quibus improbi frequenter affluunt, quae impetu fortunae facile conuelluntur, quae postremo sunt in casu sita, aut in amentissimae multitudinis opinione posita, nulla ratione bona nominanda existimabant.

VI. At gloria primum ex eo genere rerum est, quarum copia flagitiosi homines saepenumero redundant. Nisi parum Homero credis, apud quem Achilles indigne patitur, uulgari honorem, et laudis ornamenta uirtuti debita, indignis tribui. Hac autem querella non solum Achilles usus est, sed multi etiam quotidie iure utuntur: cum passim uideant homines malitiosos uirtutis simulatione nefaria scelera tegentes, in luce hominum atque celebritate uersari; eos uero, qui uirtute praestant, in tenebris et caligine iacere. Neque enim semper, quod tu assumebas, nominis amplitudo ortum habet a uirtute. Immo longe saepius do-

lis atque fallaciis, quam uera uirtutis ratione comparatur.

VII. Est enim posita in iudicio populi, qui propter insitam stultitiam et temeritatem nequit uera cernere, nec inanem speciem dignitatis internoscere. Sic autem fit, ut ille uir bonus et integer, atque uerae uirtutis amator, cum nihil fingat ad opinionem multitudinis, gloria careat; contra autem uafer et astutus, imperitae multitudinis errorem captans, diuinis laudibus efferatur. Quodsi nullum est uitium tetrius aut pestilentius eo, quod in uirtutis specie latet (aliorum enim perniciem facile prouidendo uitaueris: hoc autem prius importuna clade premit, quam dolum sentire queas); constatque gloriam longe saepius simulatione uirtutis, quam uera uirtute parari: quae tandem causa est, cur non fateamur, gloriam a singulari genere improbitatis existere? Hoc infinitis exemplis confirmari potest. Videmus enim quotidie audaces et facinorosos fortes existimari; auaros autem et prodigos liberalitatis nomen obtinere, et alios item uariis uitiorum cupiditatibus implicatos, ut uirtute excellentes omnium sermone celebrari. Facile enim quiuis in tanta populi caecitate uiri boni personam tueri potest, et amentis plebis oculos fallaci splendore perstringere. Constantia uero quae potest esse in ea re, quae non in nostra potestate consistit, sed tota sita est in amentia populari? Quod enim fretum tantas habet agitationes fluctuum, quantas multitudinis impetus atque dementia? Quae fit unquam populis in aliqua sententia diuturna permansio? Quem modo singulari genere laudis ornabant, eundem statim lacerant indignissima contumelia: et quem antea conuitiis insectabantur, in coelum laudibus extollunt. Eos expellunt, a quibus conseruati sunt: illos amplexantur, qui erant Reip. perniciem machinati. Nihil unquam fuit in illis constans et firmum, nihil, quod non uarias mutationes in horas singulas haberet. Saepe itaque unius hominis improbissimi dicto, saepe seditiosi atque turbulenti ciuis oratione et calumnia conuersi po-

puli iis, quos paulo ante eximia laude afficiebant, inferunt infamiam insignem, eosdemque bonis omnibus euertunt. In ista tam mobili populi uoluntate, quam in singulas horas inanissimi rumoris aura commutat, in ista tam praecipiti temeritate tantaque multitudinis amentia aliquid inesse statuis, quod sit grauibus et honestis hominibus expetendum? Quid enim quaeso est minus uirtutis grauitati conueniens, quam populi leuissimi plausum aucupari? Quid constantiae magis aduersarium, quam ex insipientissimi uulgi temeritate pendere? Quid denique miserius, quam in ornamentis insania populi concessis, aliquod uitae praesidium constituere, quod quam diuturnum sit, praestare non possis? Sunt enim omnes rumusculi perpetuo metuendi illis, qui ad gloriae cupiditatem incumbunt: cum animaduertunt, quam facile temeritate eiusdem populi, qui eam concessit, infringi soleat. In eo autem, quod dixisti, sublata gloria studia uirtutis extingui, praeclare tu quidem uirtutem exornas, quando statuis, eam, nisi cupiditate famae popularis excitata sit, officio fungi non posse. Placetne tibi, uirtutis altitudinem atque diuinam constantiam ad auctorem populum referre? Cum enim ita iudicas, uirtutem non ipsius honestatis illecebris, sed amore tantum istius inanissimae nobilitatis ad res gerendas excitari, omnem uirtutis dignitatem plebis arbitrio committis. Virtutis igitur genus inducis humile, supplex, ambitiosum, intuens omnes motus populi, multitudinisque rumori seruiens, ut praeclaram famam possit aliqua tandem ratione colligere. Qua quidem re nihil absurdius excogitari potest. Quid enim aliud est dicere, uirtutem gloria incendi, nisi uirtutem opinione populi plerumque delirantis incendi? Omnis enim gloriae ratio sita est in consentientis populi praedicatione. Quid igitur ille faciet in deserto loco, quem laudis tantum cupiditas acuit et ad claras actiones suscipiendas inuitat? Necesse est enim, ut omnia uirtutis officia deponat: si uerum est, quod in oratione tua parum considerate posuisti, restingui uirtutis studium, ni gloriae facibus inflammetur. Sed tu,

dum gloriam falsis laudibus ornare uoluisti, uirtutem ipsam propriis ornamentis spoliasti. Neque enim ullo modo uirtus illa dicenda est, quae famae seruit, et officia uitae ad populi opinionem moderatur. Virtus enim seruire non potest, quae sola libera est; nec humana ornamenta requirit, cum diuinis illustrata colluceat. Illa uero exempla, quibus usus es, non me ualde mouerunt. Nam aut illi Imperatores et Principes nihil de sua laude cogitabant; sed amore uirtutis inflammati, res illas tantas gerebant: aut nunquam ullam solidae et expressae uirtutis rationem attigerunt. Iam Philosophi, qui scripserunt ad ostentationem disciplinae, sunt ualde ridiculi. Nam uitae grauitatem oratione profitentes, reipsa sese leuitatibus istis dedidêre.

VIII. Quodsi uellem exemplis pugnare; infinitam prope multitudinem proferre possem eorum, qui pessimis artibus nobilitati sunt. Vt enim alia genera scelerum praetermittam, quam multi, ut immortale nomen apud suos assequerentur, actiones populares acerrime suscipiendo patrias euerterunt! Quam multi, cum optimos ciues, multitudinis amentiae resistentes exterminarent, ut benefici atque salutares, amplissimis laudibus affecti sunt! Quam multi postremo bellis iniustissimis orbem terrarum uexantes, fuerunt hominum opinione in Deorum numero collocati! Peruerse igitur faciunt, qui gloriam tanquam aliquod singulare bonum intuentur: cum ea improbissimis quibusque tribuatur; et in opinionis leuitate et inconstantia sita sit; et scelere saepenumero atque perfidia comparetur; et postremo uirtutem expellendo Reip. firmamenta nefarie labefactet. Haec mihi in mentem uenerunt, quae quidem uideo potuisse fusius explicari. Est enim materies eiusmodi, in qua possit totus dies facile consumi. Sed contineo me; partim quia nolo uobis oratione longiore molestus esse; partim quia satis esse dictum puto ad inanitatem gloriae conuincendam.

Quae cum ille dixisset, tum ego, Vtrumque, inquam, te fefellit Augustine. Nam et quo longior fuisset oratio tua, eo maiorem nobis uoluptatem attulisset; et opinio mea intimis sensibus insita non potest adeo breui sermone penitus euelli. Quodsi mihi ualde probauisses, in claritatis studio esse flagitiorum omnium seminarium: non tamen auderem fateri, me tam facile fuisse de sententia deiectum, ne fortasse eiusdem leuitatis et inconstantiae, quam multitudini tribuebas, uituperationem subirem. Si uero rem uberius explanares, et argumentorum copia ex intimo artificio deprompta mihi uim inferres, et quamplurimis exemplis causam apertam faceres: fortasse non puderet me in tuam sententiam descendere. Nunc autem uides, quantam ignominiam habeat facilis animi mutatio. Quare mihi gratissimum feceris, credo item et Metello: si de hac quaestione copiosius disputare uolueris. Perficies enim, ut, si parum sententia tua mihi probata est, eam quam plurimis rationibus confirmes: si iam probata est, ut me saltem non leui certamine fusum, sed acri praelio superatum esse confitear.

Hic Augustinus ridens, Est certe, inquit, hominis gloriae studentis, in omni sermone infamiae metu cruciari. Quare nolo deesse dignitati tuae. Cum enim coniiciam, sententiam tuam a mea non discrepare: omnes conatus adhibebo, ut liberem te isto pudore, qui te uerum fateri uetat. Exordiar igitur, nisi quid aliud nostro Metello uidetur.

Mihi certe, inquit Metellus, nihil isto sermone iucundius acciderit. Nam et incredibilem uoluptatem ex uestro sermone capiam; et in hac tam dubia quaestione, quid magis uerisimile sit, argumentis utrinque collatis eliciam. Fac igitur, ut oratione tua rei totius uim et naturam inspicere ualeamus.

Audite igitur, inquit ille, philosophum insignem, ex Academiae spatiis uenientem, qui uobis aditum ad

omnia Philosophiae arcana patefaciet. Hic postquam arrisimus, ad hunc modum exorsus est.

IX. In primis ipsius nominis uis explicanda est, ut melius possimus de tota quaestione iudicare. Nemo autem dubitat, quin gloria sit in opinione. Idem enim ualet apud Latinos, quod apud Graecos δόξα. Quamuis enim δόξα in uniuersum opinionem significet: ita tamen usurpatur interdum, ut illam tantum multitudinis opinionem significet, quae habetur de dignitate cuiusquam; cum uidelicet maior hominum pars est in alicuius laude consentiens. Vnde etiam euenit apud Latinos, ut opinio pro gloria capiatur, ueluti cum dicimus, aliquem esse uirtutis opinione praestantem. Ex ipsa igitur uocabuli sententia iam facile cerni potest, quam aliena sit gloria a sapientiae grauitate.

X. Est enim opinio imbecilla animi assensio, nulla certa ratione munita, sed obscura quadam imagine ueritatis excitata, falsa saepe et incognita pro ueris atque perceptis apprehendens. Sapientia uero in errorem nunquam induci potest. Neque enim siue coelestia contempletur, siue terrena despiciat: in quamuis naturae similitudinem, sed in ipsam naturam aciem mentis intendit. Cum autem praecipuum munus illius sit, res stabiles et nullo aeuo interituras spectare: ita est coelestium atque diuinarum rerum disciplinis assuefacta, ut nunquam ad humanarum considerationem descendat, nisi prius omnem circuncidat et amputet inanitatem. Contra opinio, cum sit rebus mortalibus atque fluxis intenta, ex illa consuetudine rerum minime consistentium, quasi quodam aestu circumfertur incerta; et in summa rerum omnium ignoratione atque temeritate uersatur. Ita igitur fit, ut pro pulchris deformia, pro salutaribus perniciosa, pro iucundis acerba frequenter arripiat. Quocirca nihil tam pugnat cum sapientia, quam opinio: nempe quae sit inimica constantiae, et amica leuitatis. Si autem nihil esse potest clarum et excellens, quod constantiae repugnet: qui fieri potest, ut gloria

lumen aliquod habeat, cum tota sit in opinionis inconstantia atque temeritate sita? Sed fortasse dices, non debere omnia ad illam exactissimam sapientiae normam dirigi, quae negat esse grauis et constantis hominis opinari; eosque te magis probare, qui multa censent opinione conformanda. Sit ita sane. Nec est enim necesse omnia ad uiuum resecare. Sed qualis erit ea tandem opinio, quae probanda est? Ea certe, quae non ab imperita multitudine, sed a paucis sapientibus, uniuersa etiam multitudine reclamante, concepta est. At gloria in existimatione populari atque multitudinis opinione consistit. Quod loquendi consuetudo facile declarat. Non enim gloriae cupidos appellamus eos, qui se paucis probari cupiunt, sed qui se totos ad multitudinis arbitrium fingunt et accommodant. Quis enim unquam sese nobilitatis amore ab hominum coetu atque communione seiunxit? Quin potius omnes, qui laudem amant in hominum luce atque celebritate uersari cupiunt, et in omnium conspectu res magnas administrare, ut eam gloriam assequantur, quam sibi proposuerunt. Ille qui Platonem instar omnium existimabat, et ab omnibus aliis desertus, praeter unum Graeciae sapientissimum non alium auditorem requirebat, non erat studiosus gloriae, sed ueritatis. Contra uero Demosthenes, qui gloriae cupiditate Academiam deseruit, si fuisset a populi corona destitutus, etiam audiente Platone, uerbum nullum fecisset; sed potius animo fractus et moerens, luctu, quod aliquando fecisse traditum est, propemodum contabuisset. Sic est enim humilis atque demissus animus in gloriae cupiditate. Quid philosophi? Nonne satis ostendunt, eam in populari praedicatione uersari? Si enim eam paucorum iudicio contineri putassent: nunquam ad illius contemptionem tanto studio suos auditores instruxissent. Hoc igitur sit a nobis principio constitutum, eam in publica opinione consistere. Aliter enim Socratem gloriosum appellaremus, Alexandrum uero gloriae contemptorem: quorum alter omnes hominum rumores aucupabatur, et cum magna bella suscipe-

ret, imperitorum opinioni seruiebat; alter multitudinem contemnens, non ad populi uoluntatem, sed ad rectam rationem omnia uitae consilia referebat. Est igitur haec uera gloriae definitio: uniuersae multitudinis opinio de alicuius egregia dignitate concepta. Reliqua deinceps persequamur: nisi prius ea, quae a me hactenus dicta sunt, refellenda putas.

Id quidem, inquam, experiar, posteaquam peroraueris. Nunc enim nullo modo committam, ut te interpellem, maxime cum haec definitio mihi non omnino displiceat.

XI. Cum igitur, inquit ille, constet, gloriam esse consentientem populi laudem opinione excellentis decoris excitatam; illud intelligendum est, talem nos opinionem de rebus expetendis et fugiendis, de laudandis et uituperandis accipere, quales sunt ii mores, quibus imbuti sumus. Id enim quisque laudabile iudicat, quod intuetur, quod amat, quod nimis ardenter appetit. Quanta igitur uarietas est in ultimi boni iudicio, tanta in laudis opinione sit necesse est.

XII. Cum uero tam uarium et multiplex sit hominum ingenium, tamque dispares mores atque dissimiles: accidit, ut in studium suum quisque rapiatur, et ea laudanda iudicet, quae aliis uituperanda uideantur. Quod quidem adeo late patet, ut nullum sit tantum flagitium, nullum tam corruptum atque sceleratum studium, quod in suo genere laudatore careat. Est enim certum laudis praemium infimis etiam hominibus in ludicris artibus exercendis constitutum. Est et lenae, et meretrici sua laus in circumuenienda iuuentute et turpitudinis illecebris allicienda. Quae res impulit scriptorem quendam haud inelegantem, ut illam perfectam et absolutam meretricis formam, quae cogitatione concipi potest, libro non inuenusto complecteretur. Quem librum, si me audietis, legendo conteretis. Plurimum enim interest ad maximarum artium studia, uidere quam

pulchre sint eo opere instructae impurae mulieres ad tendendas fallacias et pecuniam extorquendam.

Hic Metellus ridens, Bene, inquit, sane fecit, quisquis ille fuit, cum simplices feminas, et huius tam praeclarae artis ignaras erudiuit. Qui potuissent enim fallendi disciplinam tenere: ni fuissent huius literis adiutae?

Quid, inquit Augustinus, est impudentius uanitate? Quid odio maiore dignius, quam doli, fraudes, insidiae? Sed uidemus Vlyssem Homericum auxilio Palladis celando et mentiendo, mentemque ad omnem malitiam et fraudem uersando, diuinis laudibus ornatum fuisse. Nunquam certe Homerus Vlyssem, quem nobis ad effigiem absolutae sapientiae descripsit, his artibus praeditum induxisset: nisi temporibus illis fuisset summae laudi tributum, astute fallere et insidiis callide circumuenire. Quid autem Vlyssem admiramur: cum etiam Musae apud Hesiodum glorientur, se, cum uelint, falsa confingere et similitudine ueritatis, quos uelint, in fraudem inducere? Sed ad maiora ueniamus. Estne aliquid, quod magis contineat ciuilem societatem, diuini numinis metu, iurisiurandique religione atque sanctitate? Nihil sane. Qui igitur iusiurandum uiolat, is non solum in Deum impius, uerum etiam totius humani iuris et communis salutis euersor est existimandus. Attamen apud eundem Homerum legimus fuisse quosdam illustri et clara fama propter periurium celebratos: qualis fuit Autolycus ille,

quo non praestantior alter,

ut inquit Homerus,

Et fraudare homines, et fallere numina diuum.

Et ne parum elegantem eam perfidiae scientiam putaremus, subiungit:

Namque suas illi dederat Cyllenius artes.

Neque enim tam praeclara studia sine Dei illius ope coli potuissent, qui eo ipso die, quo natus est, tam praeclara dedit futuri latrocinii documenta. Namque

Apollinis boues abegit; et Vulcani instrumenta surripuit; aliaque eiusmodi facinora edidit immortalitate dignissimus. Fabulae sunt, dicet fortasse aliquis. Fabulae certe, sed ab egregio uate fictae, ut uideremus expressam ueritatis imaginem, et totius antiquitatis mores et instituta cognosceremus. Is igitur docet nos, illis temporibus neque latrociniis maria et terras infestas reddere, neque insidiis et perfidia generis humani societatem uiolare, neque impia fraude periurioque coeleste numen offendere, infamiam ullam habuisse; sed potius eos, qui ea scelera scienter et callide suscepissent, magnam fuisse laudem eo artificio consecutos.

XIII. Sed ne fabulis omnia confirmemus, quantamuim habeant leges ad laudem rebus impuris tribuendam, ex eo perspici potest, quod multa facinora tetre et impie concepta, apud quam plurimas nationes honesta et laudabilia putabantur, quod essent legibus praescripta. Assyriis mulieribus, anteaquam fuisset illis ab aliquo peregrino stuprum in luco Veneris oblatum, nubere legibus non licebat. In Lydia erat statutum, ut mulieres corporis peruulgati quaestu dotem sibi conficerent; ita ut quae id facere renuisset, non satis proba, neque antiqui moris femina putaretur. Carthaginienses, Rhodii, Galli, Scythae, aliae nationes quam plurimae non satis numen placari posse existimabant, nisi in sacris solemnibus homines immolarent; usque adeo ut multi manu sua filiis uitam eriperent, — qui igitur apud illos aras humano sanguine aspergeret, et se ipsum parricidio contaminaret, uir religiosus et pius haberetur. Quid hic Massagetas, quid Derbices, quid Hyrcanos et Caspios commemorem, quorum legibus erant ea scelera constituta, quae etiam fugiat et reformidet oratio? Haec tamen illi, quod essent sancita lege et in more posita, iusta et honesta ducebant. Magnam enim uim habent mores, instituta, disciplinae; quod uitae communis exemplis facillime cernitur. Talis enim est, ut paulo ante diximus, de rebus laudandis apud omnes

opinio, quales sunt ii mores, quibus imbuti sunt. Neque enim potest is, qui pudorem penitus amisit, honestatis specie commoueri; neque is, qui omne studium ad fallendum adhibuit, uera simpliciaque laudare; neque ille, qui diuturna caedis consuetudine efferatus est, humanitate et clementia delectari; nemo denique ea probabit unquam, quae uidet esse ab institutis suis abhorrentia. Cum hoc igitur adeo exploratum sit: quae tandem uitae ratio potest illi constare, qui omnia ad gloriam dirigit, et studia uitae multitudini probare ardentissime cupit? Si genus illud aureum exstaret, poëtarum monimentis immortalitati consecratum: tum demum illi, qui se totos fingerent ad multitudinis arbitrium, potuissent simul cum gloria splendorem uirtutis adipisci. Cum enim essent uniuersi sapientes, quod nunc paucissimis contingit: nemo poterat multitudini mores suos probare, qui non esset omni uirtute cumulatus.

XIV. Quomodo tandem, inquit Metellus, sine doctrinae studio, quod tunc in illis non erat, sapientiam assecuti sunt?

Quasi, inquit Augustinus, ullo studio illis opus fuerit, qui nulla re, ut uolunt poëtae, impediebantur, quominus ipsam naturam optimam magistram sequerentur. Aurum autem illud apud poëtas nihil aliud significat, quam naturales opes uirtutis atque sapientiae. Quod ut melius intelligatis, utar illis Hesiodi carminibus, quae a te (me autem appellabat) haud ita pridem conuersa memoriae mandaui. Sic enim inquit:

Numine diuino primum est gens aurea terris
Edita, Saturnus dum coeli sceptra tenebat.
Vt dii uiuebant homines, neque tristibus aegri
Curis, nec pressi aerumnis, duroue labore.
Omne malum cunctis aberat, tristisque Senectus
Nondum tardabat uires; sed semper eodem
Robore firmati stabant uiridique iuuenta,
Ducebantque choros summa dulcedine laeti.

Hinc apparet, illos homines praesidiis sapientiae circumseptos fuisse: nempe qui mentem haberent ab omni perturbatione liberam et solutam; et sese ab iis malis, quae corporis ualetudinem perturbant, et senectutem infirmam et odiosam efficiunt, tutos conseruarent. Nondum enim ambitio et auaritia rationis arcem occupauerant; necdum corporibus infinitam morborum uim luxuria atque mollicies inuexerant. Neque solum in uita uirtutis fructum capiebant, sed etiam aequitate animi incredibili moriebantur; quod est consummatae cuiusdam sapientiae. Sequitur enim:

Non tamen inuiti linquebant lumina uitae;
Sed mors, ut grato dulcique sopore quietos,
Iam longa uictos aetate amplexa tenebat.

Cum enim uis omnis abfuisset, neque dum pestilentes aegritudines in humanum genus inuasissent: nemo poterat uita excedere praeter fatum praeterque naturam, sed longa atque beata senectute consumptus. Additum deinde est:

Cuncta illis igitur felicia proueniebant:
Omnia nam tellus, nullo poscente, ferebat.

Hic non tam est terrae fecunditas, quam praestantia moderationis intelligenda. Erant enim diuitiis naturae contenti, quae sunt parabiles atque terminatae. Si enim fuissent ardentes cupiditate: nunquam opibus illis, quas tellus, mediocri diligentia culta, large fundit atque munifice, eorum sitis potuisset extingui; sed in pecunia terra et mari quaerenda, omnibus sese periculis exposuissent. Ergo non immerito, cum tantis honestatis et innocentiae laudibus in uita floruissent, post mortem, antiquitatis opinione, fuerunt in Deorum numero repositi. Sic enim ait:

Sed postquam fatum genus illud funere mersit:
Sancti terrarum genii sunt nomine dicti,
Humani generis custodes, et bona cunctis
Numina supplicibus depulsoresque malorum.

Nunc terras lustrant, obscuroque aëre septi
Vadunt, iusta oculis iniustaque facta uidentes,
Et ditant castos homines, in uota uocati.
Haec concessa illis regalia munera diuis.

Est plane regium munus et gentis aureae maiestati conueniens, munificentia sua miseros homines inopia et egestate leuare, idque non tam opibus terrae uenis effossis, quam iisdem sapientiae muneribus, quibus est assecuta diuinitatem. Hoc enim arbitror Hesiodum significare uoluisse, cum illos diuitias cultoribus suis elargiri adfirmat. Sed, ut ad propositum redeamus, si genus illud aureum in uita permaneret, nec esset maiore ex parte sepultum: tum fortasse, qui omnia officia multitudinis iudicio conformaret, facile posset egregios fructus honestatis percipere. Sed uidetis, quanta sit huius auri diuini penuria? Socrates apud Platonem in illa ciuitate, quam finxit omnibus opibus florentem atque beatam, ex huius aureae nationis stirpe Principes statuit. Cum enim uniuersam ciuitatem in tres partes diuisisset, (aliis enim reip. gubernacula tradidit; alios ad urbis custodiam armis instruxit; alios postremo uoluit uel terram colere, uel in arte quapiam fabrili exerceri) — cum igitur hoc modo ciuitatem distribuisset: Principum ordinem aureum appellauit; Militum uero argenteum; Agricolarum autem et opificum aeneum atque ferreum. Vult itaque Principes excellere praestantia sapientiae; milites autem robore animi; infimorum autem hominum aetatem in pecuniae studio consumi. Sic enim intelligit illam auri, argenti et aeris differentiam. In illa autem ciuitate, quam uir sapientissimus ut absolutam formam beatissimi populi descripsit, fatetur multis partibus plures cuiuscunque generis opifices, quam optimates et Principes, hoc est, sapientes, futuros. Ergo illic erant plures inueniendi, qui diuitias atque uoluptates, quam qui ueram uirtutem amarent. Quodsi in illa Rep. cogitatione Platonis informata, pauci futuri erant honestatis appetentes prae multitudine hominum ferrea, hoc est,

flagitiosa: quid dicendum est in tanta et tam insanabili omnium gentium cupiditate, tamque praecipiti amentia populorum? An parum liquet, quam uere idem uates, cuius testimonio paulo superius usus sum, perditos ferreae gentis mores insectetur? Nullum, ait, iuris aut religionis uestigium in terris apparere; nullum esse inter hospites hospitii foedus; nullam inter fratres atque propinquos beneuolentiam; nullam inter amicos officii et amicitiae sanctitatem. Deinde filios, ait, contumelia parentes suos natu grandes afficere, nec ullo Deorum metu ab hac tanta sceleris immanitate reuocari. Tum conqueritur, nullam omnino laudem tribui neque religioni, neque iustitiae, neque probitati; et eos, qui ciues suos iniuriis et maledictis uexant, summopere laudari. Postremo pudorem asserit e terris exterminatum esse, Nemesin in exilium pulsam, Iustitiam humanis sceleribus infensam, hominum coetus deseruisse, et in coelum euolasse. Sed quorsum attinet poëtarum sententiis uti: cum infinitis exemplis intelligamus, nihil posse fingi multitudine turbulentius, nihil amentius, nihil in omni genere perniciosius? Quotus enim quisque est in populo, qui sapientiam diuitiis, honestatem uoluptatibus anteponat? Contra uero omnes sunt ardentes cupiditate, nihil recta ratione moderantes, sed omnia effrenata libidine atque nefaria uoluptate metientes. Caeco animi impetu salutaria declinant; pestifera atque perniciosa consectantur. Eadem caecitate mentis impediti nomina rerum immutant. Simplices et apertos homines stultos appellant. Vnde etiam illud inueterauit apud Graecos, ut εὐήθεια, quae proprie significat ingenuam bonitatem, optime sentientem, stultitiam significaret, et nomen, quod erat laudis proprium, contumeliae seruiret. Contra uero malitiosi, et fronte scelus occultantes, ut uiri prudentia clari, sermone omnium celebrantur. Temeritati et audaciae fortitudinis nomen imponunt; prudentiae uero et moderationi timiditatis. Legibus obtemperare, imbecilli animi esse statuunt; uiribus uincere gloriosum. Frugales auaritiae nomine uituperant; pro-

digos autem magnificentiae laudibus exornant. Atque postremo in omni genere uirtutes deserunt, uitia persequuntur; a studio honestatis abhorrentes, et indomitis cupiditatibus inflammati, in summa opinionum inconstantia et inanitate uersantur. Sunt in rebus afflictis humiles, in secundis elati; in discrimine armorum timidi, in pace et otio praefidentes; in inopia supplices, opibus autem affluentes ingrati. In periculis enim constituti, optimorum auxilium implorant; timore autem liberati eosdem e patriae finibus expellunt. Est namque uulgi proprium, omnem uirtutis excellentiam odio habere, eamque, ut libidini populi nimis aduersariam, de medio tollendam putare. Hinc illud scelestissimum facinus Ephesiorum natum est, qui cum Hermodorum eicerent e ciuitate, non aliam causam attulerunt, nisi quod uirtutis industria nimium inter omnes excelleret. Hinc etiam extitit ostracismus ille. Sic enim appellabatur illud exilii genus, Athenis et Argis incredibili ciuium scelere constitutum. Quid enim aliud fuit in Aristide, quod offenderet populi uoluntatem, nisi admirabilis quaedam iustitiae et integritatis opinio? Quid Cimonem et Themistoclem e patria eiecit, nisi res memorabiles in rebus bellicis effectae? Quid aliud eosdem Athenienses induxit, ut exilio aut morte uiros excellentes afficerent, nisi quod cernerent in illis singulare quoddam lumen uirtutis elucere? Sed Athenas omittamus, hoc infando scelere nimis infames atque detestabiles. Quid Hermocratem Syracusis exterminauit, nisi facinus illud maximum atque pulcherrimum, quo florentissimas Atheniensium opes attriuit et patriam obsidione liberauit? Quid Dionem nondum praeclaro illo munere perfunctum, cum adhuc tyranni, quorum iugum a ceruice patriae depulerat, arcem tenerent, expulit, eundemque, patriae libertate constituta, uita priuauit, nisi egregii illius muneris inuidia? Quid hic referam Camillum, Coriolanum, Rutilium, Metellum atque Ciceronem, et alios innumerabiles singulari industria praestantes, quibus propter excellentem uirtutis opinionem aqua et igni in-

terdictum fuit? Infinitum esset, si uellem persequi, quam fuerit semper uulgi temeritas optimis uiris infesta. Nescio enim quo modo, semper homines animo magno splendidoque ingenio praediti, populo suspecti et inuisi, fuere. Quamuis igitur necessitate compulsa multitudo omnes imperii opes ad egregios uiros deferat: ubi primum eorum uirtute fuerit singulare aliquod beneficium consecuta, extinguit continuo beneficii memoriam inuidiae magnitudo. Et ita fit, ut eos, quorum opera et consilio patriam atque fortunas retinet, et patria et fortunis omnibus extrudat; et illis pestem inferat, a quibus conseruata est. Cum igitur constet, omnem populum esse amentem et ingratum, nefariisque sceleribus adstrictum: quid tandem laudare poterit, quod sit a uera uirtute et honestate profectum?

Hic ego interpellans, O hominem, inquam, minime popularem! Sic enim acriter in causam plebis inuectus es, ut ualde uerendum sit, ne quid hinc emanet, quod in te plebis animos accendat. Quantum enim uideo, sic uniuersum populum improbitatis et amentiae condemnas, ut neminem a tanto numero excipias.

Neminem certe, inquit ille. Non tamen uellem existimes, me tam censu et facultatibus, quam uirtute et industria summos uiros a uulgo secernere. Is enim sum, qui omnes homines ingenio praestantes, et animi sui motus rectae rationis imperio sedantes, et omnem curam et cogitationem ad communem utilitatem conferentes, quamuis inopes sint et obscuris parentibus orti, in Principum numero habendos censeam. Contra uero, qui hebeti ingenio sunt, et languori desidiaeque dediti, improbis cupiditatibus obtemperant, et publicam salutem negligentes, omnia referunt ad suam utilitatem, quamuis in amplissima familia nati sint, et res magnas administrent, plebeios existimo. Non enim, quantas opes habeant, considerandum est, sed quantis digni sint. An tu illos, Principes et optimates appellandos existimes, qui libidini seruiunt, et potentia abutuntur

ad miserorum hominum calamitatem, patrimoniumque suum contra ius et fas amplificando et plebi grauissimas iniurias inferendo, patriae statum nefarie labefactant? Si enim uetera memoria repetamus, intelligemus profecto, hoc fuisse plerumque in omni Rep. paucis propositum, ut paulatim omnes possessionibus suis iniuria pellerent, et in omnium fortunis impune dominarentur. Cum autem ipsi soli omnia possiderent, plebs omnibus bonis spoliata esset, nihil mali cogitari potest, quod non esset in populi calamitate. Fit enim plerumque, ut amplissimam pecuniam insolentia atque fastidium; egestatem uero praeceps audacia consequatur. Ita igitur euenit, ut et opulenti superbe imperando, et egentes in nobilium fortunas impetum faciendo, utrinque patriam turbulenta seditione conuellant. Ergo cum omnis populus in Principes et plebem infimam distributus sit; et utraque pars magnis sceleribus inquinata, et hostili odio imbuta, semper in alterius perniciem incitetur: quid tandem boni erit ab uniuerso sperandum? Est enim in plebe temeritas, furor, audacia cum incredibili studio nouitatis; in iis autem qui Principes appellantur superbia, immanitas, auaritia cum immoderata dominandi cupiditate coniuncta. Quibus uitiis omnia tandem concidant opus est.

XV. Illud autem magno argumento est, nullum esse tam improbum facinus, quod non auctore et adprobatore populo concipi possit: quod quotidie uidemus, eos, qui publicum otium importunitate sua perturbant, et omnia diuina et humana iura uiolant, ut uiros fortes et patriae studiosos mirificis laudibus extolli. Quid enim persequar ea scelera, quae in turba et seditione ciuili cum magna laude concipiuntur? Quid autem, postquam discordia, sanguine imbuta ciuium, animos diuturna caedis consuetudine reddit immanes et efferatos? Neque enim solum laudantur aere alieno oppressi, cum suis creditoribus necem afferunt; uerum etiam qui propinquos et amicos interimunt. Nullam enim apud eos uim tunc habet naturae lex; nullam

possidet religionem sanguinis communio; nullam sanctitatem retinet amicitia: sed potius omnia gentium iura inaudito scelere et audacia uiolantur. Qui autem plura facinora immanitatis ediderint, et audacius fidem iureiurando firmatam fefellerint, astutiusque aduersarios, nihil hostile propter fidem interpositam metuentes, insidiis oppresserint, amplioribus laudibus afficiuntur. Neque enim malitia ullum dedecus illis imprimit; imo res alias ab illis gestas exornat. Inde fit, ut plerique malint, homines se in improbitate callidos, quam in innocentia parum astutos existimari. In nomine enim simplicis bonitatis erubescunt; et in fama malitiosae peruersitatis insolenter efferuntur. Ac utinam uetera tantum exempla, quae a Graecis et Latinis accepimus, in medium adducere licuisset! Sed recens memoria tam multa nobis suppeditat, ut antiqua reticenda uideantur. Quid enim, ut de hac potissimum regione loquamur, mali fingi potest, quod Italia in iis seditionibus longinquitate temporis inueteratis non uiderit? Multi enim fuêre, qui fratres atque propinquos necarent, qui templa religiosissime culta ciuium caede funestarent, arasque sanctissimas sanguine suorum aspergerent. Multos etiam legimus contra fidem interpositam aut fame, aut inaudito supplicio a ciuibus suis interfectos. Omnia denique facinora suscipi uidemus, quae semper in omni aetate a multitudine furente suscepta sunt, quae pestem et exitium rebus omnibus inferre solent. Quae enim gens est, quae non huiusmodi sceleribus diuulsa, funditus interierit? Cum itaque omnia magna imperia uel externis bellis, uel intestina seditione corruerint: longe plures fuerunt ciuili discordia, quam hostium armis excisae. Hic populorum furor Atheniensium imperium deleuit. Hic Spartam et Thebas attriuit. Hic Romam et omnes denique nationes imperio florentes extinxit. Videtis hanc discordiae flammam inter Christianos principes excitatam, quae non solum miseris Pannoniae reliquiis, sed Germaniae, Galliis, Italiae, Hispaniae, toti denique Europae deflagrationem minatur, quantum terrorem omnibus incutiat? At hoc tantum malum, tam nefa-

Exprimit Thucydidem III, 82.

rium et crudele bellum, tantum Christianae Reip. periculum scimus esse multitudinis scelere et amentia conflatum. Populares enim furiae eas faces in Christianam Remp. immisêre. Quodnisi Christus Opt. Max. numine suo tantum incendium restinxerit, omnia conflagrabunt. Cum enim singulae ciuitates Italiae sint in duas partes iam inde a Federici Secundi temporibus diuisae et inter se hostili odio dissidentes: fit saepenumero, ut qui uiribus inferiores sunt, dum aduersarios ulcisci possint, nullo modo recusent exterarum gentium dominatum. Tantaque est hominum dementia, ut, cum patriam aliarum nationum imperio atque libidini prodiderint, existiment suam dignitatem esse praeclarissime constitutam. Omne namque dignitatis ornamentum ponunt in ciuibus alterius factionis euertendis. Haec Italiae cruenta seditio populos incitauit, ut primum Germanos, deinde Gallos, postremo Hispanos ad Italiae dominationem euocarent, et florentissimae orbis parti uastitatem et exitium inferrent; et odium tandem inter duos summos Principes excitarent, qui de Italiae possessione dimicantes, usque eo progressi sunt, ut eorum contentio, si diu uixerint, caedem ingentem, et Christiani nominis interitum moliri uideatur. Hostes enim nostri satis acres atque parati ad nostram perniciem accedunt, magis amentiae nostrae, quam uiribus suis confidentes. Nunc igitur magna belli contentione Pannoniae reliquias aggressi, haud mediocrem cladem gentibus illis intulerunt, et bonam Pannoniae partem ferro et flamma populati sunt. Qui nisi diuino numine, ut spero, fuerint repressi: in quamcumque regionem armorum impetum pertulerint, omnia delebunt. Christus Opt. Max., qui summa coeli templa diuina maiestate complet, populo Christiano, quem sanguine suo in lucem et libertatem uindicauit, clementer ignoscat, eumque ab ista malorum tempestate defendat; iramque suam in hostes sui nominis aliquando conuertat. Diuina siquidem ope, diuinoque consilio opus est ad tantam pestem arcendam, quando humano consilio depelli non potest. Confido equidem fore, ut haec mala impetu furentis multitudinis excitata, fortissi-

mus

mus Imperator Quintus Caesar, confirmatus Christi auxilio propulset: periculi tamen quod nobis intenditur magnitudo, nullis uerbis explicari potest. Causa uero huius impendentis mali non aliunde, quam a furore partium nata est. Ipsae enim non contentae caede et sanguine ciuium, quo saepenumero leuissimis de causis urbes replebant, complures etiam Reges ad discordiam solicitauerunt; et omnia periclitati sunt, quo tandem non modo patriam perderent, sed uniuersam Christianam Remp. in extremum discrimen adducerent. Nunc igitur, quemadmodum praeclari artifices operibus suis delectantur, ita uidemus huius tanti sceleris principes et auctores, erectos et alacres expectatione rerum nouarum, uolitare. Nec enim solum exules et aere alieno oppressos, qui, nisi patria extincta, se incolumitatem retinere non posse credunt; sed alios etiam uidemus, quibus licuisset otio honesto frui, ex hoc tanto ruinae periculo capere uoluptatem. Nunc enim spem concipiunt fore, ut aduersarios ulciscantur, ut impune latrocinentur, ut opes suas per summum scelus amplificent. Sic autem stulti sunt, ut non intelligant, fieri non posse, ut in uniuersae Reip. ruina salutem suam incolumem a communi calamitate conseruent. Quod minime mirandum est. Nunquam enim fuit consilium in populo, nunquam certa et constans uitae ratio; sed immanis audacia atque temeritas omni flagitiorum generi copulata.

HIERONYMI OSORII LUSITANI
DE GLORIA
LIBER SECUNDUS.

Hic METELLUS, Sunt, inquit, ista, Augustine, ut dicis. Multa enim imperia populari amentia conciderunt. Non tamen recte uideris facere, si propter aliquam tempestatem Rebusp. incidentem, quae tamen non in omni loco, nec semper excitari solet, omnem populum in crimen uoces. Nam illae ipsae Resp., quae scelere intestino corruêre, nunquam ad aliquem gradum amplitudinis peruenissent, nisi fuissent aliquo tempore bene constitutae publicaeque incolumitatis amantes: et in hac tanta rerum omnium perturbatione uidemus multas nationes paci et otio studentes.

Ad haec Augustinus, Falleris, inquit, o Metelle, si non credis, omnem multitudinem iisdem semper esse flagitiis coopertam, sed id minus apparere, quandiu est seueritate legum atque metu iudiciorum illigata. Fuit enim rebus humanis hoc coelesti legum munere consultum, quod quidem praestat, ut aliquando metu comprimatur audacia, et innocentia sine cura sit. Fit enim, ut, dum singuli supplicia metuunt, sese facilius uniuersi contineant. Attamen quemadmodum bestiam immanem, quamuis eo tempore, quo uinculis constricta est, minime noceat, non ob id cicurem atque mansuetam appellamus, quia uenit nobis in mentem, quantas strages ederet, si fuisset illis uinculis emissa: sic etiam, cum intelligamus, omnem populum non sponte sua, sed legum minis quasi quoddam animal ferum et indomitum alligari, debemus cogitare, quid faceret, si claustris illis euolare potuisset. Atque id ipsum magnum argumentum est, multitudinem agrestem atque feram esse, quod nulla ratione potest, nisi legum metu septa sit, uitae officia

tueri. Leges enim non sunt grauibus et honestis hominibus, sed leuibus et flagitiosis impositae. Ridiculum enim est iis dare leges, qui florent opibus sapientiae, et sponte sua in maximarum uirtutum studia incumbunt. Non igitur castis et integris, sed impuris et omni genere turpitudinis inquinatis scriptae sunt, ut petulantiam, auaritiam et reliquas animi labes ui, minis atque metu constringant et indomitas cupiditates supplicii formidine refrenent. Cum ergo manifestum sit, nullum unquam populum in officio contineri potuisse, nisi fuisset legum seueritate deuinctus; easque constet, amentiae et furoris coërcendi gratia inuentas esse: qui possumus de furore et amentia populi dubitare? Qui quidem etiam cum est omnibus iuris uinculis impeditus, dat magnam significationem temeritatis, motusque ratione uacuos atque turbulentos requirit; et cum primum uires colligit, omnia repagula iuris effringit. Omnes enim id conantur, ut in eum statum perueniant aliquando, in quo possint impune quaeuis maleficia committere. Quandiu igitur inopes et imbecilles sunt, metu iudiciorum a flagitio reuocantur. Non tamen semper. Multi enim, quamuis sint omni rerum praesidio destituti, quietem pati non possunt, et tetra et immania facinora moliuntur. Nam cum animus ardet pecuniae cupiditate, aut inflammatur libidine, aut praeceps odio et iracundia fertur, et ad terrorem legis obdurescit: nullum est tantum flagitium, quod non concipere audeat. Fit enim, ut primum nefaria cupiditas ad facinus impellat; deinde spes celandi et occultandi animum audacia confirmet. Est autem uerisimile, leges ab initio non nimis aspera supplicia sceleri statuisse: sed cum intelligerent Reip. moderatores, maiorem uim habere spem utilitatis ad cupiditatem inflammandam, quam poenae metum ad restinguendam: addebant semper aliquid ad animaduersionis seueritatem, ut aliqua tandem ratione uitia comprimerent; donec per omnia supplicia paulatim ad mortem deuentum est, qua omnem atrocitatem poenae complexi sunt. Nihil est enim multitudini ipsa morte terribilius. Attamen tam effrenata cupiditate plerumque concitatur, ut neque

morte proposita a scelere refrenari possit. Fieri enim nequit, ut libido ad potiundum temere incitata, minis ullis contineri diu ualeat. Erumpat enim aliquando necesse est, et omnia officia uitae peruertat. Quam cupiant autem omnes populi, e iuris atque legum custodia emitti, facile ex eo perspicitur, quod, ut quisque maxime sibi populum conciliare uult, ita maxime leges omnes, paulo seuerius nefariam libidinem resecantes, abrogare contendit. Hac enim uia multi opes et gloriam quaesiêre, atque ut publicae libertatis custodes omnium sermone laudati sunt: cum interim sapientes et acuti homines ad insidias praecauendas, qui istis aduersabantur, salutare magis, quam iucundum consilium in medium afferentes, ut communis utilitatis euersores de medio tollerentur. Vt enim qui febri uehementius afflictantur, infesti sunt medicis, remedia salutaria quidem, acerba tamen adhibentibus; illos autem diligunt, qui gelidam, aut quiduis aliud suppeditant, quo febris aestus aliqua ex parte releuatus, postea magis ingrauescat: sic populus, animo semper aeger, illis inimicus est, qui seueritate Remp. sanare cupiunt; et eos amplexatur, qui populum uniuersum, specie utilitatis illectum, sint intra breue tempus omnibus bonis euersuri. Eos enim, qui non recta et salutaria, sed grata atque perniciosa suadebant, ut Reip. tutores atque parentes contra opes diuersa sententium praesidiis publicis armabat, atque tandem in omnium dominatione constituebat.

Ita igitur eueniebat, ut immodica libertatis cupiditate libertatem penitus amitteret. Illi enim, qui populi dementia eum gradum honoris assequebantur, omnibus, qui uel animi magnitudine, uel sapientia praestabant, uel necem uel exilium inferebant. Cum igitur ita Remp. propugnatoribus omnino spoliassent: sine ullo metu, crudeli dominatu populum, qui eum aluerat, opprimebant. Quid est autem, quaeso, in terra tyrannide tetrius? Quid odio maiore dignius? Quid iuri humanae societatis infestius? At omnes ferme tyrannos accepimus dementia et scelere multitudinis natos esse, eiusque

praesidio potentiam corroborasse. Nec enim, ut antiquissima commemorem, Orthagoras Sicyonius, aliam sibi uiam ad tyrannidem muniuit; nec aliis artibus Cypselus Corinthum occupauit; nec Pisistratus alia ratione Athenarum potitus est. Quid hic referam Gelonem, Alexandrum, Phalarin aliosque innumerabiles non solum in illa antiquitate, sed patrum etiam nostrorum memoria tyrannos insignes, quos omnes constat populares extitisse, et populorum amentia eas opes comparasse? Si laudari potest tyrannus: laudate populum, qui tyrannos gignere et alere solitus semper est. Quodsi tyranni detestabiles et execrandi sunt: quis populi temeritatem non execrabitur, quae tam immania et importuna monstra in humanarum rerum perniciem extulerit? Quamuis igitur, ut eo reuertamur, unde digressi sumus, aliquis populus aliquo tempore sedatus et quietus esse uideatur: non quid tunc non agat, animaduertendum est, sed quae sit eius uis, quae mens, quae opinio, quae uoluntas, quid efficeret, si fuisset legum custodia liberatus, quam sit infestus bonis atque sapientibus, quam facilis atque benignus improbis, quanta postremo detrimenta communibus rebus amentia multitudinis inuecta et importata sint. Extat querella grauissima Solonis elegantissimis uersibus conscripta, quibus deplorat suorum ciuium insaniam et cupiditatem; qua quidem asserit omnes Atticas opes confici atque consumi. Nondum opes Asiae luxuriam in Graecorum mores inuexerant, quae homines effeminarent, omnesque uirtutis neruos inciderent: cum iam animaduerteret uir sapientissimus, omnem populi impetum ad interitum spectare. Cum enim uideret potentium insolentiam, et perditorum hominum egestatem: timebat ea mala, quae uel propter eximias opes, uel propter extremam inopiam excitari solent, stupra, adulteria, intoleranda conuicia, furta, latrocinia, sacrilegia; deinde seditiones, proditiones, clandestina cum hostibus colloquia, atque tandem patriae totius euersionem; quae omnia solent omnibus populis accidere. Quod ut melius intelligamus, inspiciamus a capite aliquam Remp. rerum gestarum gloria florentissimam, qualis extiterit eo iam

tempore, quo seueriore disciplina fundata esse uidebatur. Fuitne populus unquam populo Romano aut prudentiae opinione grauior, aut rebus gestis illustrior? Non prorsus. Ponite nunc ante oculos singulas Romanorum aetates; et ea scelera, quae temporibus illius Reip. castis et integris concepta fuere, in memoriam reuocate, ut melius de omni populo iudicare possitis. Vt enim facinora regum aetate nefarie suscepta praeteream, post exactos reges populus in duas continuo partes distractus, ab externis bellis ad intestinam seditionem conuersus est. Principes enim id propositum habebant, ut plebi libertatem et fortunas eriperent. Publica itaque bona domum auertendo, et priuatos homines suis exturbando, in potestatem suam omnia redigebant. Plebs iracundia furens ad nobilitatis imperium excindendum, inuidiae etiam stimulis concitata ferebatur. Alteri igitur eos, quorum tutores esse debebant, iniuriis grauissimis onerabant; alteri in illos, in quorum tutela erant, omnes opes Reip., impetum faciebant. Interim potentium hominum cupiditas omnes possessiones usurpabat; foeneratorum immanitas ciues in neruo deuinctos contumeliis atque uerberibus conficiebat; multitudo tribunitiis furoribus agitata, omne imperium aspernabatur, uimque summis magistratibus inferebat; clandestini nocturnique coetus, et occultae ciuium coniurationes interitum Reip. denuntiabant. Quid referam illas insanae plebis secessiones, illam nobilitatis in opprimenda plebe contumaciam, illam temeritatem plebis ad affligendam publici consilii grauitatem instructam et armatam, illam postremo odii acerbitatem contra populi commoda in Principum animis insitam et penitus inhaerentem? Iam in legibus rogandis, aut abrogandis, in tribunorum intercessionibus, in obnuntiationibus augurum, quantae turbae commotae, quantae caedes etiam interdum factae? Pauci enim erant, qui ratione aliqua ducti, communi utilitati consulerent; multi, qui omnia infima summis paria facerent, turbarent atque commiscerent. Tantum itaque malum erat populi scelere conflatum, ut bellum, quantumuis magnum atque periculosum, esset sanis ciui-

bus optabile et expetendum. Nec enim alia ratione poterant discordiae sedari: nisi communis periculi metus animos otio dissidentes ad commune malum depellendum coniungeret. Haec erat illa prisca Romanorum disciplina; hoc illud Reip. decus et ornamentum; hi denique ciuitatis illius sancti et incorrupti mores. Non hic disputo de immensa luxuria, et auaritia et reliquis pestibus, quae post imperium latissime propagatum, et otium terra atque mari constitutum, incubuerunt ad nominis Romani perniciem.

De illa aetate incorrupta priscorum hominum loquor, omnium Graecorum atque Latinorum scriptis illustrata. Quodsi nullus unquam populus habitus est Romano praestantior; isque uel eo tempore, quo magis excellere uidebatur omnibus uirtutis et industriae laudibus, fuit infinitis sceleribus inquinatus: quid de reliquis omnibus existimandum est, qui omnia studia uitae in turpem quaestum et effrenatam libidinem contulêre? Vera est igitur et sapiens eorum sententia, qui a procuratione populi, tanquam a nauigatione maris scopulosi et infesti, fugere praecipiunt. Non immerito itaque Demosthenes cum Athenis exularet, et ciuitatis arcem respiceret, flens exclamabat, O Minerua, inquiens, quid tibi uenit in mentem tribus feris importunissimis delectari, noctua, dracone et populo? His quidem uerbis ille uir eloquentissimus non modo grauiter, ut debuit, in populum inuectus est, sed eius etiam naturam et ingenium sapienter explicauit, eum cum noctua atque serpente coniungens. Nulla enim noctua sic luce solis, ut multitudo splendore uirtutis offenditur; nullus draco tam uastus et immanis est, qui sit conferendus cum feritate populi, multiplici lapsu et impetu furente omnia peruertentis.

II. Ergo cum hominum opiniones cum eorum moribus et uita consentiant, ita ut id solum laudent, quod institutis suis conuenire uiderint; constetque, omnem populum esse magnis furoris et amentiae stimulis agitatum, atque uirtutis ipsius inimicum: erit quisquam tam

sine mente, qui dignitatem aliquam in illius opinione positam existimet; qui tam feri et indomiti animalis motus obseruet; qui multitudinem caecam et amentem sibi magistram uitae constituat; qui denique ad illius infinitam libidinem actiones administret? Quid enim est amentius, quam tam uarias et inanes hominum opiniones intueri? Quid difficilius, quam tam contrariis et inter se repugnantibus studiis et cupiditatibus obtemperare? Quid denique miserius, quam popularis offensionis metu dies atque noctes exanimari? Est enim primum libertas abiicienda, sine qua uera dignitas, quae tota est in uirtute posita, ne intelligi quidem potest. Virtus enim non in populi opinionem, sed in se ipsam intuetur; nec leges accipit, sed potius imponit; nec ullis malis frangi potest, sed est ab omni malorum impetu semper inuicta. Fit itaque, ut, dum miseri homines dignitatis specie capti gloriam consectantur, omnia ornamenta uerae dignitatis amittant. Deinde quid absurdius, quam honestatis iudicium committi iudicibus inhonestis atque totius uirtutis ignaris? Semper enim, cum de re aliqua quaestio exoritur, requirimus iudices, qui sint eius rei, quae uocatur in dubium, scientissimi. Si de philosophia certamen est: summos philosophos studiose consulimus. Si controuersia aliqua iuris incidit: eorum sequimur auctoritatem, qui optimi iureconsulti numerantur. Si de rebus ad artem musicam pertinentibus ambigimus: ad eorum examen, qui sunt in musicis ualde exercitati, omnia perpendimus. Neque id solum facimus in artibus ingenuis, sed in sordidis etiam, ut ad iudicium artificum excellentium omnia referamus. Nihil enim arbitramur indignius, quam uelle aliquem de re, cuius uim penitus ignorat, ferre sententiam. Si igitur in omni contentione eorum insolentiam, qui iudicant de rebus, quas nunquam cognitione attigerunt, intolerandam censemus: qui conuenit, existimationem multitudinis uirtutis expertis et ignarae, in uirtutis iudicio magni facere? Quid; in artibus leuissimis iudicum imperitorum audaciam damnamus: rei uero omnium maximae atque pulcherrimae iudicium populari amentiae committemus; et non, quid pauci

sapientes, sed qui uulgus imperitum statuat, intuebimur; et quos singulos ut leues et insanos contemnimus, iis uniuersis tantum auctoritatis tribuemus, ut eorum opinione a turpibus honesta distinguamus? Quid illud? Quantum mali est? Nemo enim potest ab omnibus laudari: nisi sit iucundus uniuersis. Nemo autem potest id assequi: nisi seipsum iisdem sceleribus adstringat, quibus uniuersam multitudinem infectam esse uidet. Nihil est enim aptius ad amorem conciliandum, quam studiorum similitudo. Est igitur illi necesse, qui diligi cupit, ut ineat rationem, qua populi cupiditati satisfaciat. Ita efficitur, ut qui gloriae seruiunt, non modo sint humiles et amentes, uerum etiam scelerati. Nam populari temeritati ita addictum esse quempiam, ut nihil moliri audeat, quod intellexerit non fore populo iucundum, est extremae cuiusdam humilitatis; honestatis autem iudicium ad multitudinis arbitrium deferre singularis stultitiae; indomitis uero populi cupiditatibus obtemperare sceleris immanissimi. Est igitur illorum humilitas contemnenda, et leuitas irridenda, et improbitas execranda. Illud autem est ualde odiosum, quod, ut quisque maximo animo praeditus est, ita maxime opinionis errore gloriam aucupatur; eaque de causa omnia uitae consilia ad populi uoluntatem alliciendam dirigit. Nec enim potest aliter clarus esse, et summos honores adipisci: nisi popularis existat. Popularis autem ille est, qui nihil omnino neque dicit, neque facit, quod populo ingratum fore cognouerit. Cum igitur is, qui ualet industria, et ad omnem disciplinam docilis est, animum suum ad studium multitudinis adiungit: tetra facinora suscipiet.

III. Quodsi solum hebetes et tardi animi raperentur in istum errorem: non tantum damni fieret. Nam neque, si se studio sapientiae dicauissent, ualde proficere potuissent; neque ex eorum erratis tam multa detrimenta fuissent rebus communibus importata. Cum autem homines florentes ingenio sic uitam instituunt, ut morem populo gerendum existiment: duplex malum est. Nam et se ipsos priuant illo amplissimo uirtutis fructu, quem perciperent, si studia sapientiae coluissent; et

multa grauiora mala possunt ciuibus suis excellenti industria machinari. Praestans enim naturae uis perinde est, atque sunt ii mores et disciplinae, quibus informatur. Vt enim nihil est Reip. salutarius ingenio excellente, si fuerit honestis artibus excultum: ita nihil Reip. pestilentius esse potest animo maximo prauis opinionibus imbuto. Ergo qui populi leuitatem intuebitur, quo maiore industria fuerit, eo erit perniciosior. Populi enim disciplina assuefactus ingenium suum ad ea flagitia, quae populo cordi esse uidet, diligenter exacuet; et in iis conficiendis inter omnes excellet; omniaque summo studio declinabit, quae populo suspecta et inuisa cognoscit.

IV. Atque primum, cum Philosophiae studium uulgo spretum atque contemptum esse uideat: nunquam is erit, qui magnam uitae partem in studiis sapientiae consumendam existimet. Nunquam igitur inuestigabit, quis sit terrae situs, quae forma, quae circumscriptio; quae maris uniuersas terras ambientis species atque magnitudo; quae fontium et fluminum natura; quam disparia atque dissimilia genera plantarum et animantium. Neque inquiret unquam, quae sit origo uentorum; quae uis fulgurum et fulminum; unde nocturnae faces flammis coruscantibus et cometae, quas uulgus esse putat malorum praenuntias, existant. Nunquam denique iucunditatem illam sentiet, quae percipitur ex admirabili specie atque pulchritudine siderum, immutabili constantia certos et aequabiles motus in omni aetate conseruantium. Neque postremo in sui ipsius cognitione studium ullum ponendum arbitrabitur. Quae certe consideratio illum ad summum sapientiae gradum perducere, ingentique uoluptate afficere, et ad summi rerum conditoris amorem incendere potuisset. Sic autem omnibus opibus diuinis affluens, illum beatum statum assequeretur, qui in coelestium atque diuinarum rerum cognitione consistit. Ille enim demum est beatus existimandus, cuius mens hoc diuino contemplationis pabulo, quasi quodam nectare et ambrosia alitur atque sustentatur.

Quid enim aliud est Deorum interesse conuiuiis, quam diuinis opibus sapientiae, quae quidem sunt epulae mentis et cogitationis, abundare? Nolite enim putare, doctissimos homines fictis fabulis nos in eum errorem inducere uoluisse, ut crederemus, Tantalum, aut Prometheum, aut alium quempiam a Deis conuiuio splendide magnificeque ornato acceptos fuisse: sed cum existimarent, Deorum uitam naturae cognitione contineri, eos, qui in naturae peruestigatione multum operae et studii consumebant, Deorum conuiuas appellauêre, quod diuinis Sapientiae dapibus alerentur. Felix enim ille habendus est, non qui ingenio ad quaestum et libidinem abutitur, sed qui rerum potuit cognoscere causas. Qua quidem notitia nihil utilius, aut humanae naturae conuenientius inueniri potest. Nam si natura pulchritudinem amamus: nihil possumus cernere hac tam excellenti mundi specie pulchrius. Si uoluptas omnes mortales allicit: nullae uoluptates sunt cum iis, quae mente ex notitia rerum capiuntur, ulla ex parte conferendae. Si tranquillus animi status est ardenter expetendus: nihil est, quod maiorem uim habeat ad constantiam animi comparandam. Is enim, qui diuinarum rerum pulchritudinem amare coeperit, nunquam humanarum cupiditate concitatus ullum scelus admittet. Deinde cum sic natura comparatum sit, ut mores nostros ad imitationem eorum, quos assidue intuemur, effingamus: opus est, ut, qui singulari studio in naturae cognitione defixi sunt, coeli magnificentiam, constantiam et ornatum imitentur; nec aliquid in uita suscipiant, in quod aliqua humilitatis, aut inconstantiae, aut turpitudinis suspicio conuenire possit. Nam humilitati repugnat amplitudo naturae; inconstantiae rati et aequabiles astrorum omnium cursus; totiusque coelestis naturae firmitas; turpitudini uero tam magnifici operis decus et ornamentum. Ex iis itaque studiis praeclarissimis efflorescat necesse est pietas, atque iustitia, et reliquae uirtutes, quibus humani animi excoluntur, atque ad diuinae mentis similitudinem accedunt. His igitur tantis tamque diuinis

honestatis fructibus, qui ex studio sapientiae constant, carebit is, qui gloriam expetendam censet. Necesse enim est, si in uulgus commendari cupit, ut seipsum ab eo studio seiungat, quod uulgo despici atque contemni perspicit.

V. Qui quidem si multitudinis opinionem despiciens, animum suum summis artibus excoluisset: quam facile contemneret omnes istas insanias populares? Nec enim conuenit, animum incredibili celeritate coelum, terras atque maria perlustrantem, aut gloriae celebritatem angustis terrae finibus exiguoque temporis spacio circumscriptam exquirere, aut ignobilitatem, ut maximum malum extimescere. Omnis enim gloriae splendor exiguis regionibus continetur, et intra breue tempus extinguitur. Et quamuis in omnes nationes effundi, atque in aetatem longissimam propagari potuisset: illi tamen, qui per infinitam coelestium regionum magnitudinem animo peregrinatur, et aeui aeternitatem considerat, nihil magnum esse potest, quod sit terrae angustiis inclusum, et aliquando tandem uetustate consumendum. Omnis enim humanarum rerum memoria necesse est tandem obscuretur, et euanescat, et obliuione sempiterna deleatur. Quodsi ueritas ad sapientium normam dirigenda est; constatque, sapientes homines gloriam parui pendere: quid causae est, cur gloriam expetamus? Nec enim ulla re clarius se sapientia solet indicare, quam gloriae contemptione. Qui enim ambitione districti, hominum rumusculos intuentur, aperte declarant, nondum se mentis aciem in naturae magnificentiam intendisse.

VI. Illud deinde naturae iudicium num est parui ducendum? Omnes enim, qui gloriae causa ad res gerendas impelluntur, eam cupiditatem occultant atque dissimulant, seque finem alium sibi proposuisse profitentur. In quo facile indicant, inesse in gloriae cupiditate insignem aliquam foeditatem. Non enim quod amplum et honestum esse statuunt, ab hominum con-

spectu remouendum censent; sed potius enituntur, ut id in omnium oculis ponant atque constituant. Cum ergo illi, qui nondum sensum omnem amiserunt, gloriae cupiditatem in hominum conuentu profiteri non audeant: nonne aperte iudicant, eam esse insigni turpitudini affinem? Quodsi cupiditas gloriae turpis est: et ipsa gloria turpis habenda est. Neque enim ea res honesta est existimanda, cuius appetitum inhonestum esse constat. Nec mirandum est, eos etiam, qui omnia referunt ad nominis claritatem, qui populi famam ut rem omnium praeclarissimam sibi proponunt, natura admonitos sentire huius insanae cupiditatis turpitudinem. Est enim tum pestilens et exitiosa, tum insatiabilis et infinita: nempe cuius nec ardor ullo modo restingui, nec impetus ulla ratione coërceri potest. Nec modo singulos homines amentes et insanos efficit, sed uniuersam Remp. exagitat, et omnia societatis humanae iura peruertit. Ex illa enim acerbissima odia, turbulentissimae seditiones, teterrima bella nascuntur. Reliquae deinde cupiditates pacem plerumque et otium expetunt, ut iis rebus potiantur, quae in bello obtineri nequeunt: at haec una quietem publicam pati non potest, nec aliud optat, quam patriae procellam et tempestatem, rerumque omnium confusionem. Postremo singula uitia singulis uirtutibus aduersantur, ut libido temperantiae, frugalitati luxuria, liberalitati auaritia: at hoc unum in omnes uirtutes caeco impetu incurrit, omnemque splendorem decoris et honestatis extinguit.

VII. Atque in primis, quam sit contrarium prudentiae, uideamus. Est enim prudentia recta ratio, lumen quoddam animo praeferens; quid fugiendum aut sequendum sit, sine ullo errore praescribens. Hoc tamen lumen is habere non potest, qui multitudinem insanam atque dementem sequitur, et in omni officio sese ad eius libidinem accommodat. Qui autem gloriae seruiunt, ut demonstrauimus, libidini et amentiae multitudinis addicti sunt. In aura enim populari dignita-

tem omnem constituunt. Quare necesse est, ut in easdem tenebras incurrant. Videmus enim, eos, qui semper aliquid noui in Rep. moliuntur, et quietae ciuitatis statum solicitant, magnos atque claros existimari; qui uero bonum et aequum populi rumoribus anteponunt, in obscuritate latêre. Sic enim est amens multitudo, ut turbulentos homines, perniciemque rebus communibus afferentes, laudibus in coelum tollat; salutares autem ciues, communi paci et otio consulentes, ne homines quidem existimet. Quid autem amentius Hectore? Cum enim illum hortaretur Polydamas, ne temere cum Achille confligeret, sed reciperet se intra moenia, unde hostium impetum sine ullo periculo propulsaret: consilium illud spernens, se, parentes et patriam funditus euertit. Videmus tamen illum, uiribus suis stultissime praefidentem, diuinis laudibus ab exercitu affectum; Polydamantem uero, patriae sapientissime consulentem, indigno conuicio iactatum. Quis autem, ut fabulas omittamus, ex iis, qui gloriam amant, non se mallet Hannibalis, quam Hannonis esse similem: cum alterum uideat eximiis laudibus efferri, alterum uix a quopiam nominari? Atqui Hannonis consilio potuisset Carthago diutissime permanere: Hannibalis autem amentia omnes opes Carthaginis excisae sunt. Infinitis exemplis e Graeca et Latina historia sumptis poterit confirmari, quam sit studium gloriae prudentiae aduersarium. Sed minime necesse est. Quotidie enim uidemus, eos, qui ciues ad inutilia bella solicitant, qui temeraria et periculosa consilia sanis et tutis anteponunt, quorum animi sunt stimulis quibusdam amentiae concitati ad facinus obeundum, in oculis ciuium esse, et ut uiros acres et animosos omnium sermone celebrari; contra uero, qui ciuitatis otio consulunt, et longe in posterum consilio suo Reip. incolumitati prospiciunt, ignauos haberi. Iam ipsam gloriam tantopere colendam putare, quantae tandem est imprudentiae atque leuitatis argumentum? Neque enim quidquam fingi potest leuius aut commutabilius populi existimatione atque uoluntate. Saepe enim

pertenui quadam suspicione, saepe sermone non certis auctoribus dissipato, non raro inuidia ex alicuius hominis egregii dignitate concepta, eos, quos antea laudibus affecerant, atrociter insequuntur; eorumque nomini notam nefariae turpitudinis inurunt, quos paulo ante in coelum extulerant. Cum igitur tanta sit in gloria leuitas et inconstantia: is certe, qui contra omnia fortunae tormenta se gloriae praesidio praeclare septum atque munitum esse statuit, stultus et demens est existimandus. Ille tamen longe dementior, qui uidens, quam infirma sint omnia egregiae famae propugnacula, omnia tamen illius causa sibi facienda putat. Vtrumque igitur nimis alienum est a prudentis sententia et grauitate, et ea praeclara ducere, quae sunt inania, et quae sentit esse inutilia, ardenti studio consectari. Deinde qui fieri potest, ut uir excellenti ingenio praeditus, neque solum longo rerum usu, sed omnium gentium monimentis instructus, qui populorum atque regum illustrium imperia et res gestas cognouerit, et totius aetatis consequentis ordinem diuina mente perspexerit, laudem a paucissimis hominibus, iisque imperitissimis, magno studio petendam arbitretur? Quantula enim est ista hominum multitudo, apud quam laudari possumus: si ad omnes homines, qui uniuersam terram incolunt; si etiam ad illorum, qui fuerunt, posteaue nascentur, numerum conferantur? Fieri ergo non potest, ut uir omni prudentia cumulatus, gloriam, cum et exiguis terrarum finibus circumscribatur, et breui temporis spacio terminetur, et postremo in leuitatis opinione sita sit, non contemnat atque despiciat. Quodsi quis ista cupiditate non uacauerit: quamuis prudentiae nomen habeat, imprudentissimus est habendus. Satis enim indicat, se parum instructum et ornatum esse illis rebus, quae prudentiam efficiunt, cum id appetit, quod prae illarum splendore erat ualde contemnendum. Cum igitur exploratum sit, gloriam sitam esse in opinione populari, — quae quidem semper est comes stultitiae atque temeritatis; nihilque minus conuenire prudentis hominis graui-

tati, quam id appetere, quod est Reip. perniciosum, et sapientis amplitudine nimis indignum: nihil magis perspicuum esse potest, quam gloriae cupiditatem prudentiae repugnare.

VIII. Si autem cupiditas gloriae prudentiae aduersatur; et prudentia uirtutem omnem continet: is, quem studium gloriae solicitat, uirtute omni carebit. Primum enim necesse est, ut humanae societatis iura uiolet. Videmus enim, uulgo despici simplices et apertos homines, nihil per uim aut fraudem gerentes, sed iustitiam atque pietatem studiose colentes. Eos quamuis plerique bonos uiros esse fateantur: ciues tamen nullo numero habent. Vxores autem calamitatem suam deplorant, quod datae sint in matrimonium ignauis hominibus, quibus neque studium sit patrimonium augere, neque opes malis artibus amplificare. Serui moleste ferunt, se dominos imbelles et nulla industria praeditos habere. His autem sermonibus incitati liberi dictitant, se nulla ratione parentum uestigiis ingressuros, sed, ubi primum adoleuerint, operam daturos, ut in Rep. dominentur. Nihil est igitur ad opinionem multitudinis humilius innocentia: nempe quam contemnunt ciues, execrantur uxores, serui despiciunt, liberi summa contentione fugiendam esse censent. Omnes enim existimant, eos, qui leges sanctas habent, et aequitate omnia metiuntur, non consilio, sed imbecillitate ab iniuria abstinere; et eum, qui impunitate proposita non contendit, ut per scelus etiam nefarium ad summum honoris gradum ascendat, hominem abiecti animi, aut amentem iudicant. Hanc igitur unam rationem augendi nominis et gloriae comparandae plerique putant, quae in ui et audacia consistit. Dum enim uident, eos, qui leges obseruant, a multitudine contemni, non modo ciuilia iura, sed illud etiam ius naturae lege sancitum, incredibili audacia conculcant. Neque enim possunt illum statum assequi, quem sibi proponunt, quamdiu aequo iure cum ciuibus suis contenti fuerint. Quantum igitur

in

in illis est, ea omnia conuellunt, quae cupiditati suae obstare uident; nempe leges, iudicia, consilium publicum, et omnem denique constituendae Reip. rationem. Quid enim attinet hic commemorare, quantam cladem rebus humanis inuexerit, ut alios innumerabiles omittam, imperatorum gloria; quantam caedem, incendium, uastitatem orbi terrarum intulerit; quantas furor hic immanis in omnibus regnis et imperiosis populis strages ediderit? Sunt enim haec adeo perspicua, ut oratione nullius indigeant. Nec per se solum est ambitio et laudis effrenata libido pestilens et exitiosa; sed auaritiam et similes rerum humanarum pestes effundit. Qui enim principes esse cupiunt, omnes auaritia immani sunt. Partim enim existimant, ualde pertinere ad dignitatis amplitudinem splendidi cultus elegantiam; partim ad gratificandi uoluntatem, et multitudinem infinita largitione deliniendam opes summo studio comparandas esse ducunt. Omnes itaque, qui nominis claritatem amant, ita pecuniae student, ut eam omnibus rectis artibus anteponant. Qui quidem, si in gloria inesset aliquod bonum atque natura expetendum, cum alienum appeterent et iura uiolarent: potuissent se non inhonesta ratione defendere.

Hic ego ridens, Te quidem, inquam, eorum causam agentem sane libenter audirem. Non quod diffidam, posse te, modo uelis, omnia crimina quantumuis tetra et capitalia diluere. Est enim ingeniosi iurisconsulti, perditam litem omnique iuris praesidio destitutam superiorem efficere, et ad clientis utilitatem leges omnes interpretari. Quamuis igitur non dubitem, te facile posse facinorosos homines crimine omni liberare: cupio tamen acumen istud ex artificio uestro depromptum propius intueri.

Oblitusne es, inquit ille, me hodie iurisconsulti personam deposuisse? Non est igitur, cur tibi insidias fieri suspiceris. Omnem namque artem, qua, ut inquis, causam e manibus aduersariorum, cum uolumus, extor-

quemus, a nostra disputatione remouebo. Alibi igitur censeo tibi caueas. Hic enim nihil erit ueteratorium, aut malitiose comparatum ad fraudem inferendam. Vere itaque et simplici animo patrocinium eorum susciperem, qui laudis cupiditate contra ius opes suas amplificant: si constaret, gloriam esse rem praeclaram et expetendam. Non tamen tu fortasse mihi succenseas, qui illos defendam, si ad me accedant. Ipsi pro se causam dicent. Finge igitur, sic tecum loqui homines claros, honoris et laudis appetentes.

Nos, inquient, ii certe sumus, qui omnia uitae consilia ad gloriam et honorem referamus; ignobilitatem et humilitatem in extremis malis numeremus; et nihil esse ducamus praeclarum et excellens, nisi quod ad famae celebritatem dirigatur. Quocirca nullum laborem fugere, nullum periculum recusare in hoc studio debemus; nec nobis indignum aliquid putare, quod nos ab obscuritate uindicet in hominum lucem et claritatem. Neque enim ullum tantum malum opinione nostra fingi potest, quod sit cum obscuritate et contemptione aliqua ex parte conferendum. Possesne tu, qui gloriam laudas, tam honestum orationis principium uituperare?

Minime inquam.

Nunc igitur, inquit, attende, qua ratione, hoc iacto fundamento, defensionem instituerent.

Cum igitur, inquient, omnia ad nominis amplitudinem dirigamus: consentaneum est, ut ea studia persequamur, quae gloriam pariant; ea uero deseramus, quae apud omnes improbantur. Videmus autem, homines iustitiam et aequitatem obseruantes propter inopiam uulgo contemni; eos autem, qui opibus abundant, quamuis iniustissimi sint, erectos et alacres, magnoque famulorum antecedentium atque sequentium turba constipatos incedere. Hi ad Reip. consilium adhibentur; illis honores deferuntur; eos omnes mortales intuentur, cum ob uitae magnificentiam, tum quia sperant, eos

tantum posse publicam salutem atque dignitatem tueri, quibus amplissimae fortunae fuerint. Quantum autem instrumentum in pecunia sit ad dignitatem, non solum uitae communis exemplis, sed etiam prudentissimorum hominum auctoritate confirmari potest. Illi enim primi urbium conditores atque rectores, qui sempiternae memoriae commendati sunt, sic initio statuerunt, ut tantum loci quisque haberet in ciuitate, quantum illi pecuniarum esset. Censibus enim constitutis, omnique populo in certas classes pro pecuniae ratione distributo, penes eosdem honores summi fuêre, qui summis opibus affluebant. Ita igitur factum est, ut, egentibus a Reip. moderatione deiectis, diuites atque beati res communes administrarent. Hic autem mos omnium gentium consensu confirmatus est. Quaere Hispaniae tuae monimenta, et reperies, Hispaniae primarios uiros diuites homines appellatos fuisse. Sic enim passim legimus, reges, quoties de rebus ad Reip. summam pertinentibus consultare uoluissent, diuites homines euocasse, ut eorum ope et consilio uel bellum, uel pacem facerent. Nomine autem diuitum satis constat principes intelligi, qui quidem, ut ex nomine apparet, non tam uirtute et industria, quam opibus et facultatibus ad illum principem locum ascenderunt, et nobilem stirpem in multa saecula propagarunt. Haec cum ornatius et copiosius explicarent, tum illam nobilitatis ciuilis rationem a te duobus libris constitutam euerterent, ostendentes, quam parum sit firmitatis et roboris in uirtute ad posteritatem nobilitandam, nisi opes adhibeas, quae solae complures familias illustres et nobiles effecerunt. Id autem demonstrarent, in singulis nobilium familiis perspicuum facientes, eas omnes ex opibus singulari diligentia partis originem duxisse, atque tantisper dignitatem retenturas, dum incolumes fortunae permanserint. Haec igitur cum uerbis illustribus et acutis sententiis disseruissent, tum ita fortasse concluderent. Ergo cum tanta momenta sint in diuitiis ad gloriam comparandam; cum omnes aditus ad honores, ad imperia, ad generis no-

bilitatem, qui sunt saepenumero uirtutibus interclusi, magnitudini pecuniarum aperti sint; et nos uitam sine dignitate mortis instar putemus: possumusne pecuniam aliqua ratione contemnere? Non prorsus, inquient. Aut enim diuitiae nobis omni studio quaerendae sunt ad nominis claritatem, aut gloriae studium omnino deserendum. Nihil est enim gloria sumptuosius, quam uel minima illiberalitatis suspicio frequenter obscurat. Sunt enim in uitae cultu immanes quidam sumptus faciendi; sunt hospitibus conuiuia splendide atque magnifice comparanda; est amplissima familia semper alenda; sunt multi mortales muneribus alliciendi; sunt postremo multa ad uniuersi populi uoluptatem atque plausum referenda. Qui autem existimat, se iuris aequitati obtemperando hos tantos et tam multis in locis sumptus facere posse, est omni sensuum auxilio destitutus, atque uitae communis ignarus. Qui enim iustitia par esse uoluerit, nunquam opibus et potentia superior esse poterit. Est igitur necesse, si uelimus illorum uestigiis insistere, qui nomen suum immortalitati consecrauerunt, qualis fuit C. Caesar, et Cn. Pompeius et alii huius generis innumerabiles, factis illustres et uitae splendore magnifici, ut multa contra iuris praescripta moliamur, ut praedam ex priuatorum bonis faciamus, ut publica depopulemur, ut nullam occasionem patrimonii contra fas augendi praetermittamus. Neque est, cur nos ulla iuris ratio perturbet. Si enim esset aliqua constans et certa iuris descriptio: non tanta esset contentio armorum propter controuersiam iuris excitata. Omnes enim, qui sumunt arma, ius suum persequi dicunt; eiusdemque defensio partem utramque ad hostilem dissensionem solicitat. Vnde facile apparet, cum reliqua omnia sint dubia et controuersa, hoc unum ius certum esse, communique gentium more comprobatum, ut legum aequabilitas locum tantum habeat in iis, qui fortuna sunt et condicione pares; qui uero potentia praestant, omnia, quae uiribus occupare poterunt, obtineant, illisque cedant imbecilliores; et ita tandem omnia ad eos, qui

sunt in summo loco collocati, deferantur. Pareant igitur istis legibus, qui imbecillo animo sunt, uitamque in humilitate ducere et contumeliam pati possunt. Nobis uero, qui propter altitudinem animi nihil unquam abiectum et humile cogitauimus, indignum est, ulla legum formidine conturbari. Quid? Nos cum ad decus nati et instituti simus, et ad excellentem gloriae formam amplectendam ardenter incitati; cum tantum opibus atque dignitate ualeamus; aequo iure cum infima plebe uiuemus; et eadem iuris societate deuincti, cum iis erimus, quos tanto interuallo superamus; et aequo animo cum abiecta et contempta multitudine commercium iuris habebimus? Non profecto ulla condicione tantam indignitatem patiemur. Omnia potius iura uiolabimus, et uniuersae patriae statum conuellemus, quam tantum dedecus admittamus. Haec si dicerent homines clari atque nobiles: uenitne tibi in mentem, quanam ratione posses eorum sententiam refutare; praesertim cum demonstrarent, se eorum exemplum sequi, qui sempiternae memoriae propter factorum excellentiam commendati sunt?

Non ita quidem facile, inquam. Neque enim facile est dicere contra homines non modo potentes, uerum etiam acres atque ad dicendum paratos, nisi sumpto prius spatio ad confirmationem animi atque diligentissimam commentationem.

Hic Metellus, Quam isti diserti, inquit, sint, nescio: hoc unum scio, illorum orationem ad tyrannidem spectare. Fieri enim non potest, quin ea animi furentis elatio patriam opprimat, ubi primum uires nacta fuerit.

Verum id quidem est, inquit Augustinus; attamen id mihi facile probant, non posse eos clarum in Rep. nomen adipisci, qui iustitiam colunt, suntque magis ad excipiendam iniuriam, ut recta ratio postulat, quam ad inferendam parati. Sic enim est amens et

caeca multitudo, ut eos pro nihilo ducat, qui manus a scelere continent; eos uero, qui iura omnia conculcant, laudibus exornet. Hoc igitur multos mortales ad omne nefarium facinus impellit, ut ex scelere laudem aucupentur. Fit itaque, ut gloriae cupiditas non solum propter honorum contentionem, sed etiam quia est cum auaritia et luxuria coniuncta, omnia diuina et humana iura uiolet, atque tyrannides ubique constituat. Huc enim erumpat aliquando laudis appetitio, necesse est. Videmus enim, eos egregiis laudibus efferri, qui tetri et immanes in patriam existunt. Quanta enim praedicatione celebrantur il ueteres, qui non contenti priuata uiuendi ratione, tyrannidem occupauêre? Quin etiam patrum memoria multi, quos minime necesse est nominare, egregiam laudem consecuti sunt tetra et crudelia facinora suscipiendo, multaque contra publicam salutem et uniuersae Reip. libertatem moliendo. Hac enim ratione summis honoribus usi, et in ciuitatibus suis dominati sunt. Quid imperiosi populi? Quid reges illustres? Aliane ratione sibi gloriam pepererunt, quam gentium iura uiolando, et iniustissima bella finitimis populis inferendo? Cum enim summi principes animaduertant, non alia uia posse clarius et amplius nomen adipisci: quasi communes hostes generis humani omnibus, quos opprimere possunt, infesti sunt. Hac igitur libidine furentes causam aliquam dictu speciosam praetendunt, ut non sine ratione uideantur aliis regibus aut populis perniciem afferre. Primo igitur tenuiores inuadunt; deinde, accessione uictarum gentium duplicatis uiribus, potentiores adoriuntur. Iam si uident, uicinos atteri seditionibus, ad discordiarum euentum tanquam ad certissimam praedam attenti sunt. Sperant enim fore, ut altera pars illis supplicatum pro auxilio ueniat: et hac uia credunt, ita se posse uictis subsidio occurrere, ut tam uictos, quam uictores libertate spolient; aut certe partem utramque mutuis uulneribus confectam aggredi cogitant. His artibus Assyriae principes imperium auxerunt. Iisdem Persae et Medi rerum potiti sunt.

Hac ratione Athenienses in socios tyrannidem comparauêre. Eadem etiam uia Lacedaemonii socios oppresserunt. Quid de Philippo dicam? qui partim ui, partim dolis et fraudibus uniuersam Graeciam subiugauit? Filius autem illius Alexander cum orbem terrarum iniustis armis peragraret, et innumerabiles nationes, a quibus nunquam laesus fuerat, euerteret, nominis sui gloria omnes mundi regiones impleuit. Qui si ab iniuria abstinuisset, ne tenuis quidem illius fama ad nos usque permanasset. Romanos autem, quis non uidet, ambitione praecipites omnia bella quaesiuisse, iugumque omnibus terris imposuisse? Apud quos disputabat Carneades, omnes opes, quas habebant, illis dimittendas esse, si uellent iuris humani praescriptis obtemperare. Sed quid opus est in rebus adeo perspicuis multis exemplis uti? Parumne liquet, omnes ferme, qui ardentes gloriae cupiditate in rerum bellicarum studium incubuêre, nullam rationem iuris habuisse? Scitum est igitur illud Antigoni dictum, Sophistae cuidam librum de iustitia inscriptum illi offerenti: Nugaris, inquit, cum apud me de iustitia disseras, quem uides armis alienas urbes inuadentem. Intelligebat enim Rex acutissimus, eum, qui ditionis augendae et gloriae parandae gratia bella sumit, intra regiones officii contineri non posse. Inde adeo factum est, ut nullus unquam rex Iusti cognomen adsumpserit. Cum enim alii urbium expugnatores, alii Aquilae, alii Fulmina appellarentur, permulti etiam Inuicti cognomine gauderent: neminem unquam in omni memoria aetatum, temporum, regionum accepimus, qui se Iustum appellari uehementer expeteret. Quaeretis autem fortasse, quae tanta illos amentia uexaret, ut sese titulis uim et impetum significantibus efferrent; iustitiae uero nomen, quo nullum est magis regio muneri consentaneum, omnino despicerent? Quia uidebant, eos, quos aequitas et continentia delectabat, uulgo contemni: qui autem uiribus ad iniuriam utebantur, consentienti omnium laude celebrari. Quodsi nihil est hominum opinione clarius industria militari; et constat

omnes ferme, qui gloriam armis assecuti sunt, iniustos et humano generi infestos extitisse: relinquitur, nihil magis pugnare cum iustitia, quam gloriae cupiditatem. Haec enim, ut dictum est, propter honorum contentionem intestina bella concitat, patriamque omni crudelitate lacerat, multisque uulneribus impositis tandem extinguit. Nulla denique tanta iniuria est, quae non habeat ortum e gloriae cupiditate.

IX. Nunc, si lubet, fortitudinem uideamus.

Perge, inquam; hic enim audire cupio, quid sentias.

Primum, inquit, est euellendus error omnium animis insitus. Opinantur enim, nihil esse, quod magis accendat animum ad egregiae uirtutis studium, quam eximiae nobilitatis desiderium. Hoc autem euenit, quia parum acute uident, quantum intersit inter uirtutem et audaciam, et quantum ab animi magnitudine furor et amentia differat. Nam si omnes, qui quacunque de causa sese intrepide in armorum discrimen inferunt, fortes appellandi sunt: cur non omnes sicarios et gladiatores multum in sanguine et caede uersatos fortes appellamus? Fit enim persaepe, ut maiora facinora edant in turba perditi homines, quam in praelio pro patria inito uiri uirtute praestantes. Quid est igitur, quo uirtus ab audacia et temeritate praecipiti distinguatur? Primum quidem rectae rationis imperium, sine quo nulla mentis affectio poterit ad uirtutis amplitudinem pertinere. Quos enim non ratio impellit, sed furor exagitat ad pericula subeunda, non modo parum fortes, sed ne homines quidem habendi sunt. Cur enim hac eximia laude non leones et pantheras, in quibus natura incredibile robur inseuit, ornaremus: si uirtus aliqua posset sine lumine rationis aliquo modo consistere? Tum demum igitur existet illud animi robur inuictum, tunc eminebit illa uirtutis praestantia, quam excellentem atque pene diuinam arbitramur: cum ratio impe-

rium tenuerit, atque pro dignitate praescripserit, quae sunt tanquam tetra, nefaria et infesta acri impetu repellenda. Est enim hoc uiri fortis officium, ut, cum honestatem ratione duce perspexerit, eam omnibus uitae commodis anteponat, illiusque retinendae causa mortem libenter occumbat. Et quemadmodum in Rep. bene constituta omnes leges sunt in armorum tutela: sic etiam in bene moratis animis omnia iustitiae praescripta fortitudinis praesidio muniuntur. Existunt enim e corpore immanes iracundiae, nefariae cupiditates et timores horribiles, qui menti tenebras offundunt, eamque de gradu deiiciunt. Fuit igitur necessaria ad firmissimam iustitiae custodiam quaedam altitudo animi, mortem atque dolorem negligentis, omnesque turbidos motus, qui caeco impetu rationis arcem oppugnant, acerrime propulsantis. Est itaque fortitudinis munus cum illud commune omnium uirtutum, ut rationi obtemperet; tum illud praecipuum, ut iuris aequitatem diuina constantia tueatur. Ergo si fortitudo semper rectae rationi paret, et pro iustitiae sanctitate pugnat; illi, qui se totos effingunt ad temerariae multitudinis opinionem, et iniuriis quamplurimis uniuersum genus humanum uexant: quomodo tandem poterunt ad fortitudinis excellentiam aspirare? Eos enim, ut antea disputatum est, a multitudine laudari eximie uidemus, quorum uiribus et potentia fuerit omne lumen aequitatis extinctum. Quid igitur? illine tam clarae uirtutis nomen assecuti merito uidentur, qui dominandi libidine aut patriam oppresserunt, aut aliis gentibus, a quibus laesi nunquam fuerant, libertatem eripuerunt, multosque mortales bonis omnibus euerterunt? Cur enim sicarii atque latrones infamiam ullam susciperent: si isti uerum decus sibi conciliare possunt? Neque enim sunt minus, quam latrones atque piratae, generi hominum pestilentes; imo quo maiores opes habent, eo maiores calamitates rebus humanis inferunt. Ex hoc autem genere sunt illi Imperatores, quorum paulo ante fecimus mentionem, quos imperita multitudo tantis laudibus affecit, ut eos pro-

paenodum in Deorum numero collocaret. Qui quidem tantum abest ut fortes habendi sint, ut etiam in summa imbecillitatis turpitudine uolutentur. Qui enim fortis est, idem est magnanimus; qui autem est magnanimus, animo excelso et alto, humanaque omnia contemnente praeditus est. Sed qui gloriae studet, humana despicere non potest: cum in popularibus ornamentis omne decus uitae constituat. Efficitur itaque, ut, qui gloriae seruit, nunquam splendorem uerae fortitudinis assequatur. Fortitudini enim semper aduersatur animi infractio atque demissio. Qui autem ex plausu populi dignitatem quaerit, ut sit populo supplex et obnoxius, opus est. Praeterea si magnitudo animi seruitutem pati non potest: qua ratione illum magnanimum appellabis, qui se populo in turpissimam seruitutem addixit? Nec enim ullo modo is liber dicendus est, qui se plebi indigne submittit; qui ad multitudinis nutum se totum accommodat; qui omnes infamiae rumusculos extimescit; cuius omnia facta, dicta, cogitata ad auram popularem referuntur. Quodsi constat, omnes uirtutes esse inter se nexas atque iugatas, fortitudinemque esse quandam animi elationem ab omnibus timoribus inuictam ad alta et ardua incitatam, infima uero contemnentem: relinquitur plane, istam insanae mentis affectionem, quae se fortitudinis imitatricem esse uult, cum omni uirtuti repugnet, et ad populi auram captandam tam caeco impetu rapiatur, immanitatem potius atque leuitatem, quam uirtutem nominandam esse.

X. Nunc ultimo loco uideamus, quam parum cum temperantia et moderatione gloria conueniat. Cum enim constet, non posse gloriae cupiditatem cum aliquo uirtutis genere simul habitare: tum hoc uel maxime cernitur in animi tranquilli atque sedati constantia. Multi enim tyranni sapientiae laudem adepti sunt; multi simili ratione falsam iustitiae personam induêre; multi etiam fallaci uirtutis imagine famam egregiam consecuti sunt: animi autem moderationem nemo unquam flagitiosus et improbus potuit imitari. Habet

quidem prudentia acumen ad mala praecauenda: id tamen sibi malitiosa calliditas assumit. Est iustitia clemens atque benigna; eandem uero laudem multi largitione et fallaci specie liberalitatis adepti sunt. Inest in fortitudine incredibilis quaedam animi elatio: at huius elationis similitudinem in hominibus audacissimis et improbissimis plerumque cernimus. Temperantia uero cum totius honesti formam habeat expletam et cumulatam, — nempe, quae ab uniuersae uirtutis consensione, sapientiaeque muneribus existat, et in animi placida et quieta constantia sita sit: nihil relinquit insipientibus, quod aut cupiant, aut possint assimulare. Quemadmodum enim magna tempestas uentis uehementissimis excitata, nihil habet commune cum tranquillitate: ita nec in insipientis animo uariis perturbationibus tanquam fluctibus agitato, cerni potest aliqua mentis honestae et tranquillae similitudo. Operae pretium est autem uidere eos, quos nominis cupiditas inflammat, quam multa signa dent furoris et amentiae, quam sint eorum inconsiderata consilia atque turbulenta, quantis stimulis ad facinus incitentur, et a mente rationeque deducantur, usque adeo ut neque somnum capere, neque ullo modo quietem pati possint. Vt enim quisque maxime gloriae studet: ita maxime illi accidit, ut a totá mente deficiat. Quid enim inter amentem et ambitiosum intersit, non intelligo: cum ipsa ambitio sit maximus quidam furor. Quod quidem in Hannibale facile cerni potest. Sic enim a Silio, haud contemnendo poëta, describitur, ut furorem cum inaudito scelere coniunctum in eo uidere liceat. Sed ipsum Silium audiamus. Sic enim inquit:

Armato diuum nullus pudor.

Quid mirum? Est enim haec propria laus uirorum fortium, seseque insolentius efferentium, omnes religiones spernere; nempe quibus animos tantum humiles et abiectos constringi putent. Sed uideamus, quam clarae fuissent illae uirtutes, quae erant cum isto contemptu numinis coniunctae!

Improba uirtus,
Et pacis despectus honos.

Non facile patior diuinum uirtutis nomen improbitatis coniunctione maculari. Nec enim uirtus improba esse potest; nempe quae improbitatem repellendo publicam salutem constituat. Hic tamen poëta uulgi consuetudinem secutus, audaciae importunae gloriam appetenti uirtutis nomen imponit. Quid deinde sequitur?

Penitusque medullis
Sanguinis humani flagrat sitis.

Vtrum magis sitienter appeteret, humanumne sanguinem, an nominis claritatem, nequeo dicere. Illud quidem affirmare possum, Hannibalem multo clarius et illustrius nomen ista immanitate adeptum fuisse, quam mente uitaque tranquilla potuerit adipisci. Addit deinde:

Insuper aeui
Flore uigens auet Aegates abolere parentum
Dedecus, ac Siculo demergere foedera ponto.

Et iure quidem auebat. Neque enim, si foederis sanctitatem coluisset, potuisset ea gloria florere, quam foederibus uiolatis maximisque detrimentis in patriam inuectis assecutus est. Sed ait:

Dat mentem Iuno ac laudum spe corda fatigat.

Agnosco Iunonis inueteratum odium. Nec enim satis habuit bellum acerbum terra marique contra uirum pietate insignem, domo profugum gessisse, et omnes Acherontis opes ad illius exitium euocasse: nisi quemadmodum Diana aprum in Calydonios fines, sic illa immane illud monstrum ex Africa ad ipsius Aeneae posteritatem euertendam immisisset. Quae tamen quamuis Romanos ulcisci uellet: multo tamen acrius ipsum Hannibalem sibi charissimum uexauit, quam Aeneadas, quibus erat infensa. Longe enim grauius est mentem et rationem, quam uitam atque fortunas eripere. Videte igitur, ut Hannibal, antequam exercitum in Romanos

compararet, numine Iunonis cruciaretur, et iam ad furorem et insaniam redactus maleficiorum poenas penderet:

Iamque aut nocturno penetrat Capitolia uisu,
Aut rapidis fertur per summas passibus Alpes.
Saepe etiam famuli, turbato ad lumina somno,
Expauere trucem per uasta silentia uocem,
Ac largo sudore uirum inuenere futuras
Miscentem pugnas, et inania bella gerentem.

Num potuit maior furor inuadere Alcmaeonem, aut Orestem, quos matrum furiae tedis ardentibus agitauêre? Aut Pentheum et Athamanta, quos poëtae nobis furentes inducunt, et in suorum caede bacchantes? Non est enim, cur existimemus Hannibalis tantum naturam et ingenium hic descriptum esse, et non potius omnium, qui simili studio ad gloriam contendunt. Quid enim Achille furiosius? qui ut expleret iracundiam, cupiebat suos armis Troianorum opprimi, ut in ultimo discrimine constituti faterentur, se sine illius ope pares hostibus esse non posse. Iam de Aiacis impotentia nihil attinet dicere, quem ira ob Achillis arma Vlyssi adiudicata ad furorem mortemque perduxit. Sic enim furebat gloriae cupiditate, ut existimaret, esse sibi uitam abiiciendam, si quisquam sibi fuisset antelatus. Sed fabulas omittamus. Quis gloriam expetiuit ardentius Alcibiade? quis illo fuit intemperantior, peiusque animo et uita constitutus? Eius autem ambitionem et effrenatam gloriae libidinem legimus, exitium Atheniensium rebus intulisse. Qui si non inexplebili laudis cupiditate fuisset inflammatus: nunquam ciuitatem aliorum consilio florentem ad inutilia bella furenter incitasset, nec opes patriae intemperantia sua comminuisset. Quid de Alexandro dicam, non minus amente atque furioso, magis tamen fortunato? Quam multa ille signa dedit intemperantiae et immanitatis, cum in suos non solum esset petulanter inuectus, sed iis etiam, quibus omnia debebat, mortem crudeliter attulisset? Nec enim necesse arbitror persequi Cliti, aut Parmenionis, aut Callisthenis caedem, aut

aliorum, cum quibus erat necessitudine sanctissima copulatus. Vnde facile apparet, quam fuerit immanis in alienos, cum fuisset tam sceleratus in suos. Quantus ille furor extitit, cum magna poena sanxit, si quis se ut Deum non ueneratus esset? Quid; cum in mediis epulis hortatu meretricio regiam, in qua epulabatur, incendit? Quid; cum profusis lachrymis questus est, nondum se unum mundum subiugasse, cum a Philosophis innumerabiles esse traderentur? Quid; cum suorum oblitus, quos in media barbaria infinitis hostibus circumfusos deserebat, solus se intra Sudracarum urbem in confertos hostes saltu deiecit? Nonne haec omnia declarant, illum nihil unquam sapienter et grauiter, sed furiose semper et rabide res administrasse? Non est opus in re minime dubia plurimis exemplis uti. Perspicuum enim est, eos, qui omnia ad gloriam et honorem referebant, amentia praecipites et nimis intemperantes extitisse. Quin etiam si est aliquis paulo modestior, ubi primum gloriam gustauerit, quasi Circaeam aliquam potionem hauserit: omnem humanitatem exuit, et superbus, crudelis, immoderatus efficitur. Nemo Pausaniam insimulauit insolentiae, antequam apud Plataeas cum Mardonio signis collatis dimicaret. At post illam insignem uictoriam, adeo sese insolenter extulit, ut omnem Graecorum nationem fastidiret, et de patria, pro qua paulo ante uitam in discrimen adduxerat, prodenda cogitaret. Quid Themistocles? Nonne Salaminia uictoria sic elatus fuit, ut nihil fingi possit intemperantius? Idem etiam morbus Lysandrum inuasit, postquam Atheniensium opes attriuit. Tanta enim insolentia esse coepit, ut statum Lacedaemonis prudentissime a Lycurgo fundatum immutare cuperet; ne uidelicet illa iuris aequabilitas, quae erat in Lacedaemoniorum institutis, honori immodico, quem ardenter appetebat, obsisteret. Iam Romulus propter intolerandam superbiam, qua post Fidenates deuictos Remp. administrauit, fuit in frusta discerptus. Quid hic L. Manlium Capitolinum, quid alios infinitos commemorem, qui simul ut in gloriam uenêre, statim ab omni mentis statu deiecti sunt, multaque furoris et amen-

tiae signa dedêre? Si igitur temperantia est omnium uirtutum fons, — continet enim omnium perturbationum sedationem, unde omnis uirtutis splendor existit; estque manifestum, gloria constantiam atque moderationem penitus euerti: quid est, quod dubitemus, ex ista cupiditate omnes immensas libidines, quae uitam miseram et aerumnosam efficiunt, oriri? Quid igitur est in ista nobilitate famaque populari, quamobrem in tam multis miseriis esse uelimus? Si enim constat, eorum animos, qui gloriae student, multis erroribus obcaecatos esse; si ui et fraude plerumque nituntur; si nihil possunt elate et ample cogitare, cum omnem dignitatem ex populi temeritate petendam existimant; si postremo infinitis cupiditatibus distracti sunt, et aegritudinibus anxiis et acerbis implicati; si omnes istae pestes sunt semper comites istius leuitatis et insaniae: quid tandem gloria tetrius aut detestabilius inueniri potest? Nec enim uno tantum genere flagitiorum animos exedit: sed tanquam furia innumeris circumplicata serpentibus, multiplici cupiditatum genere circumsepta, faces intentat, animosque perpetuo cruciatu conficit, omnemque rationem beatae uitae peruertit, quae in tranquillitate animi cura uacantis et omni uirtute cumulati consistit. Sed tempus admonet, ut ad exitum festinemus. Nimis enim diu uestra humanitate abusus sum, et fortasse immodica loquacitate fui uobis aliqua ex parte molestus.

Equidem, inquit Metellus, uellem, ut integrum diem in tam praeclara disputatione consumeres. Nihil enim mihi iucundius isto sermone accidere potuisset.

Hic ego, Idem, inquam, dicerem: si non fuisset mihi imposita necessitas contra tam accuratam orationem disserendi. Haec igitur cura abducit animum meum a uoluptate, quam ex tam erudito sermone capere potuissem.

Nondum igitur, inquit Augustinus, satisfactum tuae dignitati putas. Nescio enim quam spem ostendebas, fore, si rem uberius explanarem, ut in meam sen-

sententiam discederes: quod ne statim faceres, pudore te aiebas impediri. Nunc autem ad gloriae defensionem te magis paratum uideo. Quid? ridens inquam; adeone me gloriae ipsius immemorem esse putas, ut sine sudore et sanguine, quod aiunt, me uictum esse confitear? Prius omnia periclitabor, tibique quanta maxime potero contentione resistam, quam tibi uictoriam concedam. Fac igitur, ut orationi tuae finem imponas. Epilogum enim expecto tuae disputationis elegantiae consentaneum.

XI. Illum quidem, inquit Augustinus, non tam e Rhetorum officina, quam ex sanctissima Christi religione depromam. Sic igitur traditum est, maximas coelitum copias a coelo detrusas, in inferorum sedes et perpetuae noctis tenebras incidisse, propter insanam principatus et gloriae cupiditatem. Deinde persequuntur casum atque ruinam primorum parentum, qui simili libidine caecati non solum ipsi concidêre, sed omni posteritati ingentem uim malorum inuexêre: quae quidem nullo genere orationis possunt explicari. Sunt enim infinita, quibus animi saepe in contrarias partes distracti et a se ipsis dissidentes, saepe grauiore aliqua clade perculsi et abiecti, saepe caecati erroribus et opinionum prauitatibus impediti, a recta ratione deiiciuntur et quamplurimis sceleribus imbuuntur. Sunt innumerabiles aerumnae, ingentes dolores, acerbissimi casus animum assiduo cruciatu lacerantes, quae quidem possint eruditi homines deplorare, complecti autem oratione non possint. Nullum enim est tantum ingenium, tantaque dicendi facultas et copia, quae ualeat ea mala dicendo consequi, quibus saepissime conflictamur. Quodsi omnia mala, quibus oppugnamur, ab illa ruina primi parentis nata sunt; eaque non alia de causa edita fuit, quam gloriae cupiditate: quid alia argumenta requirimus? Quid illud? Nonne satis nobis adimit disserendi laborem coelestis ille doctor, ad omnem errorem depellendum hominumque genus a tenebris uindicandum a coelis in terras missus? Videns enim humanas mentes, multis erroribus implicatas et infinitis sceleribus adstrictas, diuina benigni-

tate

tate motus, humanam naturam inexplicabili ratione sibi copulauit, ut in humano habitu atque forma delitescens, nos a seruitute miserrima, qua oppressi tenebamur, eriperet et in coelestem libertatem assereret. Luit ille quidem suo sanguine nostra facinora, pestiferique hostis imperium excidit, ut pestem a capitibus nostris auerteret: sed non hac solum ratione insanabiles aegritudines generis humani curare uoluit; sed etiam disciplina coelesti diuinaeque uirtutis atque sanctitatis exemplo. Caliginem enim hominum mentibus offusam praesentia sua discussit, atque docuit, quae esset uera et constans uitae ratio; quod esset illud summum et extremum in bonis, quibus ornamentis esset animus excolendus, quibus gradibus in coelum ascenderemus. Quod est autem huius sanctissimae disciplinae caput, atque Christianae Philosophiae fundamentum? Honoris, laudis et gloriae contemptio. Hanc uirtutem qui complexi fuerint, omnes uirtutes assequentur. Quemadmodum enim ab illa nobilitatis appetitione natum est principium omnium flagitiorum: ita contempta illa, omnes uirtutes oriuntur. Quam sit autem ista nobilitatis appetitio perniciosa, satis est diligentius intuentibus exploratum. Euertit enim omnem ciuilis atque domesticae disciplinae rationem, iuris aequitatem oppugnat, fidei sanctitatem uiolat, amoris et amicitiae rationem labefactat. Simul enim atque honoris species obiecta fuerit, quae plures amicos ad sui cupiditatem alliciat: omnis ardor amoris extinguetur, et existet nefaria quaedam atque scelerata contentio. Animos praeterea libertate spoliat, formidine infamiae concutit, uariis perturbationibus exagitat, atque furenti libidine ad omne facinus inflammat. Ergo ut is, qui in loco inculto agrestiumque plantarum asperitate uastaso hortum facere instituit, opus est, ut prius inutiles illas plantas euellat: ita fuit necesse, ut antequam Christus animos nostros excoleret, prius istud inanitatis seminarium, quod omnia scelera fundit, radicitus extirparet. Hoc igitur inprimis et doctrina et uitae exemplo suscepit, ut humanum fastum comprimeret. Primum enim in obscura patria, et ad multitudinis opinionem obscuris natalibus nasci

uoluit; porro quo tempore in lucem editus est, in praesepe propter loci angustias abiici. In illa tenuitate delituit summus ille coeli moderator, qui naturam uniuersam infinita uirtute coërcet et continet. In ipso uero ortu, sanctissimae matris inopia, perditi tyranni illius sanguinem petentis immanitate, postremo fuga et exilio uexari uoluit. Postquam uero ab Aegypto in Iudaeam reuersus est, non statim Hierosolymam concessit, ut in hominum luce uersaretur; sed in loco ignobili et infrequenti domicilium constituit. Cum uero uenit maturitas tradendae disciplinae, seque ad homines erudiendos applicauit: nihil aliud frequentius inculcauit discipulis, quos ex infima plebe delegerat, quam ut ambitionem fugerent, et de se humiliter atque demisse sentirent. Omnes autem immodicae laudis appetentes uerbis acribus insectatus est, eisque praecipitem ruinam et occasum denuntiauit. Contra uero moderatos et humiles ingeniique sui opibus diffidentes benigne complexus, ad firmissimam spem immortalitatis excitauit. Quid illud? Nonne satis ostendit, quam essent honores respuendi: cum eos fugit, qui se creare regem uolebant; cum uitam inopem et ab omni cultu et elegantia remotissimam secutus est? Iam quis non uidet, illum gloriae mortiferum uulnus imposuisse, cum insignes contumelias pati, grauissimas ignominias accipere, multisque flagris caedi, et, quod mortis genus erat olim maximo dedecori, in crucem tolli uoluit? Est igitur audax et impium facinus, cum humilitatis auctorem Christum rerum omnium dominum habeamus, claritatem nominis aucupari uelle. Illius enim sunt haec monita, praecepta, instituta, quibus gloriam euersam et extinctam conspicimus. Si igitur Christum Opt. Max. pura, integra et incorrupta mente ueneramur; si illius disciplinam, in qua omnis immortalis atque beatae uitae ratio consistit, sequendam existimamus; si non nomine duntaxat, sed re ipsa Christiani sumus: omnem gloriae appetitum coërcere debemus. Aut enim summi illius rectoris disciplina repudianda est, aut gloriae cupiditas ex animis extrahenda. Vtrumque enim fieri non potest, ut et Christo obtemperemus, et gloriae

seruiamus. Attendite quaeso diligenter, ut melius uidere possitis, quam contraria sit gloria Christianae pietati. Elatus iracundia maledictum in aliquem temere contulisti. Facinus est inexpiabile sanguine atque caede luendum. Nec enim existimat is, qui uerbo uiolatus est, posse se in pristinam dignitatem restitui, nisi prius illi, quem affecit contumelia, in armorum certamine uitam eripiat. Potest iniuriam persequi iudicio. Non est, inquit, uiri fortis cum eo iure contendere, quem manu et ferro possit opprimere. Nullum est enim in legibus honestum uirtuti praesidium; sed quoddam subsidium imbecillitati necessario constitutum. Ideone ego aetatem in decoris studio consumpsi, et tam multa facinora uirtutis militaris edidi, ut post tantas res cum magna laude gestas, sit mihi instar cuiusdam uiduae iudicum auxilium implorandum? Tum certe longe maius dedecus in me concepissem, quam illud ipsum, cuius macula mihi uel cum uitae periculo diluenda est. Certum est enim uitae non parcere, dum dignitati consulam. Praecepit Christus, ut iniurias et errata omnia condonemus. Quid Christus, inquit, in hac causa praecipiat, non ualde ad me pertinet. Id autem, quod pertinet, ualde exploratum habeo; nempe nihil esse uiro indignius, quam pati contumeliam, et ab ulciscendi studio religione aliqua dimoueri. Aut igitur sese mihi ad pedes abiiciat, erratique ueniam petat, ut ipse subeat infamiam, ego dignitatem meam recuperem; aut, si recuset hanc condicionem, ad pugnam se paret. Vitari enim summa contentio non potest. In qua, si sese prius non dediderit, gladio meo confectus cadet; aut ipse fortiter et honeste decumbam. Quid; si cadas, et e corpore excedens in perpetuum cruciatum abripiare? Ridiculum est, inquit, istis tartareis monstris uiros incensos gloriae cupiditate perterrere uelle: moueant ista homines anilis et imbecilli animi, anxiisque superstitionibus implicatos. Me uero non obiecta religio, non mortis metus, non supplicia, quae dicuntur esse apud inferos constituta, non monstra denique ulla a laudis studio deterrebunt. Quodsi ad inferos abducendus sum: non dedecore contaminatus, sed

honestus atque uiri fortis officio functus abducar. Videtis amentiam? Queruntur miseri homines, se dignitate spoliatos esse ab iis, quos ipsi impuros et nulla dignitate praeditos esse confitentur. Non pudet igitur, homo amentissime, te tantum operae atque studii in ea re posuisse, quae non sit unquam in tua potestate, sed in aliorum libidine futura? Nam si tantum iuris habet in dignitate tua cuiusuis audacia, ut, cum uelit, uerbo tibi totam eripiat: quid te miserius, quid magis anxium aut solicitum fingi potest? Vitam enim ages acerbam et calamitosam; intemperantissimi cuiusque furorem extimesces; infamiae metu noctes et dies cruciaberis, atque perpetuo animi angore poenas amentiae persolues. Sed uideamus, quantum malorum furor hic rebus humanis importet. Primum legum utilitatem, quae a diuina mente ad humanae uitae cultum defluxit, e medio tollere contendunt, dum illis submitti ignominiosum existimant. His autem sublatis, nihil est in uita, quod cohaerere atque permanere possit; nihil, quod impediat, quominus omnia scelere et audacia uiolentur, et cupiditatis incendio deflagrent. Deinde, quod est longe grauius, Christi religionem et sanctitatem despiciunt; atque populi caecam et amentem opinionem splendori diuinae lucis anteponunt. Quo quidem scelere nullum profecto dirius aut detestabilius excogitari potest. Tune ut imperitissimi populi plausum aucuperis, coelestem Christi disciplinam, summi atque praepotentis Dei mentem et numen ludibrio habeas? Tantumne istam, nescio quam, gloriam admiraberis, ut maius apud te pondus insanae plebeculae rumores habeant, quam leges sanctissimae, ad salutem generis humani diuina beneficentia constitutae? Tamdiu igitur Christiani nomen retinebis, quamdiu id tibi per populum licuerit. Vbi uero casus aliquis inciderit, in quo populi leges iubeant a Christo deficere; repente Christi leges infringes, et, quantum in te erit, omnia illius sacra conturbabis. Sed operae pretium est, exitum tam funesti certaminis spectare. Ille igitur miser, cuius honor et dignitas, in quam omnia studia uitae contulerat, unius hominis improbissimi conuicio deleta

est, nullam moram interponit, quin ad pestiferum armorum certamen prouocet eum, a quo accepit iniuriam. Prouocat autem literis per omnia compita muris affixis, atque multorum testimonio consignatis. Alter, iisdem tyrannicis legibus populi coactus, oblati certaminis condicionem minime recusat. Tempus ergo praestituitur; locus designatur; omnia, quae ad pugnam opportuna sunt, summo studio comparantur. Interim domus utriusque impurissimo comitatu atque flagitiosissima turba referta, perstrepit uocibus gladiatorum et aleatorum; conuiuia quotidie celebrantur, in quibus nemo uir honestus accumbit, opes in libidine et nequitia consumuntur. Animus autem utriusque confectus acerbissimo cruciatu consistere, aut respirare non potest: cum diuturna caedis cogitatione diuis et hominibus infestus, ad perniciem contra fas inferendam se paret, et nocte uisis terrificis in somno obiectis turbulente quatiatur. Postquam uero dies adest, qui inter eos conuenerat, et in loco destinato leuissimorum hominum turba circumfusi consistunt: constituitur spectaculum inhumanum et atrox, omnibus rectis institutis et legibus perniciosum. Homines duo, eiusdem plerumque linguae, nationis et patriae, atque saltem iuris et sacrorum societate deuincti, causa leuissima contentionis oblata, in campum deducuntur, ut alter alteri exitium inferat, et uitam quam religioni et patriae debet, cum summo religionis atque patriae detrimento, in magnum periculum mortis et sempiterni cruciatus adducat. Locus undique septus et armatorum praesidio communitus, disceptatio armorum inter utriusque partis aduocatos, ipsique iudices sese truculentius gerentes, et truci uultu barbaram immanitatem denuntiantes, atque postremo illa tam tristis exitus expectatio animos formidine perterret, et oculorum acies horrore perstringit. Quin ipsi egregii bellatores, antea ferociter insultantes, eximiam animi conturbationem dissimulare nequeunt: imperio tamen populi coguntur in instituta amentia persistere. Postquam uero signo dato uterque eorum infestis animis et ancipiti armorum agitatione contendit, ut alteri exitium comparet, et alteruter, ut fit,

graui uulnere sauciatus occumbit: tum demum apparet, quantum imperium habeat in homines laudis inanitati seruientes amentia popularis. Necesse enim est, ut tanta ferocia appareat in uultu illius, qui ceciderit, ut, quamuis illi uictor maximis uocibus inclamet, ut sese dedat, iugulum det potius mortiferamque plagam accipiat, quam deditione sua, id quod erat omnibus notissimum, uictum sa esse fateatur; aliter enim extremum dedecus concepisset. Mauult igitur crudelissima morte mactari, sibique morienti sacris omnibus interdici, quam uitam ab hoste accipiendo, ab omnium aditu, sermone, congressu, propter infamiam nominis arceri. O condicionem seruitutis miseram, acerbam et luctuosam, omnia mala, quae cogitatione fingi possunt, continentem. Despicit populus animi simplicitatem, et stultitiam appellat: est igitur tibi utendum uersuta fallacique nocendi ratione, si uis sapiens existimari! Contemnit integritatem et innocentiam: danda ergo opera est, ut per uim et fraudes fortunas amplifices! Frugalitatem obscuram et nobilitate alienam ducit: omne patrimonium est per luxuriam effundendum, si uelis in clarorum hominum numero reponi! Modestiam et animi moderationem imbecillitatis esse putat: sunt igitur danda plura furoris et amentiae signa, si cupis uir ad res gerendas acer et animosus existimari! Leges postremo durissimas imponit, ut religionem negligas, ut diuina et humana iura uioles, ut sempiterni domini numen offendas, ut te manibus inferis inaudito scelere deuoueas: est ergo tibi repudianda salus Christi sanguine quaesita, et omnis sanctitas irridenda, bellumque sceleratum gigantum more coelitibus inferendum, atque manus tetre et impure Christiano sanguine cruentandae! Quid enim, quaeso, est ad opinionem uulgi praeclarius, quam multos in hoc impio atque nefario pugnae genere trucidare? Victor enim postquam aduersarii caede crudelitatem expleuerit, ita discedit e loco certaminis, atque si e patriae finibus hostium impetum repulisset. Equo igitur inuectus, ingentique numero hominum stipatus deducitur ouans, et

omnium oculos in se conuertit. Celebratur incredibili multorum gratulatione uictoria, tympanorum atque tubarum cantu omnia concrepant. Nec solum praeconis uoce, sed praedicatione omnium, magnitudo tanti facinoris ornatur, mirisque in coelum laudibus effertur. Si igitur, ut iam omnia concludamus, constat, omnem gloriae rationem, cum in populari leuitate atque scelere sita sit, esse contrariam legibus, iudiciis totique disciplinae ciuili; si compertum est, hoc insanabili morbo domus, ciuitates, imperia, nationes excindi, omnesque uirtutis opes euerti; si postremo nihil est, quod tam pugnet cum Christi Opt. Max. disciplina, religione, sanctitate: quid causae est, cur non a gloria, tanquam a re pestilenti atque perniciosa fugiamus, illiusque impetum summa animi contentione comprimamus? Dicam enim quod sentio, me ista aliquando mente pertractantem uehementius conturbari. Sum enim, quod apud tales amicos fateri libet, gloriae fortasse, quam par erat, auidior. Sed cum uideam, quam multa mala morbus hic in res humanas inuexerit, omnia uota facienda puto, ut illum depellam. Nunc autem expecto, quid ad haec responsurus sis. Quanquam, si te Christianum memineris, et quid a te sanctarum literarum studia postulent, animo cogitaueris, eam defensionem deseres, gloriamque non modo contemnes, uerum ut magnam religionis et pietatis labem singulari diligentia propulsabis.

HIERONYMI OSORII LUSITANI
DE GLORIA
LIBER TERTIUS.

Haec ille cum dixisset, finem disserendi fecit. Ego autem, Vix, inquam, statuere apud me possum, maioremne mihi uoluptatem, an admirationem attulerit oratio tua. Tantam enim rerum uarietatem in omni genere disciplinae, ingenio, copia, facultate complexus es, ut me pene magnificentia orationis obrueres. Sed quo maior fuit eloquentiae tuae uis, eo magis in pristino meo sensu permaneo, uel eo solo argumento persuasus, quod nec ista tanta dicendi facultate potuerim ab hac sententia depelli. Quid enim censes? Essene me in disserendo pertinacem, et ueritati, quod Sophistae faciunt, impudentissime repugnantem? Nihil est certe magis a mea natura atque moribus alienum. Cum enim in errore aliquo uersor, tantum abest, ut in eo perseuerare uelim, ut etiam immortale me beneficium accepisse confitear ab eo, qui me in uiam reducit. Quod enim munus amplius homini ueri cupidissimo dari potest, quam ueritatis ipsius abstrusae atque reconditae patefactio? Quodsi uel amici prudentis auctoritas, uel diserti hominis facultas errorem unquam alicui detraxit: id tibi nunc facillimum et expeditissimum fuisset. Nec enim habeo amicum, quem pluris faciam, nec est e nostris aequalibus, quem esse putem tecum orationis ubertate et elegantia conferendum. Sed sic natura comparatum est, ut opiniones iudicio et uoluntate susceptae, facile deponantur; innatae uero nulla dicendi ui conuelli possint. Id igitur es assecutus, ut mihi difficile admodum uideatur, gloriam a calumnia tueri, non ut eam odio aliquo dignam putem. Adhuc enim is sum, qui nihil arbitrer in natura praeter unam uirtutem nominis clari-

tate diuinius. Fieri quidem fortasse potest, ut propter ingenii mei imbecillitatem disputationis tuae firmamenta labefactare nequeam: gloria tamen nihilominus ornamenta sua retinebit; nempe quae non in oratione mea, sed in natura consistant. Attamen, quando semel illius defensionem suscepi, pugnabo, ne officio meo desim. Malo enim, ut male a me defensa ingenium meum uituperet, quam deserta perfidiam.

Hic Augustinus ridens, Hoc certe, inquit, ueteratorium est, eloquentiam meam extollere, tuamque ipsius extenuare, ut, si minus causam a te susceptam tueri poteris, appareat, id non illius imbecillitate, sed incredibili mea dicendi ui effectum esse. Expecto igitur, an reliquus orationis tuae cursus huic principio respondeat. Me namque oratorem, qualem tu me uis esse, non putabo, si me hoc artificio abs te uinci patiar. Certum enim mihi est, ubi peroraueris, meum ingenium et copiam, quam tantis laudibus ornasti, in tuam laudem conferre.

Quasi, inquam, mihi homini gloriae auidissimo quicquam iucundius acciderit, quam laudem undequaque uenari. Istius igitur quamuis artificiosae laudis spe, contendam nunc multo uehementius. Atque primum gloriae ortum a fonte repetamus; deinde paulatim ad Christianam disciplinam ueniemus, cuius testimonio probabimus, nihil esse magis cum Christiana sapientia copulatum, quam laudis et gloriae splendorem. Quare non me ualde mouet illa oratio tua, qua me perorando admonebas, ut meminissem, me Christianum esse sacrisque literis deditum. Quasi minime officio meo conueniret, gloriam, quam tu magnam religionis labem appellas, aliqua ratione defendere. Ego quidem illam, quantum potero, defendam; nec ullius oratione ab illius studio deducar. Continet enim totius honestatis elegantiam et claritatem. Fieri autem non potest, ut res tantis honestatis opibus exculta, diuinis institutis et le-

gibus aduersetur. Id tamen suo loco reseruemus; exordium nunc aliunde capiamus.

II. Gloriae igitur rationem non esse in errante opinione, sed in natura sitam, id maxime declarat, quod omnibus innatum est mirum illius desiderium. Quae enim gens est aut tam humanitate culta, aut tam immanis et barbara, quae non naturali studio concitetur ad laudis studium? Quantam uero illius cupiditatem natura nobis inseuerit, ex eo facile cernitur, quod omnes pueri infantes, simul atque sentire aliquid incipiunt, laude mirifice capiuntur. Mirum est enim, quanta certamina ineant, quanto uincendi studio efferantur, quantus in uictis pudor insit. Vt autem quisque praestantissima indole natus est, ita maxime cupiditatis huius significationem dat. Refert Xenophon, Cyrum, illum Persarum regem, cum esset adhuc puer, adeo ad cupiditatem laudis exarsisse, ut illius causa iam in ea aetate pericula omnia subeunda duceret. Facile fuisset igitur ex illo motu animi futuram Cyri uirtutem augurari. Nemo enim unquam res magnas animo magno aggressus est, qui non in ipsius aetatis primordio dederit insignia documenta, quanti gloriam aestimaret. Non est hic necesse Pyrrhos, Scipiones, Alexandros enumerare; cum omnes summos Imperatores hoc tantum signo constet magnam spem futurae uirtutis ciuibus suis attulisse. Quid de insigni ad praeclaras disciplinas indole? Num parum liquet, optimam de illis spem concipiendam esse, qui omnem conatum animi ad laudem referunt? „Mihi, inquit Fabius Quinctilianus, „ille detur puer, quem laus excitet, quem gloria iuuet, „qui uictus fleat. Hic erit alendus ambitu, hunc mordebit obiurgatio, hunc honor excitabit, in hoc desidiam nunquam uerebor." His uerbis optimus ille magister indicia ingenii excellentis explicat. Quid; postquam pueri aetate progressi, quatenus quicquid ipsos attingat, dispicere incipiunt: num alio genere orationis a languore desidiaque citius auocantur, quam summo-

rum hominum commemoratione? Videte, quibus uerbis Pallas apud Homerum Telemachum incendat ad poenas de procorum petulantia repetendas. Sic enim ait:

Nec iam res tantas puerili mente retractes.
Nonne uides, quantum nomen sit adeptus Orestes,
Cum patrem ulciscens, uita spoliauerit illum,
Qui scelere infando patrem demiserat orco?
Te decus eximium praestanti in corpore tandem
Excitet, ut magno laudum capiaris amore!

Illa igitur oratione sic uidemus incensum Telemachum, ut nihil aliud, quam de uirtute cogitaret. Cum enim sit hoc studium laudis in omnibus: tum illi, in quibus est maior animus, tanto laudis amore capiuntur, ut illius causa uitam despiciant. Quod de se testatur Euryalus apud Maronem, dicens:

Est hic, est animus lucis contemptor, et istum
Qui uita bene credat emi, quo tendis, honorem.

Nec is ardor extinguitur aetate confirmata: sed tunc ratione et studio multo magis incitatur. Vnde Vlysses apud Euripidem ait, se necem haud recusaturum, dummodo sibi mortuo sepulchrum magnificum aedificetur ad sempiternum gloriae monimentum. Multos etiam constat fuisse eo progressos, ut gloriae cupiditate suis uitam eriperent: ut Brutus ille, de quo idem Maro:

Infelix, utcumque ferent ea fata minores,
Vicit amor patriae, laudisque immensa cupido.

Sic etiam traditum memoriae est, Alcitheam, Pausaniae matrem, cum illum Spartiatae in Taenaro monte domi interclusum fame necare parauissent, primum lapidem ad obstruendum aedium exitum posuisse. Similis etiam cupiditas Timoleontem induxit, ut fratrem dominatu patriam opprimentem interimeret. Ne Torquatus quidem, cum filii caede sanxit militarem disciplinam, hac cupiditate caruisse putandus est. Non hic disputo, an omnes hi recte officio functi sint: sed illud

ostendere uolo, neminem unquam gloriae causa suorum caritatem repudiaturum fuisse, nisi natura haesisset eorum animis, gloriam esse omnibus rebus humanis longe praeferendam. Quid Philosophi? Nonne spe clari nominis inducti se ipsos ad sapientiae studium contulêre? Vt enim antiquiores praeteream, Plato certè quantum praedicationem atque nobilitatem amaret, apertè declarauit. Nam et laudem esse bonum quoddam coeleste censet, et omnibus eam recte factis quasi praemium diuinum proponit, ipseque maximarum artium instrumentum et illud admirabile genus eloquentiae in gloriam suam maxima ex parte transtulit. Aristoteles autem cum esset philosophiae gloria praestans: minime contentus illo splendore, quem erat sapientiae studiis assecutus, eloquentiae laudem incredibili animi contentione quaesiuit. Infinitum esset, si uellem eos, qui ab his orti sunt, enumerare, quos omnes constat fuisse gloriae stimulis acritèr incitatos. Quodsi aliqui se gloriam despicere gloriati sunt: id fecerunt, ut ea nobilitatis contemptione maxime nobilitarentur. Quod declarat eorum studium in suis nominibus inscribendis, cogitationumque suarum memoria propaganda. Quid de poëtis dicam? Non enim solum sibi ipsis, sed omnibus, in quorum studium propensi sunt, nominis immortalitatem pollicentur. Hoc enim sibi diuinitus concessum existimant; ut e tenebris quos uelint eripiant, atque saeculis innumerabilibus in hominum luce constituant. Coeleste profecto munus, res ad laudem insignes ab obliuionis iniuria uindicare, mortemque ipsam omnia delentem ingenio comprimere. Sed, nescio quomodo, inuitus hoc dico, tum quia poëtarum ingenia sum semper admiratus, tum quia te, Solonem (credo) imitatus, cum illis coniunxisti. Nescio igitur, quanam ratione plerique suae dignitatis obliti mercatum immortalitatis instituunt, gloriamque uenalem omnibus proponunt. Multi enim sunt, qui, cum nulla instrumenta uirtutis habeant, eam facile a poëtis nundinantur; quibus si te muneribus insinues, statim te facient Iouis

filium felici sidere natum, atque multiplici uirtute aurea saecula referentem. Quod uitium ad quosdam historicos hac nostra aetate contagione permanauit. Nam bene de se meritis spem sempiterni nominis ostendunt: iis autem, quibus infensi sunt, perpetuam nominis infamiam minitantur. Vtrumque enim se ingenio et eloquentia praestare posse confidunt.

Illis igitur, inquit Augustinus ridens, insertiis opus est, si te immortalem fieri cupis. Nihil enim proderit summum ipsius honestatis studium illis, qui poëtas aut historicos iratos habent.

Quasi, inquam, possint homines leuissimi id, quod contendunt, efficere. Multi enim sunt, qui ubere et incorrupte res gestas memoriae prodant; idque solum est in omni aetate permansurum, quod est ueritate subnixum. Vanitas enim in lucem ueritatis incurrens quasi quaedam nebula dissipatur et euanescit. Attamen neque scriptores laude afficerent eos, quos maximo beneficio sibi obligare cupiunt; neque auari homines ingenti pretio laudem emerent: nisi utrique eorum laudis eximia dignitate caperentur. Sed quid poëtas admiramur: cum agricolas et opifices, cum barbaros etiam homines et ab omni cultu humanitatis abhorrentes laudis dulcedine moueri uideamus? Nullus enim est agricola, nullus artifex, nullus operarius, qui non laudari ualde cupiat, et inter sui ordinis homines princeps existimari. Ergo cum pueri, senes, adolescentes laudem ardenter expetant; cum omnes siue principes, siue plebeii, siue intelligentes et docti, siue rudes et imperiti, siue maximis disciplinis exculti, siue artibus infimis incumbentes ad eam enitantur: possumusne dubitare, quin ea cupiditas humanam naturam maxime attingat? Nunquam enim esset tantus omnium gentium consensus et conspiratio in gloria consectanda: si ea moribus et opinione desiderata, et non potius ui et impetu naturae expetita esset. Quae enim moribus aut legibus et institutis continentur, nec sunt eadem apud omnes,

nec ullam constantiam habent; sed uarias pro temporum ratione mutationes subeunt. Ex eo igitur, quod omnes mortales semper laudari concupierint, facile cernitur, hunc appetitum laudis esse natura, et non opinione nostris animis infixum. Si autem qui uel ingenio, uel praeclara ad uirtutem indole praestant, quo sunt ad altiora nati, eo maiora dant indicia naturae; constatque, in studium laudis illos ardentius incitari, qui maiore indole praediti sunt: relinquitur plane, hunc animi impetum nullo modo infirma opinione, sed naturae praestantia contineri. Quodsi natura nos non ad flagitium, sed ad honestatem genuit et conformauit; ob idque omnes sapientes eam tanquam optimam uitae ducem sequendam statuunt; et perspicuum est, nos impetu naturae ad laudem contendere: efficitur, nos gloriae cupiditate ad uirtutem et honestatem dirigi.

III. Poterit quidem fieri, ut non teneant homines uerae gloriae uiam; et opinionis errore flagitia infinita concipiant. Quemadmodum enim reliquas affectiones utiliter a natura datas ad nostrum statum conseruandum, temeritate et amentia ducti in perniciem nostram conuertimus: ita etiam fit, ut gloriae cupiditate ad nostrum dedecus abutamur. Vt igitur in rebus aliis cum impetum naturae cernimus, quid sit illud, quo nos impellat, ratione inuestigamus: ita, cum tantum gloriae desiderium omnibus innatum esse uideamus, in quibus rebus ea sita sit, exquirere ratione debemus. Prouidendum enim est, ne quod plerisque accidit, inanis laudis specie deliniti sempiternam infamiam subeamus. Vt igitur id praecaueri possit, est gloriae uis et ratio diligentius inquirenda.

IV. Primum itaque uidendum est, eam in laudis genere uersari. Locus autem et regio laudis honestate et pulchritudine continetur. Id enim tantum laudamus, quod aptum et uenustum est, et aliquo splendore dignitatis illuminatum. Contra uero, quicquid turpe et ineptum est, uituperare solemus. Quodsi interdum acci-

dit, ut rebus inhonestis aliquid laudis impertiamus, id fit propter aliquam decoris atque uenustatis similitudinem rebus turpibus adiunctam. Existit enim in corporis motu, in incessu et in uoce quidam modus et conuenientia, in numeri rationem cadens et uenustatis speciem prae se ferens; — qua quidem fit, ut res etiam flagitiosae genus quoddam laudis aucupentur. In quibus tamen rebus nullo modo flagitia laudari possunt, sed illa pulchritudinis imago, qua saepenumero insignes turpitudines occuluntur. Quae enim ita deformia sunt, ut nulla specie pulchritudinis illustrentur, nemo laudauerit unquam, nisi sit humano sensu penitus orbatus. Cum id igitur tantum laudari contingat, quod decorum atque uenustum est: uideamus, sitne huius decori iudicium in errante opinione situm, an semper ad naturam referatur. Continet enim haec quaestio omnem disputationem. Si enim est in natura positum: non tanta erit uarietas et inconstantia, quantam tu esse uoluisti; sed erit profecto aliquid, quod in omni memoria sit certa et constante laude celebratum. Hoc autem in corporis humani figura cerni facile potest. Vt enim ex omni genere animantium nullum est praeter hominem, quod pulchritudinis elegantiam sentiat: ita nullum aliud potest insigni aliqua specie delectari. Reliqua enim ut histrionis motum sentiunt, ipsius autem motus ordinem et uenustatem non sentiunt; ut cantorum sonos auribus accipiunt, harmoniam autem ex uaria compositione sonorum haud assequuntur: ita et in formis magnitudinem atque colorem uident, ipsam uero partium conuenientiam et aptam corporis compositionem intueri non possunt. Ex quo sequitur, deformia a pulchris humana tantum natura atque ratione distingui. Quae cum sit eadem in omnibus: idem erit apud omnes de uenustate iudicium. Nam ut omnium aures uox extra modum absona et absurda laedit; distincta uero et uariis interuallis numerum apte conficiens delectat: ita oculos omnium partes corporis non certa ratione inter se conuenientes offendunt; membrorum autem

omnium concinnitas incredibiliter allicit. Sumus enim natura elegantiae et concinnitatis appetentes. Quae quidem in motu et in uoce numeris; in corpore autem certa et rata partium ratione constat. Quis enim est, quamuis sit ab omni flagitiosa cupiditate remotissimus, qui non excellentem formam libenter aspiciat? Neque enim solum aspectu alienae pulchritudinis alliciuntur homines, sed etiam omnibus insidet cura quaedam propriae dignitatis. Nemo enim est, qui non cupiat integras et aptas corporis sui partes habere, et non omnia circumspiciat, quibus eius species ornatior esse possit. Quodsi corporis elegantia, quae quidem non tam in coloris bonitate, quam in certa dimensionis lege consistit, omnium oculos ad se rapit: efficitur plane, id non incerta opinione, sed constante naturae iudicio contingere. Non enim nunc hoc, nunc illud, sed idem semper omnes natura iudicant; fugiendam uidelicet esse deformitatem, et pulchritudinem expetendam. Poterit quidem fieri, ut alios alia magis delectent, ut in picturis: nemo tamen, nisi prius omnem humanitatem exuerit, honestam et liberalem oris speciem non aspectu iucundam existimabit. Si igitur illa pulchritudinis imago, quae sub oculos cadit, quamuis fluxa sit et instabilis, non tamen incerta opinione, sed certo ipsius naturae sensu iudicatur: quid de pulchritudine animi dicendum est, quae neque morbo corporis amittitur, neque aetate deflorescit, neque medicamento ullo corrumpitur, sed quotidie magis ornamentis diuinis illustratur? Illic enim non adumbrata uenustas, multis interdum maculis aspersa cernitur, ut in corpore; sed solida et expressa pulchritudo, quae sola est sua natura et sponte laudabilis. Nam si laus omnis, ut dictum est superius, rebus tantum decoris atque uenustis tribui solet; et uerum decus in animi tantum bonis eminet: quis dubitet, omnem laudem esse ad dignitatem animi referendam? Quod ut facilius uideamus, illam similitudinem honesti corporis ad pulchri animi speciem transferamus, ut in eo tandem excellentem illam formam intueri possimus.

Atque

Atque utinam sic eam oratione liceret, atque mente licet et cogitatione, depingere: iam uideretis ipsius honestatis fontem, unde omnes laudes emanant. Sumamus igitur hominem ingenio et studio praestantem, optimis artibus imbutum, uerique uidendi cupiditate uehementer inflammatum: is cum acrem mentis aciem in mundi motus et conuersiones, admirabilemque coeli ornatum, atque totius naturae constantiam intenderit, omniaque coelestis illius rectoris numine et consilio regi et administrari perspexerit: conuertat sese ad sui ipsius contemplationem, ut mentem suam coelesti satu editam et cum diuina mente copulatam sentiat, atque tandem uideat, quid sit tanto natalium splendori consentaneum. Intelliget enim profecto, summum illum dominum, a quo animum hausit, et tanta beneficia accepit, esse sibi non modo religione summa colendum, sed etiam ardentissimo studio sequendum. Ex hac igitur animi conformatione pietas et sanctitas existet; hinc admirabile iustitiae et aequitatis decus orietur; hinc singularis amicitiae fides, hinc liberalitatis et magnificentiae splendor elucescet. Huic tam claro et illustri uirtutum comitatui adiungamus illam quasi custodem et propugnatricem iustitiae fortitudinem, quae hunc armis diuinis undique tegat et muniat. Sit itaque erecto animo et excelso, humanaque omnia despiciente, altaque nimis et ardua consectante, et in omni contentione semper inuicto. Hanc autem animi altitudinem moderetur temperantia, quae quidem totius honestatis et elegantiae decus et ornamentum in se continet. Sit igitur hic, quem animo et cogitatione fingimus, insigni modestia praeditus; omnem turpitudinem repellat; turbulentis cupiditatibus obsistat; in omnibus dictis et factis modum et ordinem conseruet; et quid maxime deceat, semper inquirat. Ergo cum his tam illustribus et inter se concinnentibus honestatis ornamentis atque praesidiis redundauerit: nullamne censes admirationem hominibus allaturum? Illum quidem admirabuntur uniuersi, et complures etiam amabunt. Nullo enim modo honestas,

qua quidem nihil est in terris magnificentius aut amabilius, hominum admiratione et studio carere potest. Etenim quis tam agrestibus institutis uiuit, qui non ipsius rationis praestantiam atque sapientiam cum ingenti admiratione suspiciat? Quis unquam tam abiecto animo fuit, qui uirtutis altitudinem minime praedicandam existimaret? Quis tanta immanitate efferatus est, ut fidem et bonitatem non amandam iudicet? Si igitur singulae uirtutes per se, quanquam illae re disiungi non possunt, sed cogitatione tantum separantur, omnibus prae se ferendae et amandae uidentur: quid tandem omnium conspiratio atque consensus efficiet? Praeclare Aristoteles, „Si essent, inquit, qui ueluti deorum „signa pulchritudine corporis excellerent: reliqui omnes „aequum esse ducerent, eos in omnium dominatu locari. „Quodsi corpus elegantia praestans hanc opinionem „afferre potest: multo facilius id esset de animi prae„stantia iudicandum. Sed non ita facile pulchritudinem „animi cernimus, atque uenustatem corporis aspectu „sentimus.“ His uerbis ostendit Aristoteles, uehementius amores excitari posse animi dignitate perspecta, quam corporis insigni specie considerata; animi autem formam non ita facile cerni. Sed quid refert? Non enim diu celari poterit. Necesse enim est, ut aliquando tandem existat, lucemque suam longe lateque diffundat. Tunc igitur omnes insolito splendore commouebit, et ad sui amorem inuitabit.

V. Habetis hic gloriae principium, quod quidem nihil est aliud, quam egregium illud altissimae mentis lumen, omnium oculos in se conuertens, et ad sui amorem incredibiliter alliciens. Est enim gloria publica uirtutis excellentis admiratio cum insigni beneuolentia coniuncta. Nec enim quoduis decus gloriam gignit, sed excellens et admirandum: neque rursus omnia, quae sunt admiranda, gloriosa dicenda sunt; sed ea tantum, quae ab animi decore, et honestate ducuntur. Si enim quaecunque sunt admirabilia, gloriam sibi parerent:

cur non monstra atque prodigia, quae magnam mortalibus admirationem incutiunt, gloriosa putaremus? Gloria igitur tum demum locum habet, cum excellens et admiranda pulchritudo animi conspicitur, quam admirentur omnes, et singulari omnium caritate dignam existiment. Sola enim dignitatis amplitudo utrumque simul efficit, ut et stupore suspensos homines teneat, et sui amore inflammet. Neque enim tantum propter utilitatum magnitudinem, quam uiri uirtute florentes nobis afferunt, quantum ob insignem et illustrem uirtutis speciem eos amplectimur usque adeo, ut illos etiam, quos nunquam uidimus, eximie diligamus. Sumus enim appetentissimi honestatis, eiusque forma perspecta, in illius cupiditatem ardenter incumbimus. Vt enim eos, a quibus nunquam laesi sumus, si uirtutis expertes, et flagitiis inquinati fuerint, et contemnimus, et iustum in illos odium concipimus: ita homines uirtute praecellentes ueneratione quadam et insigni beneuolentia dignos iudicamus. Quis enim est, qui desidem et ignauum hominem non despiciat? qui libidinem, auaritiam, perfidiam, crudelitatem non oderit? Nemo tam effrenatis cupiditatibus unquam fuit, qui, si utrumuis licuisset, non multis partibus maluisset ad ea, quae scelere consecutus est, sine scelere peruenisse. Eos enim ipsos, qui se uitiis omnibus dediderunt, ita grauiter offendit suscepti flagitii turpitudo, ut sibi ipsis odio sint. Sit autem aliquis homo teter et impurus, omnique scelere et parricidio contaminatus: fierine posse credis, ut non in domesticorum odium irruat; ut non eum fratres etiam atque parentes, ut malum auspicium detestentur; ut non illum omnes e naturae finibus exterminandum putent? Si igitur omnes a natura instituti scelus odio et uituperatione prosequuntur: consequens est, ut honestatem iudicent esse diligendam atque mirifice celebrandam. Vnde plane colligitur, omnem laudis excellentiam esse in uirtutis magnitudine constitutam. Quod igitur in orationis initio posuisti, nemo tibi facile dabit; nempe gloriam e populi leuitate pendere,

Illud enim iudicium multitudinis in alicuius hominis laude consentientis, non est libera uoluntate, sed naturae necessitate susceptum. Necesse enim est, ut quem uiderint omnes esse uirtute praestantem, (quod minime obscurum esse diu potest, quamuis id in principio lateat) laudibus in coelum tollant. Gloriae itaque fundamentum non in populi inconstantia ponendum est: cum ea sibi stabilem sedem et sempiternum domicilium in una uirtute collocarit. Hoc enim semper euenit, ut uirtutis ipsius lumen celebris opinio consequatur.

VI. Nec me conturbat nomen opinionis. Non enim uerum est, omnes esse dubias et incertas. Siquidem multae sunt uerae, constantes et graues, quibus ad religionem, ad patriae caritatem, ad omnem denique uirtutem incitamur. Hae igitur opiniones, (sic enim doctissimi uiri appellant interdum communes sententias in animis nostris impressas) quamuis nec ratione conclusae, neque ulla disciplina confirmatae sint, nullam possunt habere uarietatem. Sunt enim naturales et insitae; nec ad eas confirmandas ullis exquisitis rationibus opus est, cum sint ipsa natura perspicuae, nec ullo modo dubitandae. Si igitur grauissimi philosophi non uerentur has inchoatas intelligentias, unde omnis sapientia defluxit, opiniones appellare: quid tibi uenit in mentem ex nomine opinionis inuidiam in gloriam concitare uelle? Equidem, ut uerum fatear, illo tuae disputationis principio cohorrui. Putaui enim, te uelle Chrysippum ab inferis excitare, qui nos non hydris, sed aculeatis argumentis undique pungeret, et maledictis insectaretur, quod aliquid praeclarum in opinione positum existimaremus. Ii enim sumus, qui non modo innatas opiniones, sed alias quam plurimas honestas et laudabiles asseramus. Si itaque illo genere necromantiae uti uoluisses, me certe metu exanimasses.

Quid ita tandem? inquit Augustinus arridens. Nec enim unquam te Lusitanum hominem adeo timidum putaui, ut mortuorum imagines extimesceres.

Quasi, inquam, Gorgonis ipsius aspectu conturbari possim, et non potius horrido illo disserendi genere a naturae tuae clementia penitus abhorrente. Nec enim Chrysippus ipse mihi tantum terroris incussisset, si carmen illud usurpasset:

Adsum atque aduenio Acheronte,

quantum si me contortis sophismatis oppressum indigna etiam contumelia uexasset, leuem et futilem appellando, quod in aliqua opinione dignitatem constituissem. Timui igitur initio, cum te de leuitate opinionum disputantem animaduerti, ne me nullas eiusmodi insidias suspicantem acumine Zenonis oppugnares. Sed postquam dixisti, non tibi placere, omnia ad illam exactissimam sapientiae normam dirigi; teque uidi ad hoc mitius disserendi genus oratione delapsum, illam aetatem auream luculenter explicantem: continuo respiraui. Non dubitas enim, quin, si genus aureum extaret, tunc is, qui se multitudini probauisset, fuisset omnino splendorem uirtutis assecutus. Si hoc inter nos conueniat: non erit difficile demonstrare, eum etiam, quem haec gens, quam uos poëtae ferream appellare soletis, laude perpetua dignum existimarit, esse omni uirtute cumulatum.

Hoc quidem, inquit, scire sane uellem, qua ratione te id probare posse confidas.

VII. Quia, inquam, insipientis multitudinis de rebus laudandis et uituperandis opinio a sapientium sententia non discrepat. Si igitur in illius aureae, hoc est, sapientis gentis opinione de alicuius dignitate concepta, erat aliquid excellens atque magnificum: non erit dubium, quin id etiam, quod imperitum uulgus mirifice laudandum putarit, sit honestum et laudabile existimandum.

Hoc igitur, inquit, effice, si potes, multitudinis opinionem a sapientiae decretis minime dissentire. Nec enim te impedire uolo.

Hoc, inquam, plane effectum arbitror. Iam enim disputatum est, fieri non posse, ut uirtutis decus animad-

uersum, non uniuersis hominibus admirandum atque summo studio complectendum uideatur. Tantas enim uires uirtus habet, ut ab hostibus etiam egregiae dignitatis confessionem exprimat. Hoc autem uoluit ostendere Homerus, cum Priamum inducit in senum consessu Agamemnonem et alios Graecos principes, a quibus ingentes clades acceperat, eximie laudantem. Sed quid hostes admiramur: cum illi etiam, qui non cum hominibus, sed cum uirtutibus bellum omni scelere imbutum gerunt, ipsarum uirtutum splendore et elegantia obstupescant? Illud enim, quod dicebas, talem nos opinionem de rebus laudandis et uituperandis accipere, quales sunt ii mores, quibus instituti sumus, quis tibi concedet, qui modo in ipsius naturae uim acutius intenderit? Omnes enim nati sumus ad decus et honestatem; hisque uirtutum seminibus inclusis fit, ut, quamuis prauis moribus imbuti, et perniciosis legibus instituti simus, unam tamen uirtutem summis laudibus efferendam iudicemus. Nec ullo modo tanta morum aut rerum pernicies incidere potest, ut rerum natura uertatur. Quis enim, quaeso, est adeo flagitiis omnibus coopertus, ut non cupiat se iustum et grauem existimari? Si enim flagitia multitudini pulchra uiderentur: cur ea impuri homines tanto studio celarent; cur explendae libidinis gratia tenebras et lustra sequerentur; cur eos post susceptum scelus intemperantiae suae poeniteret? Nam cum aliquis aut turpitudinis illecebra delinitus, aut alia quauis animi perturbatione concitatus flagitium committit: ubi primum ille motus animi residet, qui rationis iudicium impediebat, multis signis ostendit, quam acerbo animi cruciatu afficiatur ex illius maculae conscientia. Hinc illa Phaedra, priuigni amore insaniens, atque a mollissimo uitae cultu ad uenationis studium traducta, ab Euripide lamentans inducitur. Cum enim amore furens nihil aliud quam tela, canes et montes inclamaret: ubi se colligit, ita suum dedecus lamentatur:

Miseram me, quod facinus feci?
Quo me traxit furor inuitam?
Agit in praeceps dira calamitas.

Heu heu infelix!
Iterum nutrix caput occulta
Nostrum; nam me pudor oppressit.
Tege; nam lachrymis oculi stillant,
Vultumque rubor nimius tinxit!
Rediens sensus cruciat animum,
Amens trudor in exitium. Sed
Praestaret tune funere mergi,
Cum sensum furor eripit omnem.

Videtis, in Phaedra, etiam scelere et amentia furente, non esse penitus extinctam indolem pudoris et honestatis? Sed quid Phaedram admiramur: cum Medea, mulier omnium scelestissima multiplicique parricidio contaminata, apud eundem poëtam Corinthiis mulieribus persuadere nititur, sese nullos officii numeros praeteriisse? Sed fabulas omittamus. Non enim illis nobis opus est: cum ipsa uita communis infinita exempla suppeditet. Quis enim unquam fuit adeo impurus et flagitiosus, qui non suspiceret fidem, continentiam animique excellentis altitudinem? Sume ex omni memoria quem uelis. Visne Dionysium illum superiorem, teterrimum hominem et impurissimum? Multa quidem ille contra generis humani societatem, impie atque nefarie commisit, et patriam a se durissima seruitute oppressam multorum caede funestauit. Num illius inueterata perfidia et immanitas efficere potuit, ut non fidem et animi constantiam laudabilem existimaret? Non profecto. Quantum enim amicitiae sanctitatem suspiceret, aperte declarauit, cum exemplum singularis amicitiae atque fidei in duobus Pythagoricis admiratus, exclamauit: Vtinam ego uobis tertius amicus adscriberer. Idem cum parasset insidias Polyxeno, uiro spectatissimo, qui Cestam, illius sororem, in matrimonio habebat; isque Polyxenus metu perterritus in Italiam fugisset: Cestam acriter incusauit, quod non indicasset mariti consilium. Tum Cesta: Adeone me, inquit, dignitatis oblitam putas, ut, si resciuissem, quae uir meus animo agitabat, non me illi eiusdem fugae atque fortunae comitem prae-

buissem? Multo enim erat mihi ad dignitatem aptius, uxorem exulis Polyxeni, quam Dionysii tyranni sororem appellari. Quid deinde secutum est? Tyrannus ipse, uir immanis et truculentus, illius uirtutis admiratione perculsus, Cestam post illam diem multo officiosius obseruauit. Iam filius eius, quamuis patris scelera immensa luxuria cumulasset, satis ostendit, quid de sapientiae atque uirtutis amplitudine sentiret, cum Platonem honoribus diuinis affecit. Quem tamen postea Syracusis ablegauit, ne uidelicet in illius conspectu turpior appareret. Omitto praeclaram Phalaridis indolem; nihil dicam de multis aliis tyrannis importunissimis, ut ad Neronem tandem perueniam, quo quidem nullum tetrius, aut immanius monstrum tellus extulit. Parumne multis ille signis ostendit, quam magnifice de uirtute sentiret? Quanto studio quodam tempore uiros excellenti ingenio complexus est? Quanta industria musicen et alias ingenuas artes excoluit? Cum autem omnes suas opes in singularem nequitiam contulisset, inauditaque scelera concepisset: cupiebat tamen, sese continentem et grauem, summumque P. R. rectorem appellari. Nunquam certe Nero uirtutis egregiae nomen concupiisset: nisi in ea quamplurimum dignitatis inesse iudicasset. Quid; postquam matrem necauit? Numquid illae ipsae matris furiae, quae mentem ipsius assiduo cruciatu lacerabant, parum aperte docebant, nunquam in hominibus quantumuis perditis et efferatis sensum honestatis extingui? Nunquam enim conscеleratos homines tantum sceleris conscientia uexaret: nisi haesisset eorum animis, nihil esse scelere foedius, nihil tetrius, nihil detestabilius. Quodsi Nero, homo omnium scelestissimus (si homo ille appellandus est potius, quam importunum quoddam monstrum atque prodigium) et scelus odio dignum, et uirtutem laudabilem et amandam esse iudicabat: quis animo fingi potest adeo consuetudinis improbitate uictus, ut uirtutis magnificentiam non suspiciat? Dies me deficeret: si uellem exemplis hanc sententiam confirmare. In re tamen adeo perspicua unico tantum, eoque recenti atque domestico, contentus ero.

Fernandus quidam fuit regius Lusitaniae princeps, Ioannis regis hoc nomine primi filius. Is, defuncto patre cum ab Eduardo rege, illius fratre, exercitum cum imperio obtinuisset, in Africam traiecit, atque signis collatis ita parua manu cum innumerabili hostium multitudine saepe conflixit, ut semper ex illis uictoriam reportaret. Sed tandem effectum est, ut insidiis oppressus in hostium potestatem perueniret, et in mediterraneas Mauritaniae regiones deportaretur. Occupárat illic tyrannidem Lazerachus quidam, homo auaritia immani, luxuria infinita, feritate incredibili praeditus. Cum autem Fernandi redemptio fuisset in longinquum tempus dilata — nihil enim inter nostros et Maurum conuenire poterat: accidit tandem, ut Fernandus ipse multis doloribus in ergastulo perfunctus uitam ederet. Eius autem morte tyranno nunciata, tradunt, illum quasi stupore perculsum diu siluisse, atque tandem haec uerba protulisse. Profecto, si uir hic non ita Mahometi institutis infensus et inimicus extitisset: fuisset in omni aetate diuina quadam laude cumulandus. Fuit ille quidem in omni genere honestatis excellens: ego tamen tres illius uirtutes praecipue sum semper admiratus. Constat enim, illum nunquam sese uenere ulla commaculasse; nec unquam in uita mentitum fuisse; Deumque semper ardentissima pietate coluisse. O uim uirtutis admirandam, quae hominibus etiam dedecore, flagitio, turpitudine contaminatis eam adfert necessitatem, ut uel inuiti decoris et honestatis excellentiam laudibus in coelum tollant! Num clarius naturae indicium expectatis? Perfidiosus homo, atque adeo ex fraude et mendacio compositus, singularem fidem admiratur; in omni libidine tetre et impure uolutatus, sanctissimi uiri castitatem celebrat; hostis sanctitatis, purissimum et ardentissimum religionis studium laudibus efferendum putat. Ergo si uirtus tantum ualet, ut iisdem ipsis, quorum cupiditatibus infesta est, admirationem ingentem commoueat: quid conuenit asserere, nos laudem non natura et splendore suo, sed studio et cupiditate nostra metiri? Si enim ita esset: qui turpi uoluptate ducuntur, nullo

modo continentiae pulchritudine mouerentur; neque qui alienum appetunt, innocentiam laudarent; neque scelesti et impuri castitatem religionis extollerent. Quod quam falsum sit, satis esse probatum arbitror. Quamquam in re minime dubia confirmanda longior fui, quam fortasse conueniebat. Nihil est enim magis perspicuum, quam uniuersum genus humanum in uirtutis laude mirifice consentire. Et hoc fit, ut dictum est, non lege, more, aut instituto, sed insito natura iudicio. Vt enim Solem lucere, ignem calere sentiunt uniuersi: ita mortales omnes quantumuis impuri iudicant, uirtutis excellentiam esse admirandam, et praedicandam, et omnium studio complectendam. Nam ad id, quod dixisti, infames homines et impuras mulieres in ludicris, aut flagitiosis artibus exercendis certo laudis praemio affici solere, iam responsum est, turpitudinem ipsam per se a nemine laudari posse; sed illud aptum atque concinnum, quod in forma, in cultu, in motu, in gestu denique corporis enitescit. Quae tamen honestatis similitudo non tantam uim habet, ut impuras artes uulgo laudabiles efficiat. Nunquam enim ut probrum obiicerentur: si hominum uulgus existimaret, alicuius expetendi decoris laudem in illis esse sitam. Quod autem ad Sisyphum, et Autolycum, et Vlyssem attinet, intelligi oportet, non in illis uanitatem, sed sapientiae speciem fuisse laudatam. Sapientis enim hominis officium existimatur, multa dissimulare, multa etiam interdum Reip. causa simulare, et hostes insidiis callide circumuenire: quibus artibus apparet, tres illos priscis temporibus nobilitatos extitisse. Nec tamen Homerus, quamuis multa praeclare dicat, est in omnibus audiendus. Multa enim mentiuntur poëtae, ut est in ueteri prouerbio.

VIII. Cum igitur, ut ad propositum redeamus, exploratum sit, tantam esse admirationem uirtutis, tantum ipsius honestatis splendorem, ut tyrannos etiam homines feros et humano generi pestilentes commoueat: quid de populo tandem uniuerso existimandum est? Constat enim ex iis, qui nec insigni scelere contaminati

sunt, nec rursus egregiae uirtutis specie commendati: uirtute namque excellentes multis annumerari non possunt; et qui insigni aliquo scelere publicum otium perturbant, omnium consensu a uitae communione repelluntur. Est igitur populus multitudo collecta ex iis, qui uel aliquam officii mediocritatem tueri possunt, uel in leuiore aliquo flagitio uersantur. Hic tu quantam orationem consumpsisti in accusanda libidine populorum, in amentia multitudinis insectanda, in communibus uitae flagitiis describendis?

IX. In illa uero explicatione ciuilium seditionum atque publicarum calamitatum exultauit oratio tua, omnem antiquitatis memoriam repetens atque demonstrans, omnia imperia populorum amentia et scelere concidisse. Sed, mihi crede, habuit multum iniquitatis accusatio tua. Praetermissis enim bonis populorum opera et industria constitutis, in eorum tantum malis enumerandis uitiisque omnibus seligendis uersata est. Quid enim quaeso fuisset ad humanae uitae praesidium et cultum utiliter inuentum: si non multitudinis labor et manus accessisset? Vt enim hic omittam terrae culturam, aedium extructiones, urbium munitiones, curationem ualetudinis, nauigationem et artes innumerabiles, ad uitam sine cura degendam populi ipsius ope et diligentia constitutas: recte profecto uiuendi disciplina, mores et instituta nulla fuissent, nisi hominum multitudo iure sociata unum in locum conuenisset. Nam si homines in siluis dissipati bestiarum more uagarentur: quis humanitatis cultus, aut quod uerecundiae signum in rebus humanis existeret? Ciuitates igitur indolem adolescentum excitauerunt, atque paulatim hominum ingenia excolentes, ad honestatis splendorem instruxerunt. In illis religio et officium ortum est; ibi iustitiae lumen eluxit; ibi magnitudo animi, ibi modestia et reliquae uirtutes extitêre. Quin etiam artium maximarum studium, occultarumque rerum inuestigatio et inuentio nulla esse potuisset: nisi prius summorum hominum ingenia fuissent ciuilibus institutis mansuefacta, et exculta ad

rerum naturam acriori mentis acie perspiciendam. Neque solum hoc praestat ciuilis cultus, ut homines ab agresti uita ad humanitatem traducti, facilius humanarum atque diuinarum rerum cognitionem capiant; uerum etiam ut secure atque commode uitam in naturae peruestigatione consumant. Nullo enim modo summi uiri sapientiae studia colere potuissent: nisi multitudinis ope eorum uita muniretur; multorumque hominum inuenta ingentem illis materiem ad naturae explicationem suppeditarent. Omnes igitur artes, quarum praesidio uitam sustentamus et uim bestiarum, imbrium, hostium arcemus, et animum sapientiae disciplinis excolimus, atque postremo homines sumus, ipsius multitudinis ope inuentae atque perfectae sunt. Hae tam multae utilitates quanam tandem ratione a populis manare potuissent: nisi fuisset innatus omnibus insignis quidam pudor, et publicae incolumitatis appetitus? Quis enim, quaeso, est in populo legibus atque moribus constituto, qui a caritate humani generis abhorreat? Nec enim solum liberos, parentes, propinquos; sed ciues etiam atque adeo genus humanum sibi naturali amoris foedere sociatum uident. Quam dociles autem sint ad omnem recte uiuendi disciplinam, si modo rectores habeant et prudentia graues, et publicae incolumitatis amantes, est explicatu difficillimum. Mirum enim est, quam omnes magistratus et principes uereantur, et uiros omni uirtute praestantes obseruent usque adeo, ut excellentis hominis conspectu furor omnis considat, et incendium seditionis extinguatur. Quod Vergilius elegantissime describit:

Magno (inquit) *in populo cum saepe coorta est*
Seditio, saeuitque animis ignobile uulgus;
Iamque faces et saxa uolant, furor arma ministrat.

Non potuit magis ante oculos ponere turbulentae discordiae tempestatem. Sed uidete illius sedandae facilem et expeditam rationem:

Tum pietate grauem, ac meritis si forte uirum quem
Conspexere, silent, arrectisque auribus adstant.
Ille regit dictis animos, et pectora mulcet.

Cernitis, quantum habeat auctoritatis apud populum, furiis etiam ad tetrum et immane facinus excitatum, prudentiae, constantiae atque probitatis opinio? Non est necesse id exemplis confirmare. Plenae historiae sunt; neque est quicquam magis peruulgatum, quam prudentium et grauium hominum auctoritate populi furores omnino comprimi et turbidas seditiones extingui. Quid illud? nonne magnum argumentum est, nihil esse apud populum uirtute illustrius: quod eos magni faciat, qui praestantium hominum testimonio comprobantur? Non enim mediocrem laudem inueniunt ii, qui se ad claros et spectatos uiros adiungunt, et ab illis diliguntur. Hos itaque multitudo statim incipit admirari: quamuis nondum eorum recta studia perspiciat. Satis enim ad magnum decus existimat esse, datum illis a summis hominibus, uirtutis et industriae testimonium. Hoc animaduertentes poëtae fecerunt eos, quos ornare uolebant, quorundam Deorum familiares, ut Vlyssem Mineruae, Aeneam Veneris, Hippolytum Dianae, ut multitudo in tanta gloria ponens approbationem hominum uirtute praestantium, tanto magnificentius de illis iudicaret, quos audiret fuisse Deorum familiaritatibus implicatos, quantum diuina sententia hominum iudiciis antecellit. Ergo cum omnes homines maximam quidem laudem arbitrentur esse a diuina mente comprobari; proximam autem a uiris diuinis in pretio haberi: quid est magis perspicuum, quam omnes ad uirtutis et sapientiae laudem conspirare?

X. Nam quod ais, populum ingratum semper et improbum in ciues bene meritos extitisse: si recte iudicare de omni causa uelimus, eum certe huius inuidiae crimine liberabimus. Eas enim calamitates, quas uiri excellentes in liberis populis hauserunt, magna ex parte reperiemus paucorum perfidia illatas, multitudine reclamante. Obiit in carcere Miltiades, in quem fuit non populo, sed Xanthippo accusante deductus. Populum enim in iudicio ualde propitium expertus est. Theramenes triginta tyrannorum iussu uenenum sumpsit, in-

uito populo, necemque illius aegerrime ferente. Hausit in ea ciuitate uenenum Phocion, calumnia paucorum Macedoniae regibus gratificantium: at uniuersa ciuitas ob illius mortem in luctu uersata est. Quid hic Socratis necem? quid Xenophontis exilium? quid Demetrii fugam, aliorumque hominum industria praestantium exitus miserabiles oratione complectar? Parumne constat, eos omnes ferme inuita multitudine in clades illas incidisse? Quantum moerorem, ut de Romanis loquar, exilium Caecilii Metelli Numidici, gentilis, o Metelle, tui, ciuibus uniuersis attulerit; quantam rursus uoluptatem ex illius restitutione cuncti ciues exceperint, dici uix potest. Fuit Clodii conductis operis in exilium pulsus Cicero: at illius discessu omnis ciuitas incredibili dolore confecta fuit. Quid de illius restitutione dicam, tanta totius Italiae gratulatione celebrata? Quanto amore populus uniuersus Catones, Paulos, Marcellos, Scipiones et omnes egregios uiros complexus est; ut eorum casus et incommoda dolenter tulit; quam grata uoluntate fuit semper summorum hominum memoriam persecutus, doctorum hominum scripta declarant. Quare Africanum illum superiorem ualde admiror, Linternum patriae, quae illum amplissimis honoribus auxerat, praetulisse. Quin etiam tradunt morientem praecepisse, ut sepulchrum sibi in eo ipso loco, quem exilio uoluntario delegerat, aedificaretur, ne ossa illius ingrata patria contineret. O uocem tanto uiro indignam! Tune ingratam patriam appelles eam, quae te tantis beneficiis ornauit? Illa te admodum iuuenem in summo imperio locauit; eadem, summis uiris gloriam et dignitatem tuam imminuere cogitantibus, incredibili studio restitit; quin etiam eo ipso die, quo erat tibi iudicium subeundum, suum erga te studium declarauit, cum deserto foro, neglectis tribunis et insigni contumelia uexatis, te omnia templa salutantem prosecuta est. Si patriam appellas duos Petillios, qui tibi diem dixêre: non recuso, quo minus eam, ut ingratam et immemorem, scelere condemnes. Si autem patria est uniuersa ciuium multitudo, cum haec te semper ornarit, et auxerit, tuaeque digni-

tatis amplitudini nullo in loco defuerit: non in ea gratum animum, sed in te prudentiam requiro. Idem, quod de Scipione diximus, de omnibus ferme praestantibus in Rep. gubernanda uiris dicendum est. Vix enim fuit unquam egregius homo, qui non populo egregie carus extiterit.

XI. Ais praeterea, populorum amentia ciuitates et imperia corruisse. Verum id quidem est, sed ea ipsa imperia populorum opera et industria fundata et amplificata sunt. Non, inquies; sed paucorum consilio et sapientia. Fateor equidem. Sed si ea iusta causa est, cur populos ab ea laudis societate repellas, quod non per se, sed paucos secuti, urbium fundamenta iecerint, et ciuilem societatem diutissime coluerint: eadem ratione defendam, non esse uerum, causam publicae calamitatis populis attribui. Non enim per se, sed paucos secuti, omnia perdiderunt. Quae igitur inuidia est, id illis crimen inferre, quod praecipue pertinet ad principes, eorum inscitia ad suam dominationem intemperanter abutentes; et laudem illis cum principibus communem ad principes uniuersam transferre? Si uerum itaque fateri, et rectis populorum studiis uitia pensare uelimus: multo plura bona, quam mala reperiemus rebus humanis fuisse opera multitudinis importata. Quae quamuis interdum turbetur, et in perniciem irruat: ducta tamen saepe ipsius honestatis splendore, a flagitio reuocatur. Vt enim mare diutius sedatum atque tranquillum, quam tempestate concitatum animaduertimus: ita populum diutius quietum, quam seditione commotum aspicimus. Hanc tu populi causam si tueri uoluisses: quantum campum haberes, in quo oratio tua posset excurrere, et quomodocunque uellet, libere uagari? Facile enim potuisses, quae tua copia est, infinitis exemplis ostendere, quantus amor honestatis fuerit semper omnibus populis ingenitus. Atque primum res ab Atheniensibus gestae (nescio enim quomodo ciuitatis illius omnium disciplinarum altricis exempla libentius usurpamus) ingentem tibi materiam afferrent. Commemorares enim,

quam saepe omnis populus honestatis tuendae gratia extremum discrimen adierit; quam illustres contentiones pro iustitiae defensione et totius Graeciae libertate susceperit; quanto impetu et ardore cum summo fortunarum omnium periculo supplicibus opem attulerit. Quodsi Spartam orationis ipsius cursu et impetu delatus esses: quam multis, et quam memorabilibus exemplis disputationem locupletare potuisses? Explicares enim puerorum institutionem, studia iuuentutis, ipsius senectutis grauitatem, uniuersique populi in uirtutis studio consensionem. Tum ea, quae Lacedaemoniorum multitudo pro Graeciae defensione fortiter atque laudabiliter gessit; quae recte, temperate et constanter administrauit, luculenter exponeres. Iam Romanae gentis mores et instituta, quam amplam orationis segetem tibi suppeditarent? Quae enim tanta fides, tanta iurisiurandi religio, tantum honestatis studium in ullis unquam fuit? An tu credis fieri potuisse, ut populus ille tam longe lateque imperium augeret, idque tam multis annis conseruaret: si non artes praeclarae, quibus erat instructus, multis partibus eiusdem uitia superassent? Nullo modo, mihi crede, non dico imperium augere, sed ne ciuitatis quidem unius opes diu tueri potuisset: si plus apud eum libidinis et ignauiae turpitudo, quam laus industriae et continentiae ualuisset. Nihil enim est, quod sine uirtutis et modestiae praesidio possit esse diuturnum. Vt autem hic Gallos et alios populos rerum gestarum gloria florentes omittam: quomodo tu Hispanae nationis facinora uerbis extolleres; ut singulas res uniuersae Hispaniae consensu contra Christiani nominis hostes susceptas exornares? Diceres enim, quanta uirtute Hispani pro religione dimicarint; quanta contentione patriam defenderint; quanta fide reges et principes amplexi fuerint. An tibi homini eloquentissimo in tam uera et expedita causa oratio defuisset?

XII. Quam autem similitudinem truculentae bestiae inducis, alienam puto. Non enim ut inuitis bestiis atque recusantibus sunt iniecta uincula: sic hominibus leges impo-

impositae. Homines enim non uis, sed ratio impulit ad leges accipiendas. Rationi autem inlici uincula non possunt. Quae uis enim, quaeso, multitudini inferri potuit? Aut quo supplicii metu uniuersum populum coges legibus obedire? At constat, saepenumero multos, ut patriis legibus obtemperarent, ad non dubiam mortem concurrisse. Vnde in Spartiatas, qui apud Thermopylas, duce Leonide, ceciderunt, extat illud Simonidis Epigramma a nostro Cicerone uersum:

Dic, hospes, Spartae, nos te hic uidisse iacentes,
Dum sanctis patriae legibus obsequimur.

Ergo qui, ut legibus parerent, mortem expetiuerunt, eos certe constat, non metu coactos, sed honestatis amore ductos, ad quam eos leges erudiebant, se ipsos in uitae discrimen intulisse. Nec enim si hosti cessissent, erat illis aliqua poena praeter ignominiam subeunda; quam ut uitarent, sanguinem suum patriae largiri uoluerunt. Hoc etiam de multis aliis nationibus affirmari potest, quae usque ad extremum spiritum pro institutis patriae decertarunt. Hoc ipsum autem est magnum argumentum docilitatis ad honestatem, quod uniuersi populi leges uereantur. Sunt enim magistrae morum, et officii disciplinam continent. Sed eas, inquis, non esse grauibus et honestis, sed flagitiosis hominibus scriptas. Equidem ut fatear, eas non esse perfectis hominibus impositas: ita nec iis, qui omnem moderationem repudiant, scriptas esse defendam. Hoc enim est illis propositum, ut humanum animum ad omnia uirtutis officia natum, sed domesticis interdum uitiis a natura discedentem, ad naturam suam reuerti cogant. Nam duplex est animorum cultus. Vnus positus est in Philosophia, qua splendida ingenia sapientiae opibus excoluntur; alter in legibus et institutis, quibus imperfecti et mediocres homines ad officium erudiuntur. Quod enim praestat altissimis animis altissimarum rerum cognitio, hoc, licet non eodem modo, praestat multitudini disciplinae ciuilis institutio. Vtraque enim facultas id efficit, ut ratio coerceat temeritatem. Vt igitur,

qui apti sunt ad sapientiae disciplinam, Philosophiam colunt, ut sapientes euadant: ita qui nondum moribus recte constituti sunt, natura tamen propensi sunt ad honestatem, legibus uiuentes indies honestiores fiunt. Sunt enim leges praescripta rationis ad officium impellentia, et a flagitio multis modis auocantia. Partim enim sceleratos homines de medio tollendo, partim mediocres homines ad honestatem praemio laudis incitando, multitudinem bonam et obsequentem efficiunt. Vt enim medicina resecat interdum partes insanabiles, ne earum contagio totum corpus inficiat: ita leges extremo supplicio inexpiabile scelus comprimunt, ne ex illo quasi quaedam lues ad uniuersam Remp. permanet. Et quemadmodum, ut in eodem simili uerser, ubi salus omnino desperata est, ibi nullus medicinae usus esse potest: ita, si mores publici fuissent omnino corrupti, nunquam fuisset in scelera uindicatum. Nam neque curatio desperatis abhibenda est; neque corruptae partes excindendae, si totum corpus est similiter affectum. Hic tu populum ipsum quasi belluam immanem, inuitam atque repugnantem legum claustris inclusam esse uis. Quasi non ab ipsis populis expetitae leges, atque comprobatae sint. Aliter enim cur tanti honores Lycurgo apud Lacedaemonios publico omnium consensu decreti fuissent? Cur apud Athenienses Solonis nomen in tanta laude floruisset? Cur Romani ciuitatis principes in Graeciam misissent, qui leges a sapientissimis hominibus latas describerent? Cur omnibus, qui leges dedere, summa rerum omnium potestas permissa fuisset? Omnes enim constat in suis ciuitatibus principatum tenuisse. Omitto illa antiquiora de diuinitate credita Mercurii apud Aegyptios; de Minoe, et Rhadamantho, qui filii Iouis habiti sunt; de multis aliis legum latoribus, qui fuerunt populorum opinione in Deorum numero repositi. Velim igitur mihi dicas, quaenam bellua immanis uincula expetiuit unquam, aut diuinos honores habuit illis, a quibus alligata est?

XIII. Quid illud? Multa enim in publico more posita pro lege habenda censent illi, quos auctores habetis. Sic enim; ut alios omittam, uester Iulianus ait. Cum ipsae leges nulla alia ex causa nos teneant, quam quod iudicio populi receptae sint: merito et ea, quaë sine ullo scripto populus probauit, tenebunt omnes. Ex hac Iuliani sententia, quam reliqui omnes sequuntur, apparet, quantum sit publico iudicio tribuendum. Nunquam enim uiri grauissimi atque prudentia praestantissimi tanti fecissent uniuersae multitudinis approbationem: nisi acute uidissent, illius uoluntatem esse plerumque cum honestatis studio legumque prudentia mirifice congruentem. Quodsi lex est, ut placet Demostheni, Deorum inuentum atque munus; aut, ut inquit Aristoteles, mens omni perturbatione uacua, eaque de causa diuina; constatque populi morem et legem ratam efficere, et pro lege reputari: efficitur plane, populi plerumque iudicium cum diuina mente consentire. Quod igitur tu pro argumento sumis amentiae popularis, id maxime populi pudorem et uerecundiam confirmat. Continent enim leges, quibus populi deuincti sunt, totius honestatis disciplinam, uniuersumque Reip. statum praesidio suo communiunt. In quo autem inuidiam ex tyrannorum immanitate populo concitare uoluisti, parum mihi uisus es attendere, quantum iudicium honestae indolis in populis extiterit tunc etiam, cum tyrannos publico praesidio armabant.

XIV. Quantum enim sit multitudo ad honestatem propensa, ex eo perspicitur, quod nemo unquam ad eam astu capiendam accessit sine uirtutis egregiae simulatione. Quis enim unquam tyrannidem affectauit, qui non prius omnem contentionem in eo adhibuerit, ut uir uirtute excellens et publicae incolumitatis amans haberetur? Quemadmodum enim aucupes aut esca, aut fistula aues alliciunt, atque tandem improuidas illaqueant: ita qui populum insidiis opprimere statuunt, hoc primum aucupio simulatae uirtutis sibi utendum putant.

Nunquam profecto malitiosi homines hac arte sibi populum capiendum existimarent: nisi intellexissent, illum uirtutis specie delectari. Ergo si populi uoluntatem respicias: uidebis, eum tunc etiam, cum ad homines improbissimos omnes opes Reip. deferebat, plurimum uirtuti tribuisse. Non enim illos, sed uirtutem, quam esse in illis existimabat, ornandam esse ducebat. Idque, ubi primum dolum sentire potuit, aperte ostendit. Quantum enim odium in tyrannos, et quam immane concipiat, quam inimicus et infestus sit omnibus, qui simulata uirtute populis illuserunt, explicari non potest. Multa dici alia possunt, ex quibus liquido constet, quam sit ut plurimum omnis multitudo honestatis appetens, et infensa turpitudini. Sed minime necesse est. Hoc enim dico, cum populi mores immutati perniciem Reip. minitantur; cum ciues perditi effrenataque libidine furentes sese flagitiis omnibus inquinant; cum, ut rerum humanarum condicio postulat, Reip. fatalis exitus appropinquat: tunc etiam omnium testimonio uirtutis excellentiam comprobari. Te autem teste potissimum utar. Sic enim ais, nomina rebus immutari, malitiam appellari uulgo sapientiam, audaciae uirtutis nomen imponi. Si igitur tantum studium existit in omnibus improbis occultandi flagitii, uirtutumque nomina captandi: nonne satis apparet, eos omnes egregie de uirtute iudicare? Addis praeterea, in periculis constituti optimorum auxilium implorant; metu autem liberati, eosdem e patriae finibus expellunt. Non cernis igitur, quantum in omni fortuna testimonium a corrupta multitudine uiris optimis impertiri soleat? Nam qui in communi rerum omnium perturbatione, in rebus desperatis cum ad delubra omnia confugiant, ut iram diuinam religione placent, a uiris etiam bonis, quasi a quodam numine coelesti auxilium implorant, iudicant certe in illis diuinam uirtutem elucere. Qui uero secundis in rebus ciues bene meritos eiiciunt, aut in eos improbi sunt, quod intelligant, eorum uirtutem et continentiam pecuniarum cupiditati uoluptatumque libidini

repugnare; aut inuidia ducti uirtutis praestantiam aequo animo aspicere nequeunt. Si, ut licentiam suarum cupiditatum obtineant: quid illustrius, quam declarari ab hominibus libidini deditis, sese praesentia hominis unius tanquam luce solis offendi? Nec enim perditi homines de illo praeclaram opinionem habent, quem flagitii testem habere non reformidant: si aestuantes inuidia egregios uiros exterminant, eos plane iudicant esse diuinis copiis affluentes. Iis enim, quae quisque contemnit, nemo inuidet; sed iis, quae pulchra et eximia putat. Quid est igitur clarius, quam in omni fortuna semper excellentem uirtutem, furiosi etiam populi consensu, in laude uersari?

XV. In uniuersum autem tria sunt, quae aliquo tempore expressam laudem uirtutis impediant. Nam aut flagitiosa cupiditas incitat homines ad laudem honestatis obterendam, aut inuidia ad extinguendam, aut inscitia ad obscurandam. Cum enim, ut primum de cupiditate loquar, animus aeger quasi graui morbo oppressus ad studium uirtutis excitari nequit, seque nefariae uoluptati constringendum dat: indigne patitur, proprium scelus aliorum splendore coargui. Hoc igitur instigat homines amentes ad aliud facinus longe detestabilius obeundum. Intendunt enim insidias optimo cuique; machinas omnes adhibent, ut eum aut interimant, aut exterminent, ut ita tandem possint per omnia genera libidinum uagari. Vt igitur lucem oderunt, non quia parum iucundam aspectu, aut parum rebus humanis utilem existiment; sed quia suis interdum flagitiis eam aduersari conspiciunt: ita uirtutem interdum nefarie persequuntur, non quia lumen illius parum coeleste atque diuinum arbitrentur; sed quia uident, illud esse sceleri contrarium et inimicum. Ergo ut ad suscipienda flagitia opportunitate noctis utuntur: ita, luce uirtutis amota, credunt, se multo liberius peccaturos. Vident enim, illius discessu noctem atque tenebras, quasi occidente sole, futuras. Haec itaque flagitiosae cupidita-

tis immanitas est interdum impedimento, quo minus uirtus pleno ore laudetur. Inuidia deinde quantum potest, eam infringere conatur. Est enim malum tetrum, detestabile, execrandum, omnibus bonis infestum, rebus humanis pestilens atque mortiferum. Haec ubi animis hominum quasi furias quasdam immittit: ita eos amentia praecipites exturbat, ut in amicorum etiam perniciem instiget. Dum enim plerique dignitate principes esse cupiunt; idque non tam industria excellente, aut acri uirtutis studio, quam alienae laudis imminutione se assequi posse confidunt; omni impetu feruntur in eos, quos uident insigni dignitate praeditos, usque adeo ut neque familiaritate, neque propinquitate, nec ulla denique coniunctione a tanta sceleris immanitate deducantur. Nihil est enim tam sanctum, nihil tam omni religione munitum, quod non inuidia uiolare soleat. Intimos enim sensus lacerat atque consumit, tantumque dolorem efficit, ut menti lucem eripiat, et ob omni alia cogitatione ad uirtutis exitium traducat. Hinc igitur doli, fraudes, insidiae; hinc tela comparata in bonorum pestem atque perniciem; hinc turbulentissimae tempestates excitatae. Attamen quo maiorem dolorem capiunt homines perditissimi ex aliena dignitate, eo clarius indicium iudicii sui dant. Nunquam enim tanta inuidia aestuarent; nisi plane oernerent, eas opes, quibus homines singulari uirtute in omni genere redundant, esse laude immortali dignas. Ergo neque flagitiosi homines, cum impune libidini atque dedecori seruire cupiunt; neo inuidi, cum alienae dignitatis aspectu contabescunt, aliter de uirtute iudicant, atque uiri boni, quamuis id omni ratione dissimulent. Considerandum tamen est, quam breuis et quam imbecilla sit illa fraus hominum aliena dignitate dolentium. Quamuis enim primos impetus habeat uehementes; interposito tamen spacio, consenescit, atque tandem uires omnes amittit. Illi enim ipsi, qui omnia effrenata libidine metiuntur, qui uirtutem intueri nequeunt, eandem paulo post ui naturae uicti, in omni aetate celebrandam atque religione con-

secrandam existimant. Obscurumne est, ubi primum uirtus ab omnium conspectu remouetur, omnem inuidiae tumorem residere, et spectatos homines ab ipsis inuidis requiri? Tunc enim omnes uirtutem amissam lugent; tunc se bonorum praesidio orbatos esse queruntur; tunc cupiunt eos etiam, quos occiderunt, in uitam reuocare; tunc eos laudibus in coelum extollunt. Sic igitur fit, ut omnes excellentes uiri in multo maiore gloria floreant post mortem, quam in uita florebant. Tunc enim inuidiae impetu uidebatur nonnunquam cursus uerae laudis impediri: post mortem uero, inuidia prorsus extincta et caligine ab omnium oculis dispulsa, mirum est, quantus splendor uirtutis omnium oculis obuersetur, et quantó consensu multitudinis efferatur. Restat ut de multitudinis inscitia disseramus, quam tertiam causam esse dixi, cur interdum uirtus in obscuritate lateat. Fateor equidem, imperitum uulgus in magnis erroribus uersari solitum. Multos enim uidemus falsa uirtutis opinione commendatos; multos contra uirtute excellente praeditos eodem errore hominum in ignominia uersari. Nam licet sapientes cum insipientibus in uirtutis approbatione consentiant: hoc tamen interest inter utrosque, quod sapientes statim uere et incorrupte iudicant, et uitia nomine uirtutis inuoluta perspiciunt; insipientes uero id tardius assequuntur et prius aliquam inscitiae poenam luunt. Vnde perspicitur, illis, qui ad ueram gloriam nituntur, non modo perditorum hominum furore et inuidia multos labores esse perferendos, et ingentia uitae discrimina subeunda, sed etiam infamiam concipiendam. Quae tamen intra breue admodum tempus euanescet. Tanta enim est ueritatis uis, tantum uerae uirtutis lumen, ut omnem infamiam aut scelere hominum, aut errore conflatam deleat et extinguat. Ita tandem fiet, ut homines etiam scelesti et imperiti bonos egregie laudent. Non ita est, inquis; nam cum in omni genere rerum illi tantum iudicare de iis rebus possint, qui sunt earum rerum scientissimi: fieri non potest, ut populus cum sit uirtutis ignarus, recte

de uirtute iudicet. Hoc quidem recte dictum fuisset: si sensus ille, quo honestatem laudandam et amandam sentimus, ratione et disciplina, et non potius natura et quadam penitus insita notione constaret.

XVI. Omnes enim a natura informati sapientiam, aequitatem et animi altitudinem cum admiratione suspiciunt. Quod infitiari non potes. Sed insidias, inquis, fieri multitudini, et ita euenire, ut homines flagitiosi simulatione uirtutis opes, honores, imperia consequantur. Fateor equidem. Sed quaero, num possit aliquis dolis et fraudibus in diuturna laudis possessione permanere? Minime certe. Cur ita tandem? Quia multa signa sunt, quae facile arcana mentis indicent. Nam cum oculi, frons, status, incessus, occulta mentis aperiant: tum multo magis oratio omniaque uitae consilia, quae semper natura cogente cum mentis habitu consentiunt. Est enim animus quasi fons perennis, unde omnis oratio et omnes actiones emanant.

XVII. Vbi igitur uitiis redundauerit: multa necessario profluent, quae illius inclusas libidines ostentent. Quantum studium adhibuit Alcibiades, quamdiu Spartae uixit, ut seueri et constantis hominis personam sustineret? Num eam tueri diu potuit? Non profecto. Insita namque libidine concitatus, infinita flagitia concepit cum summa impuritate et impudentia. Quid Phalaris? quid Dionysius? quid alii immanissimi tyranni? Num, cum populos specie lenitatis et clementiae delinire cuperent, insitam immanitatem dissimulare potuerunt? Quam multi perfidiosi, cum intelligerent, nihil esse fide plausibilius, frustra se bonos uiros esse simularunt? Quam multi natura et ingenio truculenti, frustra clementiae famam aucupari conati sunt? Veluti ille Demea Terentianus, qui, cum uideret, facilitate nihil homini esse melius, neque clementia, eaque de causa blande atque benigne facere meditaretur, nullo modo potuit id, quod inuita Minerua conabatur, ad extremum usque tenere. Ad naturam itaque suam subinde

redit, et cum maxime se cohibere uult, uerba plena stomachi fundit. Quale est illud: „Effundite, emite, facite, quod uobis lubet.“ Nulla denique uirtus, nullum studium diu simulari potest. Aduersatur enim atque repugnat ipsa natura. Quamuis igitur nullum esset ingenium in populo: scelus tamen, tam multis signis se ipsum indicans, negotium nullum esset inspicere. Quid; quod non est omnino hebes ad id, quod est melius, intelligendum? Vt enim fatear, in rebus, quae artificio constant, multa ab earum rerum intelligentibus animaduerti posse, quae imperitos effugiunt, id tamen in rebus, quae sunt communibus infixae sensibus, accidere non posse, defendo: quanquam in artibus etiam uidemus, eadem saepenumero doctis et indoctis probari. Quis enim est in populo, quem Francisci Mediolanensis, eximii citharoedi, cantus non incredibili suauitate demulsit; quem Michaëlis Angeli Florentini tabula non admiratione suspensum teneat? Legi nuper perbella Epigrammata summorum hominum in tabulam quandam, in qua erat Mendoza tuus, uir omnibus rebus ornatissimus, Caesaris apud Venetos legatus, opera Titiani cuiusdam luculenter expressus. Existimasne fieri posse, ut illa pictura, quae uiros doctissimos et amplissimos commouit, non multitudinem etiam commoueret? Idem etiam in omnibus aliis artibus accidere uidemus, ut, qui excellentes artifices ab optimo quoque artifice iudicantur, iudicio etiam multitudinis excellant. Contra uero si pictor aliquid imitando a natura discedit; si musicus uocem absonam, et paulo a numerorum ratione discrepantem emittit: omnes quantumuis harum artium rudes offendit. Quodsi homines idiotae de artibus illis saepenumero recte statuunt, quarum intelligentiam sine disciplina assequi non possunt: quid de honestate dicendum est, ad cuius intelligentiam et cupiditatem non disciplina, sed natura instituti sumus? Si Aristidis aetate quaesisset aliquis Athenis, quis esset omni laude florentissimus: num aliter graues homines, aliter plebem fuisse responsuram, opinari conuenit? Minime

quidem. Omnes enim unum Aristidem propter uirtutis excellentiam admirabantur. Tempore Phocionis, quis bonorum opinione fuit illo uirtutis et continentiae fama praestantior? Quis item fuit illi iudicio multitudinis antelatus? Quid hic Camillum, quid Regulum, quid Africanum et alios excellentes populi Romani principes commemorem? Quis enim erat Romae, qui non eorum uirtute Romanum imperium niti iudicaret? Sed minime necesse est in re perspicua confirmanda multis exemplis uti. Constat enim semper uulgus hominum, constantiam, grauitatem et animi magnitudinem suspexisse. Quodsi aliquando aut uera uirtus latet, aut uitia simulatione uirtutis occuluntur: considerandum est, nec uirtutis lumen diu obscurum esse posse, nec quicquam fictum aut simulatum in diuturna laude uersari.

XVIII. Praeclare igitur Socrates, ut est apud Xenophontem, eam tantum esse certam ad gloriam uiam asserebat, quae ueritate muniretur. Hoc autem ita confirmabat; „Fingamus, inquiebat, uelle aliquem auloedum praeclarum existimari; non tamen sit. Is cum „illud musicum artificium imitari nequeat: reliqua omnia, „quae uiderit fieri ab auloedis, summa animi conten„tione persequetur. Primum igitur operam dabit, ut „ad eorum similitudinem ornatu pulcherrimo instructus, „et sequentium agmine circumfusus in publicum pro„deat. Deinde cum eos uideat omnium sermone lau„dari: multos etiam laudatores allegabit. Sed tandem „aut nullum sui specimen dabit, aut si dare uoluerit, „sese ridiculum ostendet. Nec solum malus auloedus, „sed impudenter arrogans esse conuincetur, ingentes„que opes sine ullo fructu consumere. Hoc igitur tanto „dedecore sine ullo emolumento, et cum omnium deri„sione concepto, quonam modo poterit reliquam uitam „sine angore traducere? Idem eueniet illi, qui se sum„mum Imperatorem, aut optimum gubernatorem haberi „uelit, harumque artium sit ignarus. Si enim, cum „ualde cupiat, singularem de se opinionem multis afferre,

„fidem non fecerit: erit certe miser. Si autem fidem „fecerit: multo miserior. Nec enim poterit aut clauum „sibi traditum tenere, aut exercitum sibi commissum „moderari: et ita eos, quos minime uellet, funditus „euertet, et ipse cum insigni dedecore et ignominia peri„bit.“ His quidem uerbis, Xenophon ait, solitum fuisse Socratem nobiles homines ab inani gloria deterrere.

XIX. Alibi uero sermonem a Cambyse cum Cyro filio habitum exponens, ita eos loquentes inducit: „Sic „statuis, pater, inquit Cyrus, nihil esse utilius opinione „sapientiae ad milites imperio continendos. Ego uero, „inquit Cambyses. Quanam igitur ratione perficiam, „ut me omnes sapientem opinentur? Vna est, inquit, „uia, o fili, ad illustre sapientiae nomen in quouis ge„nere consequendum, sapientiam ipsam complecti. Quod „quidem, in res singulas inquirens, uerum esse depre„hendes. Si uelles enim, te bonum agricolam, aut „equitem, aut auloedum existimari, non tamen esses, „aut aliam quamuis artem profiteri instituisses, cuius „esses omnino rudis: uide, quam multa tibi fuissent „excogitanda, ut eam, quam uelles, opinionem populo „commoueres. Atqui si cum multis egisses, ut te lau„darent, ut uidelicet ea uia falsa illa confirmaretur „opinio, et magnifico cuiuslibet artis apparatu expecta„tionem multitudinis excitasses: ubi primum tui peri„culum fieret, inscitia tua conscientia omnium conuicta „teneretur, et apertissimum insolentiae crimen sustine„res.“ Hactenus quidem Xenophon. Cuius sententia uidemus, quam sit inanis eorum conatus, qui dolo atque fallaciis, ad gloriam adspirant. Erunt quidem illi aliquo tempore in oculis populi, et opibus atque gratiā florebunt: sed ubi primum insidiae detectae fuerint (neque enim animo conceptum scelus dissimulari diu potest, neque latere): summa infamia deformabuntur.

XX. Sola igitur uera uirtus firmam et stabilem gloriam efficiet. Magna est enim uis in uirtute, magnum robur et inuictum; nempe quae nec perditorum homi-

num iniuriis infringi, neque inuidiae telis obrui, neque inscitia multitudinis obscurari possit; sed ita semper cum scelere et amentia congreditur, ut clarissimum triumphum agat, lumenque suum tandem omnium oculis conspiciendum exhibeat. Ergo cum neque flagitiorum omnium inuisa foeditas, neque inuidiae detestabilis immanitas, neque imperitae multitudinis amentia possint ullo modo laudem honestatis diutius impedire; nihilque sit aliud, quod laudi uirtutis officiat: eueniat tandem necesse est, ut uirtus, omnium improbissimorum etiam confessione, summis laudibus efferatur. Haec est illa gloria, quam amandam, quam expetendam iudico. Nihil est enim a uirtute profectum, quod non sit omni studio complectendum. Illa uero fallax et inanis, quae se huius imitatricem esse cupit, quamuis illi nemo resistat: per se tamen intra breue tempus euanescet. Nullas enim uires falsum habere potest ad permanendum. Haec est illa, quae miseros homines afflictat, quae populo supplices esse facit, quae scelera infinita suscipit, quae ciuitates et imperia conuellit, inanis, furiosa, turbulenta, dignitatis-appetens, et nunquam in ulla dignitatis parte uersata. Huius tu quidem uitia grauiter insectatus es; sed oratio tua immerito inanis gloriae flagitia ad ipsam gloriam transtulit. Quod quidem perinde est, atque siquis humanae figurae e luto fictae uitia colligens, eaque in hominem conferens, probare uellet, hominem esse luteum et fragilem, mente et ratione penitus carentem. Ista enim gloria, cuius scelera complexus es, non magis in gloriae rationem cadit, quam homo e luto et argilla fictus in hominis rationem. Tuis autem definitionibus uti libet. Vis enim, gloriam esse consentientem uniuersi populi laudem opinione excellentis decoris excitatam. Vtri igitur tibi tandem gloria affluere uidentur? Illine, qui eblanditis suffragiis in opinionem suorum ciuium irrepunt: an illi potius, qui laudem non ambitiose flagitantes, ab omnibus tamen et ciuibus, et peregrinis miris laudibus efferuntur? Illi, qui aura lenissimi et inconstantissimi ru-

moris exultant: an ii, quorum laudem nulla consequens aetas obruet? Illi postremo, quos imperiti tantum ad breue admodum tempus inanissimo plausu prosequuntur: an illi potius, quos paulo post omnes ciues et peregrini, prudentes et imprudentes, boni et improbi sunt eximiis laudibus ornaturi? Est enim uirtus grata multitudini, iucunda bonis, improbis admiranda, et contra omnia inuidiae tela undique munita. Eam itaque solam gloria stabilis et firma consequitur. Contra uero qui uirtutis expertes sunt, frustra ad gloriam nituntur. Merito igitur eos ita pudet istius leuitatis, ut interdum gloriae studium in concione profiteri non audeant. Est enim foedum et flagitiosum, gloriam sine uirtute consectari. Illa igitur oratio, qua ambitionis indignitatem, insidias, aegritudines, humiles et fractas exanimationes elegantissime descripsisti, nullo modo gloriam labefactat: nempe quae non in ambitione, sed in eximia uirtute consistat. In quo uero ais sapientiae studia uulgo contemni, sapientiam tuam requiro. Si enim, quid primo impetu uulgus exquirat, attendimus: fateor eorum studia despici, qui neglectis diuitiis, spretis uoluptatibus, omnem operam in naturae peruestigatione ponunt. Si uero, quid tandem natura cogente laudare soleat: intelligemus, omne studium esse gloriae cupidis in sapientia collocandum. Illi enim ipsi, qui primo praeclara studia spernunt, paulo post animo reputantes ipsius sapientiae dignitatem, sapientes homines ut aliquod coeleste numen intuentur. Si autem antiquitatis memoriam repetere uelimus: uidebimus omnes, qui sunt habiti sapientia praestantes, amplissimis honoribus usos, eorumque consilio res magnas administratas. Vt enim a poëtis ordiamur, quis ignorat, in quanto honore fuerit apud Thebanos Tiresias, Calchas uero apud uniuersos Graecos, qui Troianis bellum intulêre? Ex principibus autem Amphiaraus, Nestor, Palamedes et Vlysses sapientissimi sunt existimati. Quis igitur illis temporibus fuit auctoritate praestantior? Achilles autem fertur fuisse traditus in disciplinam Chironi Centauro;

qui fuit inter illius memoriae sapientes numeratus. Ex quo intelligitur, quantum fuerit olim sapientiae tributum. Nunquam enim poëtae finxissent, Achillem, quem diuinis laudibus ornare uolebant, fuisse summis artibus eruditum: nisi animaduertissent, omnes mortales praeclaras disciplinas admirari. Sed abeamus a fabulis. Quid Lycurgus? nonne sapientiae admiratione tantum est auctoritatis assecutus, ut ciuitatem luxuria diffluentem legum seueritate deuinciret? Quid septem sapientes? nonne in suis ciuitatibus principatum obtinuerunt, et Graeciam uniuersam bonamque Asiae partem sapientiae nomine commouerunt? Athenis uero postquam doctrinae studia a paruis initiis ad summam amplitudinem peruenêre: quis populi suffragio uel exercitui, uel Reip. praefectus unquam fuit, qui non esset idem omni doctrina perpolitus? quid hic referam amplissima laudis ornamenta, quibus Gorgias, Plato, Aristoteles, Xenocrates, Theophrastus et omnes denique in Philosophia excellentes affecti sunt? Apud Persas autem Magi in tanta admiratione fuerunt, ut nemini regnare liceret, qui non fuisset prius eorum disciplinis institutus. Quantus honos item fuerit habitus apud Aegyptios sacerdotibus, penes quos erat diuinarum et humanarum rerum scientia, explicari non potest. Romani longo tempore politiore doctrina caruerunt: attamen quantum rerum cognitioni tribuerint, ex eo intelligi potest, quod uanissimam illam ex Etruria disciplinam, quae in auguriis et monstris interpretandis, et extis inspiciendis posita erat, in summo honore haberent. Quare minime mirandum est, postquam Philosophia Romam immigrauit, multitudinem maximarum artium disciplinas admiratam esse, nobilitatemque ad earum cupiditatem uehementer exarsisse. Quid commemorem Africanum illum, qui Carthaginem et Numantiam deleuit? Quid Laelium, sapientem cognominatum? Quid Scaeuolam et Brutum, atque postremo, ut alios innumerabiles omittam, Ciceronem nostrum, eloquentiae parentem, qui gloriam Romani imperii doctrinae praestantissimis muneribus illu-

strauit? An est obscurum, eruditos homines apud Romanos egregiam laudem et eximios honores fuisse disciplinarum omnium laude consecutos? Nec Romani solum, sed etiam externi, doctrinae commendatione fuerunt in eam ciuitatem accepti, atque summis honoribus ornati: qualis fuit Plutarchus Chaeroneus, et L. Seneca, aliique permulti, quos esset infinitum recensere. Druides autem apud Gallos, Brachmanes apud Indos quantum multitudini admirationis attulerint, est satis exploratum. Exponam uobis rem admirabilem et auditu fortasse non iniucundam. Sinae, ut scitis, regionem incolunt latissimam, in extremis orientis oris ad Septentrionem sitam atque Scythiae continentem, ita ut multis in locis niue pruinaque rigeant. Nostri autem cum maria omnia transmiserunt, inuictis armis omnia littora peruagantes: auream Chersonesum extremasque oras Indiae praeteruecti flectunt ad Septentrionem, ad regiones maritimas Sinarum naues appellentes. Ibi itaque tandem consistunt, atque finem ulterius nauigandi faciunt. Qui igitur ex nostris aliquod commercium cum illis habuerunt, aiunt, uix esse ullam nationem siue urbium magnitudine, siue aedificiorum pulchritudine, siue uictu cultuque ciuili, siue flagranti artium studio cum Sinarum natione comparandam. In libris autem scribendis aeneis formis, quae non ita pridem apud nos in usu sunt, illi infinitis prope saeculis utuntur. Tantumque ferunt apud illos tribui disciplinis, ut non sit ullo modo fas summum imperium committi, nisi illi, qui se probauerit esse omni disciplina cumulatum. Nec enim in mandandis honoribus, aut generis, aut fortunae rationem habent, sed tantum disciplinae. Omnes igitur, qui principatum expetunt, in artium studia incumbunt. Vbi autem credunt, se non poenitendam progressionem fecisse: ad certos iudices huic muneri destinatos accedunt. Horum suffragio aut ut indocti repelluntur, aut ut docti certis honoris insignibus ornantur. Ex iis deliguntur, qui minores iurisdictiones administrent. Qui autem diutius in studio permanere, et

in maioribus disciplinis uersari cupiunt, ubi certum cursum absoluerint, aliud iudicium longe grauius subeunt. Iudicantur enim à uiris multo doctioribus; iis si satisfecerint, ad altiorem honoris gradum ascendunt. Sic etiam licet iis, qui ampliorem honoris spem sibi proponunt, plures annos in studio consumere, et ordinatim alia atque alia doctorum hominum iudicia subire. Sunt enim plures ordines hominum de ingenio atque doctrina iudicantium. Pauci autem sunt, qui per omnes doctrinae gradus ad amplissimum locum ascendant: cum multos praestans uis naturae, non paucos fortunae deficiant. Hi tamen pauci summum imperium administrant, in summo rerum fastigio collocati.

Hic Metellus: Si uerum est, inquit, quod asserit Plato, nempe eam Remp. beatam fore, quae se Philosophis regendam tradiderit: Sinae beati putandi sunt.

Essent quidem, inquam: si fuisset Philosophia apud eos recte constituta. Sed, ut fama est, genus doctrinae colunt multis erroribus atque magicis superstitionibus implicatum. In hoc tamen admirandi sunt, quod eos imperio summo praeficiant, quos esse iudicant doctrinae laude praecellentes. Nam si tantum apud eos ualet opinio sapientiae, ut eius etiam inanem speciem summis honoribus afficiant: quid fecissent, si uidissent aliquem uerae sapientiae muneribus ornatum et instructum? Illum profecto, ut diuinum hominem atque e coelo delapsum, cum ingenti admiratione suspicerent. Si igitur, ut eo redeamus, unde sumus digressi, omnes sapientiae opinione praestantes in summa laude atque dignitate uixerunt; si doctrinae studium non solum apud Graecos et Romanos, sed etiam in omnibus barbaris nationibus semper floruit atque dominatum est: satis constat, non disciplinae studio gloriam imminui, sed potius amplificari.

XXI. In eo autem, quod ais, graues et sapientes homines minime esse de fama atque existimatione solicitos,

citos, ualde tibi assentior. Sed id non accidit, quia gloriam despiciant; sed quod sapienter intelligunt, fieri non posse, ut gloria uirtutem deserat. Nec enim Aristides, cum plausum uulgi contemnebat, gloriam contemnebat, sed temerarium illum populi motum breui interiecto spacio considentem. Neque Fabius Maximus, „qui non ponebat rumores ante salutem," gloriam aspernabatur; sed leuem et inanem famam negligebat, ut paulo post constanti omnium laude frueretur. Hoc est autem, quod dici solet, gloriam fugientem sequi. Necesse est enim, ut qui alta mente fontem gloriae uidet, et ita uulgi leuitatem contemnens, ipsam uirtutem, unde laus omnis emanat, consectatur, in uera, et constanti gloria nigeat: et ita fit, ut laudem spernendo laude circumfluat. Qui sunt igitur anxii? qui soliciti? qui cum exanimatione humili atque fracta omnes auras extimescunt? Illi, qui errore hominum obrepunt ad dignitates. Nec enim ita sunt amentes, ut non intelligant, quam infirma sint omnia, quae fraude atque fallaciis innituntur. Vt enim qui in magna rerum omnium inopia se copiosum et lautum existimari uult, magna solicitudine conturbatur, anxie reformidans, ne domesticarum sordium fama in uulgus emanet, cum ea cura diuitem hominem ne attingat quidem: ita necesse est uirtutis et sapientiae expertes magna molestia torqueri, si cupiant gloriam adipisci, cum ii, qui uirtutis opibus abundant, sine ulla huiusmodi cura aetatem degant. Vident enim sese uerae gloriae compotes aliquando futuros: ex quo efficitur, nimiam in studio gloriae solicitudinem turpitudine uacare non posse. Satis enim apparet, non adesse, uirtutem, quae homines quietos atque confidentes efficit.

HIERONYMI OSORII LUSITANI
DE GLORIA
LIBER QUARTUS.

Quae cum dixissem, paulum conquieui, et rursum ita exorsus sum: Satis opinor esse demonstratum, gloriam non ab errore uulgi pendere, sed a lumine uirtutis oriri; nec in populi delirantis inscitia, sed in exculta mentis acie sitam esse; nec sequi multitudinis inconstantiam, sed esse stabili atque firma in sede collocatam. Naturae enim ui fieri ostendimus, ut omnes mortales uirtutem et sapientiam in coelum fama atque sermone tollant; contra uero flagitia et scelera detestentur. Probauimus, errorem uulgi, quo saepenumero laudem tribuit indignis, esse non posse diuturnum: et ita fieri, ut qui maxime uidentur gloriae studere, eam minime consequantur; et qui primo interdum aspectu gloriae expertes apparent, insigni laude cumulentur.

II. Nunc igitur consequens est, ut breuiter explicemus, quantum fructum rebus humanis afferat illius studium. Vt autem hinc initium sumamus, cum multa diuinitus in humanis animis innata sint: nihil tamen habent utilius, quam ingenitum pudorem et uerecundiam. Est enim pudor, uehemens quidam dedecoris et ignominiae timor. Hunc autem timorem appellat Plato diuinum. Est enim custos omnium uirtutum. Primum enim huius uerecundiae lumen elucet in pueris, in iis praesertim, qui clariore indole nati sunt, quos uidemus non tam doloris metu, quam timore infamiae et turpitudinis offensione commoueri. Hic igitur infamiae metus illos acuit, et in studio uigilantes efficit. Dum enim ab aequalibus uinci turpe et ignominiosum putant, omnem laborem perferunt, et summam adhibent diligentiam, ut inter omnes excellant. Et ita fit, ut, dum dedecus

summo studio uitant, honestatem omni ratione consectentur. Postquam uero aetate progressi magis uim ipsius naturae dispiciunt: quid est, quod eos uehementius incitet in uirtutis studium? Hoc enim timore impulsi quidam artium maximarum studia sequuntur; alii militarem disciplinam strenue colunt; alii ciuilia munera diligenter administrant; alii denique aliis eiusmodi curis intenti sunt, ut omnem dedecoris suspicionem a se remoueant. Cum enim uideant, nihil esse turpius inscitia, nihil effeminati animi languore foedius: nullum laborem aut periculum dedecoris uitandi gratia recusant. Vides igitur, quam utile sit hoc insitum odium turpitudinis. Qui enim ita affecti sunt, ut dedecus exhorreant, non umbra et otio languescent, non luxuria et mollitia diffluent, non auaritiae sordibus inquinabuntur, non hostis aspectu perculsi et abiecti fugient; sed omnibus se periculis exponent, et omnem aetatem honestis in actionibus consument. Quodsi illis ea detur optio, quae, ut est in fabulis, data fuit Achilli, uelintne potius pro patria dimicantes cum gloria mori, an uitam cum rerum omnium affluentia, et sine ulla dignitate ad extremam senectutem perducere: non est dubium, quin obscurae uitae mortem claram anteponant. Hic etiam pudor senes a leuitate, libidine et inconstantia deterret, animo reputantes, nihil esse temeraria libidinosaque senectute flagitiosius. Vt igitur nihil est in uita tetrius impudentia; ex ea enim omnes effrenatae libidines existunt: ita nihil poterit ad uirtutem colendam pudore utilius inueniri. Pudor autem quid aliud est, quam uehemens motus animi, dedecus repellentis, ad laudem et gloriam aspirantis? Ex quo efficitur, omne studium honestatis cupiditate gloriae contineri. Illud deinde quantum est? Nemo enim uel laborem excipere, uel uoluptatem respuere, uel uitam negligere potest: si non sit laudis et gloriae suauitate delinitus. Cum enim a natura sic instituti simus, ut dolorem uitemus, et uoluptatem asciscamus: euenit necessario, ut magna pars hominum omne officium uoluptate metiatur. Nec enim sapientes sumus, ut statim ipsius honestatis pulchritu-

dinem cernere ualeamus. Praeclare Plato beatum fore praedicat, cui uel in senectute contigerit sapientiam adipisci. Vnicam igitur praeclarae institutionis rationem esse censet eam, quae in recto dolore et in honesta uoluptate consistit. Dolorem autem rectum eum esse statuit, qui e turpitudinis infamia capi solet; honestam autem uoluptatem, quam magnitudo laudis efficit. Praecipit igitur, sic institui pueros et adolescentes, ut ignominia quam maxime doleant, et laude quam maxime delectentur. Haec Platonis sententia sequenda est omnibus, qui suos in officio continere cupiunt. Aliter enim frustra operam suam consument. Nemini enim persuaseris, ut uoluptatem spernat: ut autem uoluptati fluxae atque nefariae stabilem et honestam anteponat, persuaseris. Nemo inducet animum, ut dolorem appetendum iudicet: ut autem breui et exiguo dolore ingentem effugiat, inducet. Possunt enim bene informati animi facile uidere, quam inanis et fluxa sit corpore percepta uoluptas; et intelligere, laudem honestis laboribus emptam, firmam et constantem uoluptatem efficere. Turpi itaque uoluptate libentissime carent, ea compensatione, ut uerae laudis dulcedine perfruantur. Sic etiam illius doloris uitandi gratia, quem admissum dedecus inurit, omnem dolorem libenter excipiunt. Quas enim uigilias, quos labores non perferunt ii, quos laudis suauitas ad disciplinarum studium inflammat? Quaere ab iis, qui summam eruditionem in omni literarum genere consecuti sunt, an potuissent unquam ad eum gradum aspirare, nisi fuissent a principio dulcedine laudis inuitati. Negabit aperte Iacobus Sadoletus, uir omnibus literarum laudibus abundans, et insigni eloquentia praeditus; negabit Petrus Bembus, qui res Italas, ut audio, clarissimis ingenii monimentis illustrat; negabit Contarenus, uir omni doctrinae genere, atque Philosophiae laude cumulatus; negabunt denique reliqui eiusdem ordinis principes, qui sapientiae studia colunt. Hoc autem fatebuntur multi uiri eruditione praestantissimi, quos esset infinitum recensere, sese hac laudis iucunditate delinitos omnes labores sustinuisse; hoc idem tute ipse fateberis,

et omnes denique, in quibus idem ardor existit. Magnum est enim uoluptatem aspernari, blandimenta naturae respuere, uitae cursum in corporis labore et in animi contentione conficere. Laudis igitur illecebris opus fuit, quibus animi a flagitiosa uoluptate ad honestam traducti, neque laborem, neque dolorem ullum sentirent. Tanta est enim gloriae dulcedo, ut illa semel capti, quamuis sapientes non sint, nullis inuidiae telis infringi, nullis fortunae tormentis debilitari possint. Licet igitur omnes malorum tempestates sibi subeundas animaduertant: non tamen eorum metu deterrentur, quo minus omnem operam, curam et cogitationem in unam uirtutem conferant. Crede mihi, ferre tantam contentionem animi non possent: nisi uoluptate eximia laudis allecti fuissent. Multa sunt a nostris (dicam enim audacius) tanto animo suscepta atque perfecta, ut omnem paene antiquitatem obscurent. Vt enim alias praeclaras contentiones omittam, illud certe facinus stupendum est, homines neque multitudine, neque opibus abundantes omnia maria transmisisse, Indiam et suis, et maximorum Regum praesidiis opibusque uallatam aperuisse, et in suam potestatem summa belli contentione redegisse. Quid enim ego referam ingentes classes hostium depressas; innumerabiles exercitus exigua manu fusos; Persas et Arabas multis in locis superatos; et ut nihil aliud dicam, regionem immenso spacio a Lusitania distantem e Solimani, hostis potentissimi, faucibus ereptam, et contra ingentem Turcarum et Thracum multitudinem defensam atque conseruatam? Haec quidem tanta sunt, ut impium facinus sit ea humanae uirtuti, et non potius auxilio Christi, qui nostris saepe praesentiam suam declarat, adscribere. Sed si est aliquid humanae fortitudini tribuendum; quae tamen ipsa in diuinis beneficiis numeranda est: nihil in nostris hominibus uideo, in quo tam multis gentibus excellant, praeter eximiam laudis cupiditatem. Si enim ad numerum respicias, sunt paucissimi; si ad belli apparatum, aut rei militaris scientiam, nullo modo cum Turcarum opibus et usu comparandi; si ad aliorum auxilia, Turcis omnia in illis terris pacata, nostris autem

propter religionis dissensionem uehementer infesta sunt. Sed illud est, nostros uerae gloriae cupiditate incensos, neque uulnera, neque dolorem sentire, in gladios et flammas irruere, omniaque uitae pericula dignitatis gratia negligere. Haec enim uoluptas, quae ex laude percipitur, illos adigit, ut ad mortem ante oculos positam alacri sane atque fidenti animo gradiantur. Ex quo facile constat, laudis suauitatem, non modo, ut ait Cambyses apud Xenophontem, summorum hominum laborem leuiorem efficere, sed etiam optabilem atque iucundum. Si igitur praestantium hominum ingenia multis laboribus et uigiliis lucem aliquam rebus humanis attulêre; si uiri fortes et magnanimi, ut patriae consulerent, uitae non pepercerunt; si postremo aliqui aetatem in clarissimis studiis consumentes sapientiam assecuti sunt; id certe est studio et cupiditati uerae laudis assignandum. Ea enim primam aetatem allicit, et in uirtutis studium incendit, donec paulatim animos ad ipsam uirtutem per se colendam et amandam perducat. Neque solum primus animi cursus et impetus ad laudem eos fructus affert, quos diximus; sed multo etiam maiores et uberiores effundit ipsa laus amplificata. Ex ea enim aemulatio existit, quae stimulis languentem animum excitat, et ad certamen uirtutis accendit. Vt autem nihil est inuidia pestilentius; in eo enim pugnat, ut non uirtute propria, sed alienae uirtutis extinctione principem locum obtineat: ita nihil aemulatione salutarius; nempe quae non alienum decus obscurando, sed ad parem, aut maiorem laudem nitendo ad summam dignitatem aspirat. Quod enim ferunt de Themistocle, quem gloria Miltiadis instigauit, ut omnem aetatem in uirtute consumeret; quod etiam antiquior fama de Theseo prodit, qui Herculem imitatus bellum contra monstra omnia suscepit, patet latissime. Incredibile enim est, quantam uim habeat excellens uirtus constanti omnium fama celebrata ad animos amore uirtutis incitandos et inflammandos. Quis enim est, quem non clarorum hominum gloria uehementer afficiat; quem a somno non suscitet; cui stimulos non admoueat? Multos enim libidini deditos accepimus,

qui summorum hominum claritate incitati, repente ad studium honestatis exarserint. Quod minime mirandum est. Quamuis enim pars illa animi nostri, quae coelestis habenda est, sit plerumque uitiis in terram depressa et quasi demersa: tamen, ubi primum aliquam honestatis speciem intuetur, ad memoriam suae naturae reuocata, amore honestatis accenditur. Quantum igitur potest, enititur, ut a uitiis emergat, et quasi renatis pennis, quas nefariae cupiditates inciderant, in altum euolet. Inde autem oritur illa praeclara contentio inter uirtutis amatores excitata, dum nemo aliis aequo animo cedit, sed singuli potius dant obnixe operam, ut inter omnes excellant. Hoc autem certamine iniecto, quis non uidet, quanta sit futura bonorum affluentia? Illa enim ciuitas plane beata est, in qua non figulus figulo inuidet, ut ait Hesiodus, sed sapiens cum sapiente certat, iustus iustum aemulatur, fortis cum forti uirtutis praestantia contendit, modestus et continens in eo laborat, ut omnes magnitudine continentiae uincat. Sic enim fit, ut dum singuli sese ad uirtutis certamen acuunt, uniuersi tandem sint in uirtutum omnium studio florentes. Ergo cum haec illustris et honesta contentio, tantum utilitatis afferens, amplitudine laudis excitetur: quid tandem illa utilius in rebus humanis inueniri potest? Animum enim iacentem excitat, instruit, inflammat, omnium dolorum obliuisci facit, et ab omni alia cogitatione ad magnorum hominum imitationem atque singulare uirtutis studium traducit. Gloriam tu igitur, quae tam utilis et fructuosa est, uituperare audeas; et eam sapientissimo cuique spretam et inuisam esse, contendes? Quomodo tandem? Aut qualis erit iste sapiens, cuius omne studium in uirtute colenda positum esse debet; si uirtutis ipsius partum negligat atque pro nihilo putet? Poteritne fieri, ut quod ab ipsius honestatis fonte ducitur, non sit ipsum honestum, eaque de causa sapientibus expetendum? aut parum aperte demonstrauimus, nullo modo gloriam aliunde, quam ab honestate nasci? Nihil, inquis, esse magnum potest iis, qui coeli spacia immensa mente definiunt. Quasi sit quicquam

intra coeli complexum uirtute magnificentius, aut maius decus in sideribus ipsis, quam in pulchritudine mentis eluceat.

III. Nam quod ais, eam prudentiae repugnare, iam facile cerni potest, quam id sit ab illius ornamentis alienum. Omnes enim uirtutes gloriam parientes prudentia gubernat, et ipsa per se munera amplissima dignitatisque plenissima tuetur et sustinet. Quemadmodum enim errare, labi, decipi, temere quicquam et imprudenter administrare, turpe et flagitiosum uidetur omnibus: ita qui nullis erroribus caecatam mentem habent, sed obscura cognoscunt, et futura praecipiunt, et quemadmodum incidentibus rebus uti conueniat, sapienter explicant, amplitudine laudis antecellunt. Haec est enim omnium mortalium opinio, ut homines prudentia praestantes summo imperio dignos existiment. Inde fit, ut saepenumero multitudo, quam praecipitem esse dicis, imperiumque nefarie detrectantem, prudenti homini libenter obtemperet. Intelligit enim omnium salutem illius auctoritate et iudicio contineri, qui optime potest, quid omnibus utile futurum sit, ratione prouidere. Quod quidem in rebus singulis licet inspicere. Aegroti enim quantumuis morosi, bonorum medicorum iussis parent; uectores etiam praestantium gubernatorum nutus omnes obseruant. Sic etiam milites incredibili alacritate iis imperatoribus obediunt, quos esse uident rei militaris scientia praecellentes. Hoc item in reliquis artibus, (neque enim omnes percurrere necesse est) euenire constat, tantum quemque auctoritatis ad imperandum habere, quantum intelligentia suae artis excellit. Quod in Reip. regendae scientia maxime cernitur. Nemo enim adeo mente captus est, ut non intelligat, eos saluos esse non posse, qui spectati hominis consilium aspernantur. Ergo ea uirtus, quam omnes mortales plane regiam existimant, quo tandem modo fieri potest, ut gloriae aduersetur? Sequenda est, inquis, uulgi temeritas iis, qui publice laudari cupiunt. Sequenda quidem, si breuem et inanem laudem appetunt, quam summum statim dedecus et in-

famia consequatur. Hoc autem uel eo exemplo, quod ab Homero sumpsisti, de salutari consilio Polydamantis improbato, intelligi potest. Nisi forte suspicaris, cum Hector ipse se damnaret amentiae, quod Polydamanti non auscultasset, et temeritatis infamiam morte delere statueret, clementiorem in illum exercitum ab Achille caesum fuisse, quam ille in se fuerit. Inanissimo igitur plausu unius noctis elatus, in eam ignominiam incidit, quae erat morte tristissima et acerbissimo patriae funere luenda. Sed inquis, Hectoris nomen esse multo, quam Polydamantis, illustrius. Quid ad rem? Quasi Hector illum splendorem nominis assecutus sit temeritate et amentia, et non potius singulari magnitudine animi, quae pro patria dimicabat. Cum illum itaque multitudo Polydamanti praeferebat: non temeritatem prudentiae, sed uirtutem eximiam mediocri consilio praeferebat. Idem de illa comparatione Hannonis et Hannibalis dicerem: nisi uiderem alterum grauitate et constantia omnium approbationem mouere; alterum perfidia et immanitate offensionem incurrere. Gloria autem, ut dictum est, non admiratione tantum; sed quadam etiam animorum conciliatione comparatur. Cum igitur Hannon semper honestus et grauis, Hannibal saepe turpissimus nobis occurrat; et in alterum quodammodo propensi simus, alterius autem saeuitiam detestemur: non est probatu difficile, Hannonem plus gloriae, quam Hannibalem, fuisse consecutum.

IV. Illam autem partem orationis tuae, qua probare conatus es, gloriam esse contrariam iustitiae, sum ualde admiratus. Quid enim, quaeso, est aptius iustitia ad immortalitatem nominis comparandam? Nam si uirtutis amplitudo commouet homines, nihil est illa magnificentius: si decus honestatis amorem conciliat, nihil illa pulchrius: si utilitatis magnitudo mortales in alicuius studium incendit, nihil est iustitia salutarius. Quod enim est officium siue ciuile, siue bellicum; siue priuatum, siue publicum; siue ad honestatis cultum, siue ad uitae commoda pertineat, quod illius tutela uacet? Nul-

lum est studium, quod ab illo seiunctum homines ad se allicere, et aliquam gloriae partem consequi possit. Ingenium enim perspicax et acutum, si absit iustitia, quo maius extiterit, eo magis erit omnibus suspectum et inuisum. Magnus autem animus iustitia uacans quo fuerit erectior, eo maiorem ex illo perniciem formidamus. At iustitiae uel soli confidimus, omniaque uitae praesidia in bonorum fide constituenda putamus. Gloria autem sine hominum fide et beneuolentia intelligi nequit. Ex quo efficitur, sine iustitia gloriam constare non posse. Non enim, quod non semel diximus, omnia, quaecunque animos insolita magnitudine conturbant, in gloria ponenda sunt; sed ea tantum, quae excellentis animi pulchritudine, et honestate continentur. Tamberlanus quidam Scytha fuit, multis opibus abundans, et bellorum gerendorum peritissimus. Is e Scythiae finibus egressus multas Asiae nationes populatus est; et omnia, quocunque impetum armorum tulit, ferro flammaque uastauit. Tandem cum Turcarum Imperatore congressus eum in praelio cepit, et in aurea cauea uinculis aureis constrictum inclusit. Hunc ferunt adeo truci immanique natura fuisse, ut nullius unquam lachrimis ad misericordiam adduci potuerit. Morem autem hunc in obsidione ciuitatum solitum seruare constat. Primo die candidis tentoriis castra tegebat, significans, eo tantum die spem clementiae obsessis ostendi. Sequenti uero die purpurea figi praecipiebat, ut intelligerent, omnem aditum ad clementiam illius esse iam puberibus interclusum. Quodsi deditionis consilium in tertium diem differrent, tunc atris tentoriis collocatis omni sexui et omni aetati internecionem denuntiabat. Cum autem aliquando urbem, quae sese dedere intra illud bidui spatium recusarat, multis tormentis et machinis oppugnaret: obsessi salutem desperantes, omnes pueros habitu lugubri deformatos instruunt, ut ad Tamberlanum supplices accedant, et flebili clamore sublato misericordiam implorent. Hos ille pueros conspicatus turmam equitum obuiam mittit, quae eos omnes proterat atque dilaniet, urbemque statim capit, et in omnem sexum ita crudelitatem suam

expromit, ut neminem superstitem patriae relinquat. Hic quidem quamuis ingentes opes habuerit, omniumque bellorum uictor extiterit: nullam gloriam assequi potuit. Est enim gloria, ut saepe iam diximus, fama celebris honestatis, excellentibus in humanum genus meritis excitata, beneuolentiam multorum concilians. Illum autem non magis quisquam aut laudare, aut amare poterat, quam procellam atque tempestatem turbido impetu omnia peruertentem. Sed quorsum Tamberlani fecimus mentionem? Vt, cum intellexerimus, nullam naturam immanem et importunam, quamuis sit reliquis in rebus admiranda, posse laudem adipisci, facilius intelligamus, nihil sine iustitia et eius partibus, nempe fide, benignitate, clementia, gloriosum et laudandum reperiri. Praeterea minime obscurum est, omnem nominis claritatem et splendorem in diuini numinis imitatione consistere. Huc enim naturae impetu trahimur omnes, qui laudem appetimus, ut dei similes efficiamur. At nulla uirtus in Deo nobis clarior et illustrior occurrit ea, qua generi hominum ope et gratia consulit, omniaque iustissimo imperio moderatur. Ea namque omne piae uenerationis studium, et castissimae religionis sanctitatem excitauit. Ea effecit, ut non modo sancti scriptores, sed etiam poëtae Graeci atque Latini praepotentem Deum, deorum et hominum parentem appellarent. Ergo cum hac una uirtute, quae posita est in humano genere tuendo, maxime possimus distare ab immanitate belluarum, et diuinae naturae similitudinem attingere: quid tandem ad claritatem nominis illa fieri potest illustrius? Quantum uero uniuersum genus hominum iustitiam amaret, aperte declarauit; cum sese illis regendum tradidit, qui iustitia excellentes esse uidebantur. Omnia siquidem regna et imperia singulari iustitiae et aequitatis opinione constituta sunt. Principio enim cum nondum essent homines certo iure deuincti, omnisque uita mutuis esset iniuriis et caedibus infesta: ii, qui a potentioribus indigne premebantur, confugiebant ad aliquem iustitia et fide praestantem, qui ab eis iniuriam propulsaret. Hic autem aliorum quidem uim et impetum reprimendo;

aliorum uero miseriam subleuando, saluti omnium consulebat. Cum igitur animaduerteret uniuersus populus, quam salutaris esset omnibus illa iuris aequabilitas: eum, cuius iustitiam expertus fuerat, in summo rerum imperio locabat. Ex egregia itaque iustitiae fama regum maiestas orta est; inde summa imperia nata sunt; inde postremo gloria immortalis illuxit. Nam usque eo prouecta fuit amore iustitiae multitudo, ut eorum principum memoriam, qui cum fide et aequitate uixerant, summa religione consecraret. Vnde colligitur, hanc unam esse uiam munitissimam ad regiae dignitatis amplitudinem et magnificentiam, quae iustitia, probitate et beneficentia continetur.

Recte tu quidem, inquit Metellus. Contra tamen disputant aliqui, conuenire principi, qui magna quaedam spectat, in loco fidem fallere. Aliter enim negant eum suae dignitati et amplitudini seruire posse.

Scio, inquam, multos esse in hac sententia, qua quidem nihil fingi potest amentius. Si enim principi hanc uirtutem detraxeris: non modo perfugia bonorum, praesidia innocentium, firmamenta Reip. conuelles, sed eum turpitudine insigni notatum reddes. Quid enim turpius principe astuto et fallaci, et uitae consilia non ad humanae societatis fidem, sed ad utilitatem suam callide referente? Quasi, inquiunt, putes, nos eum magnum hominem appellare, qui societatem humanam, et nimiam in colenda fide religionem emolumentis suis anteponit, et non eum potius, qui omnia ad suam amplitudinem dirigit. Credibile quidem est, auctores tam sceleratae sententiae nulla praecepta honestatis in magno principe fingendo complecti. Sed istud amplum et magnum uideamus, quale tandem sit. Estne aliquid in rerum natura, quod sine propria uirtute magnum esse possit? In uniuersum enim uniuscuiusque rei uirtus appellatur id, quod eam perficit et absoluit. Ad hunc modum canis uirtutem esse dicimus celeritatem et sagacitatem; equi, uelocitatem ad cursum et in periculis adeundis

alacritatem; hominis uero, ingenium excellens et egregiam ad omne genus honestatis indolem. Similiter etiam in rebus, quae non natura, sed arte et studio constant, eas uirtutes appellamus, quibus earum rerum perfectio continetur. Alia enim est uirtus pictoris, alia poëtae, alia citharoedi. Nullum autem est artificium, siue ingenuum, siue sordidum, quod sine propria uirtute esse possit in suo genere cumulate perfectum. Artis autem regiae uirtus aut iustitia est, aut nulla prorsus est. A principio enim haec reges creauit, et auxit, et ad summum fastigium dignitatis euexit. Nullam autem huius omnium praestantissimae disciplinae uirtutem dicere, cum artes etiam infimas propriis uirtutibus excoli uideamus, hominis est dementis et maximis in rebus turpissime delirantis. Ergo cum nihil propria uirtute uacans magnitudinem suae naturae conuenientem assequi possit; constetque iustitiam esse uirtutem maxime regiam: quo tandem modo fieri poterit, ut princeps iniuria atque perfidia regiam magnitudinem consequatur? Poteritne uir altus et magnus esse, qui clarus et honestus non sit? aut honestus esse, qui decus et honestatem, pro qua uiris magnanimis uita deserenda est, utilitate posteriorem habet? Quae enim dignitas in eo poterit inesse, quem inquinauit auaritiae turpitudo; quem deformauit perfidiae scelus; quem effrenata dominandi libido a recta ratione detorsit? Eum certe non principem modo, sed ne hominem quidem appellari fas est: sed monstrum potius importunum, non ex equo et homine mixtum, quales poëtae Centauros fuisse fingunt; sed totum e leonis immanitate et uulpeculae fraude compositum. Non hic disputo, quanto angore, solicitudine, tabe, cruciatu afficiantur ii, qui neminem possunt habere fideli beneuolentia coniunctum; quales sunt omnes, qui fidem sanctam non habent. Non dico, in quam fluxa et incerta sede sint eorum opes locatae, qui ad eas augendas malitia utuntur; quam breui concidant omnia imperia malis artibus comparata. Hoc dico, quod ad nostrum institutum pertinet, nihil esse ad hominum

existimationem turpius, nihil magis cunctis mortalibus inuisum. Omnes enim iustum imperium libentissime sequuntur; iniustum uero extinctum atque deletum cupiunt. Quod quidem unius tantum ciuitatis exempla apertum facient. Fuit in Romanis olim praeclara quaedam indoles ad iustitiam. Ex ea enim ciuitate prodiit Camillus, qui magistrum inaudito scelere ciuitatem hostium prodentem noua poena affecit, et Faliscos, quos belli magnitudine non poterat, iustitiae admiratione sub Romanum imperium subiunxit. Ex illius Reip. institutis extitit Fabricius, qui Regem potentissimum, terrorem maximum Romanorum moenibus inferentem monuit, ut a ueneno caueret. Eiusdem ciuitatis disciplina instructus Regulus, ne fidem hosti datam falleret, ad exquisitissima supplicia subeunda Carthaginem profectus est. Quid hic memorem Coruncanii, Catonis et Aemilii Paulli continentiam? Quid Africani, quid Quinctii, quid aliorum principum mansuetudinem, et in seruandis uictis moderationem? Bella uero nunquam ferme, nisi lacessiti iniuria, sumebant; nec arma illis ipsis, a quibus uiolati fuerant, inferebant, nisi rebus frustra repetitis bellum ante denuntiarent, atque solenni ritu indicerent. Imperatores autem earum ipsarum nationum, quas armis subegerant, patroni fiebant more maiorum, et eorum commodis egregie consulebant, usque adeo ut esset eorum uictoria sanis hostibus interdum expetenda. Quam multis enim populis intestinis seditionibus agitatis malorum finem attulere? Quanta fide socios, et omnes denique, quos semel in fidem receperant, tutati sunt? Quamdiu igitur illa ciuitas floruit aequitate, fuitque omnium gentium commune perfugium: ita propagauit imperium, ut id propemodum ultimis terrae finibus terminaret. At postquam auaritia infinita in illius mores inuasit; postquam Romani e sociorum bonis praedari, subditas gentes uexare, prouincias exinanire coeperunt: statim ciuitatis illius magnitudo dissipari coepit, et magis magisque labi, donec omnino corrueret. Minime igitur probanda est illa Carneadis

oratio, qua contra iustitiam in populi Romani concione disseruit. Noluit enim ea uir copiosus et disertus sententiam suam exponere, sed ingenium ostentare, et demonstrare, nihil esse tam absurdum, quod non posset probabile dicendo fieri. Si enim uerum fateri uelimus: asseremus, Romanum Imperium fide auctum atque diutissime conseruatum fuisse. Quod quidem Romanos impulit, ut Fidem in Capitolio prope Iouem summa religione consecrarent. Sapienter enim uidebant, nihil, quod fide et beneuolentia fultum non esset, diu permanere posse. Id autem, cum a fide discedebant, multo facilius apparebat. Claudicabat enim imperium, quoties eueniebat, ut illi in officio claudicarent. Quodsi nullus honor, nullum imperium, nulla potentia, si non sit fidei constantia stabilita, aliquid stabilitatis habere potest: tamen erit quisquam tanto furore praeditus, qui perfidiam summis uiris utilem esse dicat? Non aliquando tandem animo reputabit, quam multi reges et imperiosi populi propter iniurias illatas omnibus bonis euersi fuerint; quam cito magnas illas opes amiserint; quantum semper odium doli atque fraudes excitarint? Sed esto: sit aliquis improbus, qui in magna amicorum inopia, multorum animis grauiter offensis, possit opibus per iniuriam partis diu atque sine cura frui: tamen erit quisquam animo magno praeditus, qui uelit propter ullum uitae commodum omni laude spoliari; qui diuitias ullas uirtutis ornamentis anteponat; qui non dedecus uel cum summo uitae periculo declinet? Quod autem dedecus tantum est, quod sit cum perfidiae infamia conferendum? Qui excellenti animo sunt, neque paupertatem, neque exitium, neque mortem, neque dolorem metuunt; omnia, quae mortales intoleranda iudicant, contemnunt atque despiciunt: unum tantum dedecus extimescunt; et libenter uitam abiiciunt, ne splendorem honestatis amittant. Cum igitur in iniquitate turpitudo tanta sit: qui laudis amore flagrauerit, opus est, ut omni impetu in iustitiae studium incumbat. Hanc tu tamen uulgo sperni dicis. Ita enim

ais euenire, ut serui dominos, liberi parentes, uxores maritos pro nihilo putent: si uideant, eos innocentiam seruare, fidemque propriis emolumentis anteferre. Ita credo fieri posse, ut, qui tam alto animo sit, ut eum pecunia non moueat, et constanter huic inani cupiditati, qua plerique inflammati in perniciem rapiuntur, obsistat, contemnatur. Eum quidem, quamuis in principio multi ut negligentem hominem et parum rebus augendis attentum despiciant, uniuersi tamen paulo post admirabuntur. Sed paupertatem obscuram et ignobilem esse dicis. Est quidem, si nullae sint animi diuitiae, quibus fortunae iniuria compensari possit. Nam si uirtus adsit, tantum abest, ut paupertas splendori nominis officiat, ut id etiam longe clarius et illustrius reddat. Quid Epaminondae gloriae nocuit rei familiaris angustia? Nihil sane: imo multo illam magnificentius illustrauit. Non enim ignauia, sed pecuniae contemptione pauper erat. Nihil autem uidetur esse tam excelsi animi, quam pecuniam contemnere. Idem etiam de Aristide, de Phocione, de multis aliis dici potest: quorum gloriam paupertas non imminuit, sed amplificauit. Si enim gloria posita esset in inanissimo ludorum apparatu, in sumptibus profusis et immodicis, è quibus nullus fructus ad publicam utilitatem redundat; si denique in muneribus illis, quae ad breue admodum tempus multitudinem imperitam deliniunt: faterer equidem, eam sine magnis diuitiis parari non posse. Cum autem sita sit in uirtutis altitudine et magnificentia, quae non inani plausu statim morituro, sed laude perpetua celebratur: quid tibi uenit in mentem dicere, pecuniae cupiditatem esse cum gloriae cupiditate coniunctam? quasi quicquam sit, quod in maius odium multitudinis incurrat, quam auaritia; aut non facile possint animi maximi gloriam ullam consequi, sine pecuniae magnitudine. Fuisset hoc in loco facillimum coarguere eorum hominum amentiam, quos disputantes induxisti, neminem splendoris et gloriae cupidum posse colere iustitiam et aequitatem. Sed cum

sint

sint ita uehementes atque uiolenti, ut nullo modo patiantur se ulla iuris disceptatione uinci, iusque suum armis, et non oratione persequendum statuant: metuo, ne disputatione irritati impetum suum in me conuertant. Vides enim, quam periculosum sit homines opibus elatos oratione lacessere. Verba namque rebus ulciscuntur.

Quid igitur? inquit Augustinus ridens: timore aliquo ductus tam illustrem caussam, tantoque impetu a te susceptam deseres? Minime profecto conuenit homini gloriae cupido in ipsius gloriae defensione tam insigne dedecus admittere.

Nullo, inquam, modo neque meae dignitatis obliuiscar, neque causam deseram, quam, etiamsi opus ita fuisset, uel cum periculo uitae defenderem. Ratio tamen ineunda est, si commode fieri possit, ut in odium hominum potentium minime ueniamus, et illis ualde prosimus. Alio igitur sermonis genere minus contentioso, et magis nitido mihi utendum censeo, ut facilius in eorum animos influat oratio.

Exordire igitur, inquit Augustinus. Nos enim ualde ad audiendum animis erecti sumus.

Faciam, inquam. Sed est necesse, ut si mihi exciderint argumenta, quibus illos uti fecisti, me in eorum memoriam reducas. Hoc enim tantum memini, illos, postquam se omnia ad gloriam dirigere professi sunt, disputauisse, fieri non posse, ut sine magnis opibus ad principatum peruenirent. Deinde exemplis clarorum hominum, et institutis omnium Rerump., et Hispaniae etiam monimentis ostendere conati sunt, omnem uitae splendorem in pecunia consistere. Tum fieri posse negauerunt, ut sibi quisquam uel magnas opes pararet, uel ingentem pecuniam coaceruaret, nisi prius omnia iura perfringeret. Atque ita tandem concluserunt, esse indignum summorum hominum praestantia, legibus ullis submitti.

Omnia, inquit Augustinus, argumenta potissima complexus es. Nec aliud mihi in mentem uenit, quod quidem ad rem facere putem.

Principio igitur, inquam, uideamus, an hoc pacto me illis insinuare ualeam. Sic igitur existimate me cum illis loqui. Non possum equidem, uiri clarissimi, non admirari praeclaram istam indolem animi uestri ad omnem decoris atque dignitatis excellentiam. Quantum enim ex oratione uestra iudicare potui, sic laudis amore flagratis, ut opes, et facultates, atque postremo uitam ipsam gloriae causa profundere minime dubitetis. Est igitur iam hic uester impetus ad laudem, non uulgari laude decorandus. Quid enim, quaeso, est in uita laude diuinius? Ea namque Deum ueneramur; nec ullam uictimam numini diuino gratiorem, aut magnificentiorem offerre possumus. Ea diuinos homines, et in omni genere uirtutis excellentes afficimus; nec ullum maius praemium, quod recte factis proponi possit, habemus. Eius postremo immortalitate breuitatem uitae consolamur. Coelestis igitur natura animorum uestrorum, atque cognatio, quae uobis est cum mente diuina, facit, ut rebus aliis neglectis, quae uulgus hominum sitienter appetit, immortalem gloriam atque diuinam ardenter expetatis. Sed interdum uereor (multae namque insidiae tendi solent hominibus amplissimis, quales uos estis), ne sermonibus improborum pateant aures uestrae, quibus in errorem inducti non ueram, sed inanem gloriam consectemini, cuius specie capti in sempiternum dedecus incidatis. Ne igitur id uobis accidat, ut perditorum hominum rumoribus tanquam uentis aduersis iactati, laudis et gloriae naufragium faciatis, singularem cautionem atque diligentiam adhibendam censeo: et perinde atque gubernatores optimi, in maximis tempestatibus uectorum consilia non aspernantur; ita nullo modo conuenit uobis, in profundo tantis procellis agitato nauigantibus, repudiare consilia hominum dignitati uestrae studentium. Audite igitur, uiri nobi-

lissimi, ea, quae fortasse uos, quamuis sitis ingenio excellenti, propter curas rerum maximarum, quibus estis impliciti, haud ita clare potestis intueri. Nec enim dubito fore, modo recta consilia perditorum hominum sermonibus anteponatis, ut eam gloriam consequamini, quam nulla unquam uetustas possit obruere.

Praeclare tu quidem, inquit Metellus, exordium e rhetorum officina sumpsisti, multis dicendi luminibus illustratum, et ad animos nobilitatis uniuersae praeparandos satis appositum. Si igitur reliquum orationis cursum eadem, qua coepisti, felicitate peregeris: homines insanos in sanitatem fortasse restitues.

Omnia quidem, inquam, tentabo, nec ullum artificium mihi notum praetermittam. Tu tamen, si quid me hominem in dicendo pene rudem effugerit, uelim mihi praesto sis. Omnes namque persuadendi rationes tibi notas esse oportet; nempe qui non Ciceronem modo, sed artem etiam uniuersam diligentissime cognoueris.

Magnum, inquit ille ridens, tibi aduocatum adhibes. Faciam igitur, si te opera mea indigere uidero, ut te consilii tui in me ad hoc munus deligendo minime poeniteat.

Audi igitur, inquam. Sic enim institutam orationem, fortasse non incommode contexere licebit. Mihi quidem, amplissimi uiri, hoc inprimis spectandum uidetur omnibus, qui gloriam amant, quam sedem atque domicilium habeat ipsa laudis elegantia. Nec enim conuenit, rem adeo illustrem nullum certum locum, in quo consistat, habere, sed sine ulla constantia uagari. Credibile autem non est, uos, cum tanta magnitudine animi praediti sitis, aliquam leuem et inanem laudis umbram intueri, quae statim euanescat, et non potius eam nominis claritatem, quam omnes anni consequentes excipiant. Cum igitur immortalitatis amore flagretis: reliquum est, ut laudis ipsius domicilium in ea parte

constituatis, quae in uobis immortalis atque diuina ducenda est. E corpore autem, cum sit e terra concretum, eaque de causa mortale et caducum, quid tandem existet, quod fixum et stabile permanere possit? Si claritatem igitur eximiam, si laudem insignem, si gloriam sempiternam adipisci cupitis: animus ipse natura diuinus et immortalis est uobis egregie colendus, omnibusque diuinis copiis locupletandus; nihilque omnino praetermittendum, quod ad illius excellentem speciem et pulchritudinem pertinere uideatur. Non enim e gemmis et auro, quo flagitiosos homines et impuras mulieres saepenumero fulgere conspicimus, sed e diuino cultu animi laudes omnes existunt: inde omnis summae gloriae splendor et dignitas elucescit. Animi autem ornamenta sunt uirtutes eximiae, quibus humanae mentes ornatae similitudinem diuinae mentis attingunt, et immortalitatem nominis assequuntur. Contra uero uitia flagitiosa foeditate pulchritudinem animi corrumpunt, et mentis habitum ita deprauant, ut nihil turpius fingi possit. Primum igitur cauendum est omnibus, qui dignitatem suam tueri uolunt, ne uoluptatum blandiciis illecti, coeleste illud animi decus inquinent. Nefariae namque uoluptates, praeterquam quod sunt futiles et inanes, cum semel effluxerint, ingentem dolorem animis, et diuturnum dedecus impressum relinquunt. Contra uero labores honesti breui contentione perficiunt, ut animus eximia uoluptate compleatur, et insigni gloria cumuletur. Vt igitur illustris laborum atque dolorum patientia animum illustrat: ita laborum fuga omnibus illum ornamentis spoliat. Inde fit, ut ne mortem quidem, quae plerisque mortalibus horribilis est, et maxime pertimescenda summis uiris et cupiditate laudis incensis, liceat extimescere. Timoris enim turpitudo mentis altitudinem deprimit, et illius speciem obscurat. Videtis enim, quam foedum et turpe sit abiectis armis ex acie fugere, metu trepidare, nihilque, ut forti et constanti homine dignum est, sed omnia cum humili et fracta animi demissione suscipere? Hoc certe uobis

accidere posse, non arbitror, ut mortem magis tetram et horribilem existimetis, quam tanti dedecoris offensionem. Sic enim estis nati, sic educati, sic exemplis domesticis instituti, ut dum ignominiam et turpitudinem uitetis, mortem facile contemnatis. Si igitur tuendae dignitatis gratia sunt omnes uoluptates nefariae repellendae, labores eximii suscipiendi, dolores magni subeundi, atque postremo mors etiam oppetenda; tantaque est ipsius honestatis uis, ut omnes labores leues atque tolerabiles efficiat, et occidentem uitam uerae laudis dulcedine consoletur: quid erit indignius, quam dignitatem ipsam sordibus auaritiae maculari; quid amentius, quam excellentis animi statum, pro quo uiris magnanimis uita ponenda est, et acerbissimi cruciatus etiam perferendi, pecuniae causa prodere, et amore diuitiarum terrestrium et caducarum opes coelestes, quae magna ex parte in iustitia consistunt, amittere? Nihil est enim uel ad elegantiam pulchrius, uel ad studium multitudinis amabilius, uel ad claritatem nominis illustrius, quam humanam societatem tueri, propriaeque utilitatis immemorem omnium incolumitati prospicere. Haec enim sunt illa diuina opera, quae admirationem cunctis afferunt, studia hominum excitant, immortalique laude uigent. Vt autem nihil est iustitia praestabilius: ita nihil iniuria tetrius, nihil foedius, nihil omnibus magis execrandum. Ergo qui pecuniam aequitati iuris anteponit, illustrem animi figuram habitumque corrumpit; et dum legibus, quas recta ratio atque diuina sanxit, subdi ignominiosum putat, ipse sese dedecori et ignominiae uilissimo pretio addicit. Animi itaque splendore deleto, impuritateque suscepta, quae tandem spes relinqui potest ullius laudis et gloriae comparandae, cum ex ornamentis animi laudes omnes oriantur? Non adducar igitur, ut credam, uos aliquid ad famam sordidum, et uestris rationibus et institutis alienum, pecuniae causa suscipere. Quamuis deinde ualde fortunas amplificetis: multi tamen erunt mercatores, qui uos diuitiis longe superent. Vestrum autem est, non eas opes

appetere, quibus obscuri etiam homines affluunt, sed quae uos in altissimo gradu constituant: neque in illis diuitiis dignitatem ponere, quibus abundantem licet esse turpissimum; sed per quae omnia uerae dignitatis ornamenta consequamini. Si uero pecuniam ut gloriae instrumentum amandam existimatis: reputate, quam sit absurdum pecuniae causa dignitate omni orbari, atque gloriam prorsus abiicere. Nec uos illorum hominum exemplis uti decet, qui flagitiis indignissimis facta egregia contaminauere. Quis enim est tam sine mente, qui uel Marium, uel Syllam, uel Caesarem, uel alios simili amentia furentes eo nomine laudet, quod, ut magnas opes haberent, detrimenta quamplurima communibus rebus inuexerint? Contra uero, si quid ab illis sapienter et fortiter administratum est, si quid operae et studii in Remp. contulere, id omnes laudibus efferendum atque praedicandum iudicant. Non sunt igitur quidam homines imperiti, uestri dissimiles, ullo modo ferendi, qui cum summorum hominum uirtutes assequi nequeant, eorum uitia consectantur. Hoc enim perinde est, atque si quis excellentem formam illuuie et squallore foedatam effingere uolens, cum pulchritudinem illam exprimere non possit, illuuiem tantum atque sordes imitetur. Nec uos moueat illa descriptio facultatum in Rebusp. ab earum moderatoribus instituta. Non enim fuit mens eorum, ut summos honores ad eos, qui essent opulentissimi, deferrent: sed, cum intelligerent, illos, qui summa rerum inopia premuntur, haud ita facile posse Reip. studium nauare, et eas artes colere, quibus patriae maximis in rebus usui esse possent, homines propter necessarii uictus indigentiam infimis artibus incumbentes, nec immodicis oneribus fatigandos, nec summis honoribus honestandos esse decreuerunt. Illum autem maximum censum statuerunt, qui satis esset ad uitam honeste et moderate degendam. Quodsi quis infimae classis homo uirtutem egregie coleret, et excellenti industria e tenebris emergeret: illi certe noluerunt esse aditum ad summos honores interclusum. Tunc enim

optime Reipub. consuli putabant, cum uirtus et frugalitas inerti nobilitati esset antelata. Nam quod ad Hispaniae principes attinet, quos olim dicitis diuites homines appellatos, haud facile dixerim, magisne propter abundantiam pecuniae, an ob illustres animi opes, hoc sibi cognomen peperisse. Illud affirmare possum, eorum nomen, qui uirtutis opibus minime instructi fuerunt, aut obliuione sepultum esse, aut, quod est longe grauius, sempiterna infamia notatum. Soli igitur omnium praedicatione celebrantur, qui pro religione et patriae defensione opes et facultates neglexere, caputque suum in uitae discrimen intulere, hostiumque impetum inuicta uirtute repressere. Horum enim laudes ad citharam patrio more cani, horum res gestas ornari, his mirificum ab uniuersis studium tribui uidemus. Si uos autem lauta et pretiosa suppellex; si magna familia et magnifici apparatus ita delectent, ut in illis decus uitae constituatis: ueniat uobis in mentem, quam sit indignum, aliunde quam a uobis ipsis dignitatem exquirere. Etenim si uos aliqui propter alium uestrum aequalem honorarent, idque aperte ostenderent, sese nullo numero uos habituros fuisse, nisi uidissent cum illo sociatos, quem obseruantia dignum censerent: id certe splendore uestro indignum putaretis, honoremque aliorum causa uobis oblatum aspernaremini. At quanto est indignius propter infimam seruorum condicionem, aut propter opes fluxas et caducas obseruari? Perficite igitur, uiri nobilissimi, ut non facultatibus, non familiae, non generis claritati; sed uobis ipsis, hoc est, animis uestris omni laude cumulatis honores eximii deferantur. Ea enim tantum uestra ducite, et earum facultatum copia gloriamini, quae nec casus eripit, nec inuidia labefactat, nec aetas ulla consumit. Quae enim ad imperitae multitudinis plausum aucupandum referuntur, ita sunt fluxa et inania, ut intra breue tempus et exiguum, ea omnia leuissimus etiam quisque contemnat, et pro nihilo habenda putet. Nec eos imitemini, qui corruptis hominum studiis se stabilem gloriam assequi posse confidunt,

eaque de causa aliis eripiunt, quod aliis statim largiantur. Multo enim plures erunt iniustitia laesi, quam beneficio deuincti. Deinde multitudinis odium iustissimis de causis excitatum, est multo uehementius, quam sit illa gratia paucorum, impurissima largitione collecta: et ita fit, ut, qui malefici sunt in multos, ut esse possint in paucos benefici; fructum laudis exiguum et inanem habeant, sceleris autem offensionem sempiternam. Repellite igitur omnia, quae maculam afferre possunt uestrae dignitati; illaque studia colite, quae sola gloriosa sunt existimanda. Non enim diuitiis abundare, nec tenuiores affligere, neque in Rep. dominari, sed animi bonis affluere, uniuersis charum esse, Reip. salutarem existimari, est laudabile, gloriosum, et summis honoribus illustrandum. Est enim honor diuinum quoddam praemium uirtuti et honestati constitutum, omne turpitudinis consortium repellens: et ita fit, ut qui animum flagitio et turpitudine contaminatum gerunt, nullo pacto honorem, sed inane fortasse nomen honoris adepti in summa ignominia uersentur. Ergo cum tanta dignitas sit in animo uirtutis ornamentis exculto; cum tantum laudis ornamentum in fide, iustitia, bonitate consistat: tamen erit quisquam, qui suadere audeat uobis, hominibus ad decus et laudem natis, ut tantum decus abiiciatis; ut praeclaram istam indolem insigni scelere polluatis; ut animi praestantiam eximio dedecore maculetis? Non istud genus hominum a uestra familiaritate repelletis? Non tantam gloriae labem atque perniciem in terras ultimas exterminabitis? Arcete, uiri amplissimi, pestem; foeda consilia detestamini; sceleratos homines a contubernio uestro reiicite, ne uestro nomini grauem maculam sermonibus impurissimis inurant. Non enim illa domus gloria floret, in quam innumerabilis pecunia congesta est; sed quae multis abstinentiae exemplis abundat. Nec qui opibus et potentia praestant; sed qui sunt uirtute et dignitate principes, splendide solent atque magnifice laudari. Nec illi, qui propriae uitae consulunt; sed qui eam pro patriae salute

ponunt, in gloria sunt. Non uos autem conturbet inopiae nomen. Si enim fortunas Reip. causa neglexeritis: pro fluxis et interituris opibus, aeternis atque diuinis affluetis. Nec mortis ipsius aspectu terreamini. Si enim, cum id a uobis patria flagitauerit, hanc breuem et miseram uitam in summum discrimen adduxeritis: immortalitatem consequemini. Si igitur exarsistis ad gloriae cupiditatem; si uos a primis annis pulchritudo dignitatis allexit; si immortalitatis studio flagratis: excellentem istam industriam in uirtutis studio consumite, iustitiam atque pietatem colite, uniuersum genus hominum beneficiis uestris obligate. Sic enim eam honestatis amplitudinem consequemini, quam praesentes admirentur, posteri memoria gratissima prosequantur, de cuius laude mortales omnes una mente et uoce consentiant. Hactenus quidem me cum illis disseruisse, existimate. Libenter autem hoc dicendi genere usus sum, ut hac quasi declamatione meditatus atque paratus aliquando ad huiusmodi homines ab iniuria dehortandos accedam. Cupio enim eos quouis artificio ab opinione leuitatis ad uerae gloriae rationem traducere.

Nihil quidem, inquit Metellus, erit, quod non isto tam eleganti orationis instrumento effici ualeat. Sed unde, quaeso, tibi tanta dicendi ornamenta suppetunt? Hanc enim antehac habui de te opinionem, ut existimarem, te facile posse tractare materiam, in cuius commentatione multum, ut soles, operae et studii consumeres: ut autem ex tempore isto modo diceres, suspicari non poteram. Quod item in Augustino nostro mirabar. Quamuis enim nihil sit illo politius: tamen tam splendidum orationis ornatum ab illo sine diligentiore meditatione non expectabam.

Fortasse, inquam ridens, habet hic locus aliquam uim diuinam, quae disserentium animos incitet; et nos ea, quae dicimus, non ingenio nostro, sed Musarum spiritu concitati dicimus. Vt autem poëtis multo felicius fluunt carmina, quae non studio et meditatione,

sed furore diuino proferuntur: ita mirum non est, nostra non multum multis in locis a poëtis dissidentia uberius Musarum quodam afflatu fundi, quam diuturna commentatione contexi potuissent.

Si haec, inquit Augustinus, loci natura est, huc nobis saepius ueniendum censeo, ut tam iucunda Musarum consuetudine fruamur; illarumque numine completi, in his saltem sedibus floridis et amoenis, inter has ulmos tam suis frondibus, quam adiunctis uitibus totum hunc locum opacantes, diserti esse possimus. Tibi igitur auctor sum, ut hac tanta loci oportunitate admonitus, ea, quae restant, alacrius persequare.

Faciam, inquam: atque de Iustitia quidem non est, quod amplius in praesentia disseram. Cum enim uerum decus sit in maxima uirtute positum, quae quidem illustratur magnis in Remp. meritis; constetque, nihil esse iustitia magnificentius, aut hominum uitae salutarius: quid est magis perspicuum, quam summum et excellens decus institiae munere contineri? maxime, cum nulla animi et ingenii indoles egregia, a iustitia seiuncta, possit aliquam habere dignitatem? Quae enim iniusta sunt, quamuis sint admirabilia, sunt odiosa et inuisa, perpetuaque flagrant infamia.

V. Quod quidem in animi magnitudine facile cernitur. Recte tu quidem, uirtutem a temeritate et audacia distinxisti, cum diceres, non omnem animi alacritatem in fortitudinis rationem cadere; sed eam tantum, quae rationis imperium sequitur, et pro iustitia atque communi utilitate pugnat. Qui enim impetu caeco et inconsiderato concitatus manu cum hoste confligit, eum nullo modo fortem, sed temerarium et immanem appellari conuenit. Ille igitur tantum, ut dixi, fortis est, qui rationi parens nullum periculum pro salute communi recusat. Qui autem hoc animo est, egregia laude carere non poterit. Omnes enim mortales admirantur inuictum robur animi, nemini cedentis, nulli la-

bori succumbentis, nullis periculis officia relinquentis. Nec uerum est, inhumanam et impudentem audaciam constanti multitudinis opinione laudari. Quis enim homines caede nefaria imbutos, sanguinemque perpetuo sitientes, eo nomine laudandos putat, quod aliquod immane facinus intrepide suscipiant? Contra uero quo maior est in illis ad scelus audacia, eo magis illos omnes mortales oderunt et execrantur, malaque peste dignos existimant. In eo autem, quod ais, summos principes iniustissima bella suscipiendo summa quadam gloria floruisse, parum mihi uideris attendere, quae sit huius uerbi sententia. Gloria enim, ut saepe dictum est, sine singulari hominum studio et beneuolentia, ne intelligi quidem potest. Nemo enim pestilentiam et uastitatem, nemo terrae motum, eluuionem, incendium et reliqua, quae ui incredibili animos hominum perterrent, gloriosa unquam putauit. Ea igitur tantum laudari, ea memoriae mandari, ea immortali religione consecrare cernimus, quae alta quadam mente atque singulari iustitiae et pietatis studio geruntur. Vt igitur nec naturae prodigiis, nec truculentis belluis gloria tribui potest: ita nec hominibus nihil omnino a belluarum immanitate distantibus. Quis enim est tam sine mente, qui nomen eorum non oderit, quos accepit fuisse generi humano pestilentes? Ergo cum gloria magna ex parte in hominum caritate sita sit: eos, quos omnes existimant luce indignos extitisse, quibus etiam ad inferos perpetui cruciatus extant, dices esse gloriam consecutos? Fuerint illi potentes et admirandi, horrificum bellum multis intulerint, innumerabiles nationes Martis ui perculerint atque subegerint: gloria certe ne tum quidem, cum se florentes atque beatos existimabant, affici potuerunt; et nunc mortui, omnibus impuri, detestabiles et execrandi uidentur. Quodsi leuissimus quisque eos admiratione perculsus extollat: non diu in ea opinione permanebit. Illam enim breui tempore ratio atque mediocris animaduersio penitus euellet. Hic locus postulat, ut, ordine tuo omisso, nunc potissimum

orationem illam refutemus, qua asseuerabas, eos, qui in singulari certamine furenter inito parem suum obtruncant, insigni gloria cumulari. Eos enim ne minimam quidem gloriae partem attingere, contendam. Non enim fortes, sed furiosi; non honesti, sed impuri; non illustres et ampli, sed humiles et obscuri sunt existimandi. Grauiter tu quidem, et merito, genus illud certaminis, ut omnibus institutis diuinis et humanis infestum insectatus es. Quid enim habet turbulentum illud dissidium, insana in lacessendo contumelia, funestus ille teterrimae contentionis exitus, quod non sit et omni scelere imbutum et turpitudine insigni cumulatum? Eos tamen ais in summa gloria uersari. Quomodo tandem? Aut qualis est ista gloria? Concursus undique fit leuissimorum hominum, ut uiros illos Martios inter se acriter et animose sine ulla graui causa certantes spectent. Tribuitur magna laus illis, qui uel hominem sanctissimo sibi religionis foedere sociatum iugulant; uel mortiferam plagam, ut amentissimae multitudini satisfaciant, interrito uultu excipiunt. Sed uelim mihi dicas, cum olim gladiatores, inspectante populo Romano, depugnabant, num existimes, eos, qui simili audacia paribus suis uitam eripiebant, simili laudis genere caruisse? Imo quo plures et clariores spectatores habebant, eo maiorem plausum excitabant. Quid autem mirum est, hominum genus abiectissimum propter inanem uirtutis imaginem, eam laudem obtinuisse, quae bestiis etiam dari solebat? Laudabantur enim ferae truces et immanes, quae multos homines in circo laniabant. Hac etiam aetate, in Hispania praesertim, cum in ludis publicis undique spicula in tauros intorquentur, illi qui magnam hominum stragem edunt, egregii tauri atque non uulgari pretio digni reputantur. Sic igitur homines isti nobiles, qui amentia praecipites in exitium ruunt, ab imperita multitudine laudem assequuntur; sed eam laudem, quae sit illis cum impurissimis gladiatoribus, cum leonibus, cum pantheris, atque postremo cum tauris etiam communis. Num quispiam

asseruit, aut feras illas, aut homines efferatos, quorum ludus erat humanum sanguinem fundere, in gloria fuisse? Minime quidem. Cur ita tandem? Quia gloria nullo modo consistit in leui atque repentina multitudinis approbatione, quae momento temporis euanescit. Vt igitur apud Romanos non Mirmillones, non Retiarii, non Thraces, non Hoplomachi, non denique totum hoc operarum genus e disciplina lanistarum impurissimum et inquinatissimum, quamuis audax esset, in gloria uixit; sed imperatores et optimates, uirtute, grauitate et consilio patriam conseruantes: ita nunc non inhumanum, ferum, barbarum facinus obeuntes in gloria uigent; sed uiri constantes et graues amplissimae uirtutis opibus Christianam Remp. fulcientes. Nemo enim non uidet istorum turpitudinem, qui uitam uenalem habent, qui sui, aut aduersarii caede, amentissimae multitudini spectaculum praebent, qui sunt furoris ipsius mancipia, qui leuissimis de causis gladiatorio generi mortis addicuntur. Videte igitur, quod genus laudis uita emendum putent homines amentissimi. Id nempe, quod impuris gladiatoribus et bestiis immanibus concedi potest. Deinde, quam cito memoria facinoris illius extinguatur. Postremo, quanta sceleris infamia deformatum sit. Qui enim in certamine spiritum effundunt, statim ueniunt in obliuionem; et ita excedunt e uita, ut ne pompae quidem aut funeris et sepulturae honorem, quem uulgus hominum plurimi facit, obtineant. Victores autem, quis post triduum sapiens in magnis uiris habendos putat? Quemadmodum igitur olim gladiatores, quamuis uictores e circo discederent, et picti ueherentur in rheda eximio quodam plausu celebrati, nemo non infames et detestabiles existimabat: ita isti, quos similis in condicione dissimili morum feritas atque barbaria delectat, quamuis illo tempore exiguo, in quo maior est leuitati et amentiae, quam rationi et iudicio locus, a leuissima illa turba aliquod genus laudis assequantur; breui tamen omnium opinione, in turpissimorum hominum numero reponuntur. Nec enim esse potest in scelere diuturna

multitudinis approbatio. Ergo cum gloria posita sit in constanti praedicatione hominum, ingentia facta mirantium, et eximium ornamentum dignitatis insigni amore complectentium: illam tam inanem laudem, tam temerariam, tam repentinam, tam subito ex omni memoria discedentem, atque postremo tanta sceleris immanissimi contagione maculatam, gloriam appellabis? Nullo modo, mihi crede, potest gloria in tam tetro et impio, tam omnibus detestato, tam cunctis hominibus inuiso facinore, consistendi locum habere. Qui sunt igitur illi, quorum uirtutem omnes summi, infimi, mediocres admirantur; quorum magnificam speciem intuentes studio incenduntur; qui non uiui modo, sed multo etiam magis post mortem in ore omnium sunt? Illi nempe, qui insignem patriae charitatem incredibili robore atque uirtute communiunt; qui humana omnia quantumuis horribilia ueri decoris tuendi causa despiciunt; qui uitam, cum opus ita fuerit, patriae reddere minime recusant. Mirum enim est, ut afficiantur omnes, quoties audiunt aliquod facinus clarum et memorabile, pro salute omnium cum magno uitae periculo susceptum. Tanta est enim huius uirtutis admiratio, ut eos etiam, qui multis ante seculis patriae suum sanguinem largiti sunt, amare compellamur. Codrus itaque hominum commemoratione uiget, qui sese in medios hostes immisit, ut morte sua patriam conseruaret. Clarissimam Leonidae mortem pro salute Graeciae oppetitam miris laudibus exornant. Decii sese pro patria deuouentes animos nostros sibi uirtutis admiratione deuinciunt. Huius generis exempla innumerabilia proferri possunt, quibus intelligamus, non audaciae, sed uirtuti laudem immortalem tribui; nec patriam importuna cupiditate uexantes, sed eam cum uitae etiam periculo conseruantes omnium sermone celebrari; nec illis, qui omnia dominandi libidine peruertêre, sed qui e suorum ceruicibus hostium impetum insigni uirtute depulere, diuinos honores haberi. Sed minime necesse est nobis hoc in loco diutius immorari, ad alia praesertim festinantibus.

VI. Restat, ut aliquid etiam de Temperantiae laude dicamus. Est enim in hac uirtute totius honestatis decus et lumen constitutum. Regit enim et continet omnes affectiones; unde appellatur temperantia, quod insit in illa animorum temperatio quaedam, et admirabilis ex uario et repugnante affectionum genere concentus. Graeci appellant σωφροσύνην, quasi σώζουσαν φρόνησιν. Conseruat enim maxime prudentiam, et considerata iudicia rationis salutari praesidio confirmat. Parum enim iuuat recte sentire: si statim nos libidinis immanitas a recta sententia depellat. Hoc igitur efficit Temperantia, ut ratio imperium facillime teneat, atque pro dignitate regium munus administret. Refrenat enim libidinem, uoluptatem nefariam repellit, infinitis cupiditatibus obsistit, et omnes denique motus animi temerarios atque turbulentos coërcet et comprimit. Ex quo efficitur, prudentiam atque iustitiam modestiae munere contineri. Tunc enim demum uel uera cernere, uel recta atque simplicia consectari possumus, cum omnis libido comprimitur. Iam uero illa magni animi indoles, ad res altas et arduas aspirans, si modestia uacat, uirtutis nomen habere non potest, sed extremi furoris et amentiae. Qui enim ita elato animo sunt, ut modum non teneant, a rationis imperio deficiunt, et impetu caeco ruunt, omnia, quocunque se conferunt, euertentes. Cum autem praecipuum munus huius uirtutis sit, in omni officio modum et ordinem conseruare, et id, quod in qualibet re maxime deceat, amplecti: necessario complexa est omnem pulchritudinis excellentiam. Vt enim qui temeritate et amentia ducuntur, aut alicui proterue nocent, aut molliter et effeminate se gerunt, dedecus insigne concipiunt; ita qui animo recte constituti sapientiam et aequitatem colunt, et humana cuncta despiciunt, omnia honestatis lege metientes, omnibus simul dignitatis opibus excellunt. Ergo cum haec uirtus omne dignitatis ornamentum in se contineat; et uirtus ex se necessario gloriam generet: relinquitur, omnem gloriam in temperantia consistere. In ordine

enim uitae et constantia sita est honestas omnis, et in confusione turpitudo. Quid enim, quaeso, Achillis iracundia, aut Aiacis furore turpius? Quorum alter luctu atque lacrimis quantum sibi ipse displiceret, ostendit; alter dedecus impotentia animi conceptum morte delere constituit. Quodsi homines laudis auidi, propter intemperantiae recordationem se ipsi oderunt: quod tandem de illis populi uniuersi iudicium fore suspicamur? Fierine potest, ut multitudo sit in quemquam natura clementior, quam est quisquam in se ipsum? aut ut cernat aliquis acutius sua flagitia, quam uulgus ad alienum dedecus animo notandum semper intentum? Quod autem ad Hannibalem attinet, si talis eius natura fuit, qualis a Silio describitur: ecquem existimas, qui tantam illius immanitatem non exhorruerit atque detestatus sit? Cum igitur odio hominum flagrarit: ad gloriam peruenire non potuit. Non est ita, inquis. Imo praecipiti et effrenata mente eam gloriam est adeptus, quam animi moderatione atque temperantia nunquam assequi potuisset. Pergisne tu gloriam in hominum metu atque consternatione ponere, quae tota est in animi dignitate atque beneficentia collocanda? Fuit ille quidem stupendus, fateor; sed ita, ut horrida et infesta pestis, non ut uir egregiae dignitatis laudibus abundans. Quod etiam in Alcibiade perspici potest, qui, cum egregiam indolem intemperantia contaminarit, ignominiae sempiternae maculis est aspersus. Idem de Pausania, cuius etiam memoriam intulisti, et reliquis eodem morbo oppressis asserendum est. Nam quod ad Alexandrum attinet, quantum illius dignitati intemperantiae dedecus offecerit, explicari non potest. Quamuis enim magnum nomen animi praestantis altitudine et multis continentiae exemplis adeptus fuerit: postquam sese immensa luxuria impiaque multorum caede commaculauit, extremam ignominiam subiuit. Factum enim est, ut illius nomen, paulo ante hostibus etiam charum, esset repente amicis prope omnibus inuisum. In uniuersum autem, quos dixisti gloriae magnitudine insolentes et furiosos extitisse, ii nunquam ullum uerae laudis gustum habuere,

nec

nec solida gloria, sed iactatione et leuitate a mentis statu deiecti sunt. Non enim erant uirtute uera, e qua gloria omnis emanat, stabiliti; et ideo nec uentosam populi celebritatem, nec honores eximios ferre atque sustinere ullo modo potuerunt. Perinde enim atque parua cymba, nauis onerariae uelis et armamentis instructa, uentum sustinere non potest, sed leuissimo flatu iactata deprimitur: ita isti, cum uirtutis amplitudine et grauitate careant, honoribus eximiis tanquam uentis uehementibus obruuntur. Vide autem, quam grauiter Plato omnem uitae dignitatem in animi moderatione ponat. Sic enim ait in quarto libro de Legibus: „Deus „quidem, ô uiri, ut ex antiquorum scriptis accepimus, „omnium rerum initium, extremum et medium numine „suo complectens, ita recta per omnia pertinet, ut „orbem natura conficiat. Illum autem sequitur iustitia, „in eos, qui a diuina lege deficiunt, seuere uindicans, „Porro autem, qui uitae beatae compos futurus est, „iustitiam amplexus, humili ornatu subsequitur; qui uero „ductus insolentia, uel opibus, uel honoribus, uel „forma corporis elatus, tum iuuenta et amentia prae„ceps, ardentique impetu animi concitatus cum tanta „contumelia, ut statuat, nullius se principis aut modera„toris ope indigere, sed esse potius ad alios regendos „instructum, is a Deo deseritur. Desertus autem et „alios iisdem opinionibus inflatos sibi socios adiungens, „exultat, omnia perturbans. Et primum quidem apud „multitudinem in uiris magnis habetur, sed breui dignas „poenas iustitiae pendens, se ipsum, domum, uniuer„samque patriam funditus euertit.“ Verba Platonis expressi, quibus uir ille summus omnem gloriae rationem in iustitiae cultu et in humilitate collocandam putat. Illius enim tantum firmas et stabiles opes esse dicit, qui deum omnia prouidentem atque moderantem intuetur, sibique nihil assumens, omnia beatae uitae praesidia in ope coelesti diuinaeque uirtutis imitatione constituit. Superbi uero et insolentes, suisque opibus nimium praefidentes, cum in Deum non respiciant, et ita diuinae mentis lumine careant: in tenebris ruunt, omnia temere

commiscentes atque perturbantes. Breui itaque flatu inanissimi rumoris elati cum insigni patriae calamitate in sempiternum dedecus incurrunt. Vnde colligit idem Plato, esse Deum supplici animo uenerandum, et omni studio sequendum omnibus, qui laudem et dignitatem caram habent; neque aliam esse censet ad uitae splendorem uiam, quam quae diuinae uirtutis similitudine et animi moderatione continetur. Sic enim ait eodem in loco. „Quodnam erit igitur officium Deo gratum, et „cum illius natura congruens? Vnum certe una prisco„rum hominum sententia contentum. Aiunt enim, simili „simile, quod quidem est ratione dimensum, gaudere. „Quae enim modum non habent, neque secum inter se, „neque cum iis, quae certa ratione et modo definita „sunt, ullo pacto conuenient. Deus autem nobis mo„dus atque mensura est, multo quidem certior pecunia, „et multo exactior, quam mens humana. Is igitur, qui „in Dei amicitiam uenturus est, oportet, ut, quam „maxime possit, ad illius similitudinem accedat. Hac „autem ratione efficitur, modestum esse Deo carum. „Est enim illi similis. Intemperans uero dissimilis, et „ab illo dissidens et iniustus.“ Haec Plato. Quibus nihil potuit dici praeclarius. Primum enim similitudine sumpta e magnitudinibus communi dimensione carentibus asserit, incontinentes, proteruos atque petulantes neque bonis, neque sui similibus ulla ratione coniungi posse. Cum enim eorum infinita cupiditas nequeat ullo modo terminari, et idem omnes ardentissime cupiant: multo maior existit inter illos contentio, quam inter bonos et improbos excitari plerumque solet. Tum illud, quam sapienter dictum! Non pecuniam, quam multi communem rerum omnium mensuram esse statuunt; non mentem humanam, qua quidam omnia moderanda putant: sed Deum ipsum esse modum, rationem et regulam, qua sint omnia uitae officia dirigenda. Ita autem fit, ut illi moderati sint, qui sese ad Dei uoluntatem, tanquam ad exactissimam uitae legem et normam accommodant. Qui cum Dei similes sint (necesse enim est, ut sit illis eximia cum Deo similitudo, qui sua omnia

diuina lege et ratione metiuntur), Dei sibi amorem conciliant, et illius opibus illustrantur. Vt igitur omnes impuri et intemperantes, cum Deum, a quo ualde dissident, infensum habeant, et honestis hominibus odiosi sint, et flagitiosis etiam uehementer inuisi, luce omni dignitatis orbati concidunt: ita mites atque mansueti, tranquille omnia atque moderate gerentes, cum in Deum respiciant, diuino quodam lumine collucent, et bonis chari sunt, et improbis admirandi; atque ita tandem diuino et humano iudicio immortalem claritatem assequuntur. Ex quo efficitur, omne gloriae lumen esse in temperantia positum. Non igitur impotentes et iracundi; non superbi et insolentes, omniaque furore et inaudita libidine perturbantes gloria florent; sed qui iracundiam cohibent, libidinem refrenant, animum temperant, et quanto magis excellunt opibus, tanto se submissius gerunt, et ordinem atque modum in omni officio conseruant. Hi constantes et graues homines, hi uiri magni atque plane Dei similes habentur, et omnium tandem consentiente laude celebrantur. Ergo, ut iam huic parti finem imponamus, si illi tantum, quos neque amentia uexat, neque nefaria habendi cupiditas inquinat, neque formido concutit, neque uis libidinis inflammat, in gloria sunt; sed qui sapientia florent, et omnem curam et cogitationem in publica salute defigunt, animoque magno sunt et inuicto, quem quidem lege diuina moderantur: relinquitur plane, omnia egregiae cuiusdam laudis ornamenta esse necessario cum uirtutum maximarum studio coniuncta.

HIERONYMI OSORII LUSITANI
DE GLORIA
LIBER QUINTUS.

Nunc tandem, inquit Metellus, reliquum est, ut ostendas, quam uim habeant argumenta illa, quibus contendebat Augustinus, gloriae studium Christianis institutis aduersari.

Tum ego: Ea uero, quae hactenus adducta sunt, satis superque puto ad illa diluenda. Si enim, inquam, constat, nullam esse in temeritate et amentia ad gloriam munitam uiam; si laus omnis in eximiae uirtutis elegantia consistit, et omne studium Christiani hominis excellenti uirtuti dicandum est: quid clarius esse potest, quam gloriae cupiditatem esse cum Christiana disciplina copulatam? Qui fieri enim potest, ut quisquam singulari studio uirtutem colat, uirtutis autem ipsius decus et ornamentum despiciat? Quod quidem si diuini homines indignum uirtutis praestantia putauissent: nunquam splendore illius inuitarent eos, quos omni uirtute instructos et ornatos uolebant. Audi enim, quibus uerbis magnus ille Moses populum in amorem pietatis allectet et inuitet. Sic enim ait: „Haec est uestra sapien„tia et intelligentia in gentium luce et celebritate con„stituta, ut audientes uniuersi huius diuinae legis insti„tuta, dicant: „En populus sapiens et intelligens, gens „magna.“ Videsne, quali oratione uir ille summus ostendat, gloriam esse diligendam? Non mediocrem enim uim in eo argumento sitam putat ad populum amore pietatis inflammandum, quod ipsa pietas sit apud omnes miris laudibus efferenda. Idemque statim subiungit: „Non est ulla natio tam illustris et ampla, ut deos prae„sentes habeat, sicut nos habemus Dominum Deum „nostrum praesentem, et nobis in uotis et precibus oc-

„currentem.“ His uerbis Moses non modo gloriam exornat, sed illius fontem aperit. Deo enim charum esse, illius mente gubernari, coelesti praesidio communiri est maxime laudabile, et gloriosum, et omnium sermone celebrandum. Multa ex huius sanctissimi uiri scriptis proferre possem, quibus uideretis, quantum semper omnes uerae gloriae stimulis ad studium uirtutis incenderit. Sed ad diuini uatis atque clarissimi Regis carmina festinat oratio. Dauid igitur, ut alios inter illius et Mosis tempora interiectos omittam, quanto studio gloriam tuetur; quanta animi contentione dedecus repellit; quam indigne patitur eorum inuidiam et immanitatem, qui laudes ipsius obscurare nituntur? „Quousque tan-„dem, inquit, ô uiri, gloriam meam deformatis?“ et alibi, „Domine, inquit, si feci istud (intelligebat autem falsum „sibi crimen illatum), si manus meas scelere maculaui; „si domesticis meis aliquid mali machinatus sum; et non „potius ita me gessi, ut inimicos etiam meos a debita „peste seducerem: hostis me persequatur, atque petat „animam meam; comprehendat atque proterat uitam „meam.“ Grauis sane imprecatio. Nihil enim uidebatur fieri posse calamitosius, quam in hostium manus incidere, et sanguine suo crudelitatem illorum satiare: nisi id ultimo loco addidisset, quod omni diritate tetrius existimabat. Adiungit enim: „Gloriam meam infringat „et abiiciat.“ Haec oratio uideturne tibi hominis laudem contemnentis, an eam potius omnibus uitae commodis longe praeferentis? Iam uero cum excitatur ad diuinae maiestatis amplitudinem auguste atque sancte uenerandam; cum illius erga se beneficia infinita commemorat: quid illo tam grandi carmine celebrat magnificentius, quam gloriam sibi a deo tributam? Pugnas itaque suas, uictorias atque triumphos extollit; omnia summae laudis ornamenta, quae fuit diuina benignitate consecutus, oratione complectitur: neque tantum potentia aut imperii finibus, quantum claritate nominis, incenditur ad Dei laudes coelesti quadam harmonia concinendas. Illius autem ultima uerba, quae dixit, cum iam mors appropinquaret, nonne aperte declarant, quan-

tum illi nominis amplissimi studium extiterit? Nam neque nomen suum, neque parentis reticuit; et cum maiestatem suam esset oratione complexus, musicum illud artificium, quo tantum diuinae mentis uiribus excitatus excelluit, nullo modo silentio praeteriuit. Huius sapientissimi uiri sapientissimus filius, Solomon, quae praemia proponit iuuentuti; quibus muneribus adolescentes ad sapientiae studium in principio operis inuitat? Non aliis certe, quam regiae dignitatis insignibus, quibus excoluntur omnes animi, qui diuinae legi parent. Ait enim in eodem libro: „iustitiae memoriam esse iucundam at„que sempiternam; impiorum autem nomen quasi tabe „exesum atque confectum euanescere; claramque famam „esse omnibus opibus et facultatibus anteponendam.“ Alibi uero, cum rerum humanarum imbecillitatem, huiusque miserae uitae solicitudines et angores esset elegantissime persecutus, omniaque tandem humana ut leuia et inania contemneret, unam gloriam excipit, et quasi mente incitatus exclamat, „illius suauitatem unguentis „suauissimis et odoribus esse praeferendam.“ Multa possum ex huius summi Regis scriptis memoriter pronuntiare, quibus ea confirmetur opinio, gloriam nempe esse piis hominibus expetendam. Sed par est, ut rationibus etiam pugnemus. Atque primum illud afferamus, obscuritatem, ignobilitatem, ignominiam et dedecus esse diuinae uindictae supplicium consceleratis hominibus irrogatum. Legimus enim eorum nomen, qui diuinam religionem impie atque nefarie uiolauerunt, fuisse ex hominum memoria penitus euulsum. Apud Mosem uero Deus ipse praedicit impiis, fore, nisi resipiscant, ut eorum nomen obliuione sempiterna conteratur. Alibi autem, idque multis in locis, minitatur infamiam omnibus, qui legem neglexerint, atque sacra polluerint. Ieremias autem ita sub Dei persona in Iudaeos inuehitur; „Euellam, inquit, uos, et ciuitatem istam excin„dam, tradamque uos grauissimis ignominiae maculis „inustos hominum memoriae sempiternae.“ Ex iis et aliis locis infinitis, quos breuitate diei admonitus omitto, apertum atque perspicuum est, ignominiam esse sup-

plicium hominum impietati et sceleri a diuino numine constitutum. Quare minime mirandum est, uiros interdum sanctissimos infamia quodammodo frangi atque debilitari; et qui contra omnia fortunae tormenta egregie muniti sunt, ignominiae tempestate saepe conuelli. Quod in Iobo, Dauide, Neemia et aliis uiris sanctissimis et fortissimis cerni potest: qui cum reliqua omnia inuicta uirtute sustinerent, indigne ferebant ignominiam. Quodsi tantum malum est in sepulti nominis obliuione, in dedecore et infamia, ut in ea saepenumero uideatur ultio diuina consistere: consequens est, ut laus et gloria sit in diuinis muneribus habenda. Et, si uiri pietate praestantes, non sine causa uituperatione et conuicio perturbantur, par est, ut laude et praedicatione delectentur. Quod autem gloria sit diuinum beneficium, Moses in primis ostendit. Hoc enim Israëli denuntiat: „futurum nempe, si diuinis institutis obedierit, ut sit a „Deo locatus in summa gloria, et cunctis gentibus ho„nore antelatus.“ De Iesu uero illius successore scriptum est: „Dei munere fuisse nomen illius per omnes terras „cum summa omnium admiratione peruagatum.“ Apud Samuelem aiebat Deus: „Eum, qui me coluerit, hone„stabo: qui autem me contemnunt, erunt contempti.“ Non igitur immerito Dauid multis in locis asserit, illam omnem gloriam, qua mirifice redundabat, esse diuinae beneficentiae referendam. Illum itaque perennem gloriae fontem carmine perpetuo celebrat; illum summum auctorem decoris et dignitatis intuetur; in illius cultu claritatem omnem positam esse docet. Ex quo apparet, gloriam esse coeleste quoddam munus apud animos pios collocatum. Ergo cum nominis atque famae celebritas sit in diuinis bonis numeranda: sapientem appellabis eum, qui illam aspernatur; qui lucem ipsam fugit; qui beneficium diuinum repudiat? Christus, inquis, praecipit, ut a gloria, tanquam a re pestilente atque perniciosa fugiamus. Quasi uero Moses, Dauid et reliqui, quorum testimoniis usus sum, non ea, quae protulere, spiritu illius afflati protulerint. Erat enim iam illis temporibus, Christi numen illorum animis inclusum. Sed

de illius institutis postea uidebimus. Nunc uero ex te libenter audierim, num Christus a coelo in terras delapsus est, ut rerum naturam, quas ipse finxit, euerteret? Imo uero, ut eam iacentem erigeret, atque coelesti praesidio confirmaret. Gloriae autem appetitum esse in animi natura insitum, abunde demonstratum est. Necesse est igitur, ut animus tunc ardentius laudem appetat, cum fuerit morbis, qui illum impediunt, omnino liberatus. Tunc enim incorruptus atque sui similis permanens, uim atque naturam suam clarius ostendet. Ergo cum Christus omnes morbos, quibus erat oppressum genus hominum, a suis omnino depulerit: consequens est, ut illi qui Christi ope ex illis malis, quae naturam humanam deprimebant, emersere, ad gloriam aspirent, atque tanto ardentius gloriam expetant, quanto maior ardor honestatis in illis existit. Deinde quid impudentia tetrius; quid hominum uitae perniciosius; quid Christianae religionis castitati magis infestum? Nequam enim hominem et improbum poteris aliquando fortasse ignominiae metu a flagitio reuocare: at, qui pudorem omnem amisit, nihil sibi reliquum fecit ad effrenatam libidinem aliqua ex parte cohibendam. Quocirca non immerito uiri sanctissimi hoc impudentiae nomine omnem morum immanitatem complectuntur. Quale est illud Isaiae: „Scelus instar Sodomae prae se tulerunt, „nec occultauerunt.“ Item illud Ieremiae: „Frontem „perfricuisti, meretricis impudentiam suscepisti.“ Quodsi nihil existimatur apud nos impurius inuerecundae frontis audacia: nihil erit moribus et institutis Christianis aptius, quam pudor et uerecundia. Pudor autem nihil aliud est, quam uehemens motus animi dedecus fugientis, laudemque maxime consequentis. Ex quo efficitur, Christiani hominis esse, decus et laudem intueri. Praeterea, cum hominibus Christianis omnis opera in eximio uirtutis cultu ponenda sit: qui possunt id negligere, cuius ope uident, omnem contentionem in uirtutis studio susceptam facillime sustineri? Quantum enim uim habeat laudis suauitas ad pericula negligenda, uoluptates nefarias repellendas, labores ingentes subeundos,

satis fuit antea demonstratum. Id autem impulit Paulum diuinum hominem, ut tam saepe eos, quos ad uirtutis altitudinem instruit, laudis suauitate deliniret. Romanorum enim pietati atque religioni gratulans dicit: „eorum famam iam fines orbis terrarum peragrasse. „Ad Philippenses uero scribens, „eos ait, instar siderum, „lumen suum longe lateque diffundere." Corinthios autem „sanctissima templa atque delubra diuini spiritus" appellat. Omnes denique, ad quos scribit, laudibus inuitat ad pietatis certamen alacrius ineundum. Petrus item quam magnifice exornat eos, quos ad summum gradum uirtutis adhortatur! „Vos, inquit, estis genus „electum, regium, sacrosanctum et ab omni terrae con„tagione secretum et liberum." Sed quid horum coelestium hominum testimoniis utimur: cum ipsum coeli dominum auctorem habeamus? Discipulos enim suos coram laudans, eos mundi lucem appellat; et ut ciuitas in edito loco et excelso sita occultari nequit: ita illorum excellentem uirtutem celari et occultari non posse confirmat. His igitur laudibus eos uehementius allicit ad omnes tempestates atque procellas inuicto animo subeundas. Ergo si tantum uirtutis instrumentum est in laudis suauitate positum, ut ea sibi uiri coelesti quadam atque diuina uirtute praediti, utendum esse duxerint ad animos hominum amore pietatis uehementius incitandos; si Christus ipse suorum mentes ad summum uirtutis studium magnificentia laudis inflammat: possumusne dubitare, quin laus egregia sit diuinum quoddam imbecillitatis humanae subsidium, ad omnes labores animo maximo perferendos ualde necessarium? Iam illud quantum est? Omne uidelicet Christianorum studium, omnem operam, industriam, curam, cogitationem, omnem denique mentem esse ad communem salutem generis humani conferendam? Quid autem magis homines iuuet, quam egregiae famae celebritas et amplitudo, haudquaquam reperietis. Est quidem liberalitas et beneficentia satis utilis: sed ea utilitas ad multos permanare non potest. Vnius uiri iustitia, unius ciuitatis opes contineri fortasse aliquando possunt: quae tamen illo ex-

tincto corruent. Sic etiam fortitudo ciuis unius ciuibus tantum suis erit aliquo tempore salutaris: non tamen aliis, nec suis quidem semper. Hoc etiam modo, sapientiae, continentiae aliarumque uirtutum omnium fructus est angustis finibus, et exiguo uitae spacio circumscriptus. At fama iustitiae, fortitudinis, liberalitatis, continentiae et omnium denique uirtutum non paucis, sed omnibus, non modo suis, sed etiam exteris, non una tantum aetate, sed in multa saecula atque prope infinita consulit. Nec enim tantum ualet ad praesentes ampla dignitatis specie commouendos; sed ad omnem posteritatem exemplo uirtutis inflammandam. An tu credis, fieri potuisse in tanta scelerum omnium colluuione, crescente subinde luxuria, uitiorumque multitudine mentes humanas obruente, ut aliquod uirtutis et industriae uestigium in hominum uita resideret: nisi quorundam animi uirtutis egregiae monimentis excitati, sese ad uirtutis studium applicuissent? Laus, laus, inquam, et gloria hominum dignitate florentium omnium praedicatione celebrata, et monimentis annalium consecrata, languentes animos exuscitat, et amore dignitatis incendit, atque facit tandem, ut omnia humana quantumuis aspera et difficilia contemnant, et honestatem in maximis laboribus et periculis acri studio consectentur. Ea autem de causa, sancti scriptores non modo nobis sanctorum hominum expressas imagines reliquerunt; sed etiam nos ad eos intuendos et imitandos omnibus modis adhortati sunt. Illos itaque, qui pietatem unice coluere, diuinis titulis et ornamentis illustrant; nos autem acerrimis interdum uerbis insectantur, quod uitae nostrae consilia excellentium hominum cogitatione minime confirmemus. Quod certe non fecissent: nisi plane iudicassent, nihil ad uitia ex animis extirpanda, uirtutesque serendas, hominumque uitam honestatis opibus excolendam utilius inueniri posse, quam clarorum hominum maxime claram et nobilitatam uirtutem. Etenim ut nulla maior pestis atque pernicies rebus humanis inferri potest eâ, quae nascitur ex aliquo inauditi sceleris exemplo: ita nihil est ad homi-

nes in officio continendos utilius, nihil ad communis uitae cultum salutarius, quam uirtutis eximiae monimentum. Quodsi praestantium hominum memoria iisdem regionibus, quibus uitae spacium circumscriptum est, terminata fuisset; eorumque res gestas idem tumulus, qui eorum corpora contegit, obruisset: quem tandem fructum ab illis caperemus? Nunc uero dici non potest, quam nos iuuet illorum gloria aeternis monimentis celebrata. Cum igitur constet, tantum fructum afferre hominibus nominis claritatem, ut sine illa parum sit utilitatis in uirtute; Christianique hominis officium sit, uitam etiam, si opus fuerit, pro omnium salute profundere: quid minus Christiano conuenit, quam gloriam repudiare? Equidem eum, qui gloriam omnibus modis aspernatur atque respuit, non impudentem modo atque naturae communis ignarum, ut quidam homines sapientes, nec angusti atque parui animi, ut plerique; sed etiam inhumanum atque ferum appellabo. Tu, cum officium tuum sit omnium utilitati consulere, iisque legibus adstrictus sis, ut, quantum possis, uniuersum genus humanum tueri debeas: id negligas atque despicias, quo nihil potest hominum uitae salutarius inueniri? Si te non pulchritudo laudis allicit: utilitas certe communis te ad eam amandam incitare debuisset. Nunc uero cum nobilitatem despicis: aut non intelligis, quantum fructum rebus humanis afferat hominum praestantium fama; aut intelligis quidem, sed id ad te pertinere non putas. Si non intelligis, fatuus et amens: si, cum intelligas, id minime curandum putas, inhumanus et ferus es existimandus. Quantum enim in te est, non modo dignitatis tuae lumen, sed hominum salutem repudias. Illud postremo tantum est, ut nemo possit sine graui crimine laudem abiicere. Summum enim et extremum omnium bonorum, quo sunt omnia studia, officia, consilia uitae referenda; ad quod omnes curae, cogitationes et omnes denique rationes honoris, laudis et dignitatis dirigendae sunt, est ille summus omnium rerum sator atque moderator, a quo animum hausimus, et tantis tamque diuinis beneficiis affecti

sumus. Si igitur ingrati animi crimen et scelus exhorremus; si beatae uitae compotes fieri ardenter optamus: nihil tanta cura et studio moliri debemus, quam ut Dei nomen ample magnificeque apud omnes nationes illustretur. Quid autem magis Dei gloriam illustret, quam Christiani hominis dignitas, non facile reperies. Talem enim gentes a nostris institutis abhorrentes opinionem de Christi numine concipiunt, quales sunt ii mores, quibus Christianam numinique diuino consecratam nationem praeditam esse conspiciunt. Inde fit, ut nihil magis dedecoret apud homines summi Dei nomen, quam turpitudinis infamia a Christianis impie concepta. Vt igitur Christianorum flagitia quodammodo in Dei contumeliam redundant: ita nihil clarius illius bonitatem in omnium conspectu constituit, quam Christiani hominis decus excellens. Multo enim clarius Dei numen in animis pietate atque uirtute florentibus elucet, quam in hac uniuersae naturae fabrica, quam oculis intuemur. In naturae enim operibus opificium summi conditoris, ornatum atque pulchritudinem mundi, quasi regiarum aedium elegantiam et magnificentiam aspicimus: in animis autem, omnium uirtutum ornamentis quasi gemmis et auro fulgentibus, effigiem diuinae mentis admirantes obstupescimus. Ea autem de causa Petrus Christianos literis adhortatur, ut sic inter gentes uitam instituant, ut omnibus admirationem commoueant. „Sic enim, inquit, fiet, „ut qui modo uos quasi maleficos insectantur, opera „uestra bona respicientes Deo gloriam tribuant.“ Paulus uero quam multis in locis admonet, ne ullum impiis sermonem demus; ut omnem maledicendi materiam amputemus; ut decoris et honestatis coram omnibus hominibus studiosi simus? „Sic enim ait futurum, ut „illustri dignitatis exemplo multi uirtutis studio incendantur, et diuina uirtus debitis laudibus efferatur: „eamque sibi causam asserit, quod tanto studio muneris sui functionem clarissimae uirtutis operibus illustret, ut gentem suam aemulatione incendat; atque „ita tandem aliquos ex Hebraeis ad uerum Dei cultum

„traducat.“ Porro autem; cum docet Timotheum, qualem sacerdotem deligi conueniat, adiicit in fine, „oportere, ut non solum a piis, sed ab ipsis etiam et alienis detur illi honestatis et innocentiae testimonium, „qui Pontifex creandus est.“ Idem ad Corinthios scribit, „se mortem facilius passurum, quam ullam gloriae suae „imminutionem.“ O diuinum hominem, atque uerae gloriae cupiditate flagrantem; nempe qui illius tuendae gratia neque mortem, neque cruciatum ullum recuset! Videbat enim nihil esse in rebus humanis neque ad salutem generis humani fructuosius, neque ad Dei uirtutem praedicandam illustrius, quam piorum hominum claritatem. Ergo cum nihil clarius in omni natura Dei laudem et gloriam ostendat hominibus, quam illustris piorum hominum laus; et omnis animorum contentio ad diuinam gloriam referenda sit: qui possumus gloriam sine graui, tetro et impio crimine repudiare? Christi tamen, inquis, praecepta gloriam tollere. Inanem quidem gloriam, quae uel ex inani plausu populi caduca et fragilia laudantis, uel e simulatione uirtutis existit; non illam, quae ex uera uirtute nascitur: nec eorum studium damnat, qui gloriae seruiunt; sed qui errore hominum ad eam se peruenturos esse confidunt, et ita, quod erat diuino beneficio tribuendum, in amentia populari collocandum putant. Qua quidem nulla capitalior pestis esse potest. Mentem enim omni luce spoliat, et a rebus diuinis abstractam in terras ita deprimit, ut nullo modo possint uerum animi decus intueri. Hoc est autem, quod Christus ipse perditissimis hominibus dicebat: „quomodo potestis credere, qui gloriam ab „hominibus accipitis, et gloriam, quae a solo Deo est, „non quaeritis?“ Nihil est enim, quod mentem magis impediat, quo minus coelestis disciplinae lucem accipiat, quam illius gloriae cupiditas, quae errore hominum comparatur. Ita igitur fit, ut qui terrenis rebus addictus, inanem laudem ardenter appetit, cum uera uirtute careat, nunquam ad ueram gloriam aspiret, quam solus Deus, solum pietatis et honestatis cultoribus

elargitur. Verum enim decus, quod est non in falsa opinione, sed in uera uirtute positum, ut antea disputauimus, Dei munus atque beneficium est. Diuina autem beneficia non repudianda, sed gratissimis animis accipienda sunt. Imo, inquis, laus etiam uera fugienda est. Id enim Christus praecipit, ut praeclara munera obeuntes oculos hominum uitemus. Quando id? aut quomodo? Nec enim id praeclarum dici debet, quod in inani specie uirtutis inest. Qui autem extremum uitae finem in humana laude coustituunt, non uirtutem colunt, sed uirtutem simulando, scelus immane concipiunt. Dirum enim est, impium est, execrandum est, non dico in humanas opes, sed ne in gloriam quidem, aut uirtutem ipsam, e qua gloria omnis existit, ut in summum bonum respicere. Deus enim, Deus solus est illud ultimum omnium bonorum, quo sunt omnia uitae consilia dirigenda. Qui igitur gloriam ut ultimum bonum respicit, fructum omnem uirtutis amittit. Nulla enim uirtus esse potest, nisi ad Deum uirtutis ipsius auctorem referatur. Extincta autem uirtute, extingui gloriam necesse est; et ita fit, ut nulla uerae gloriae ratio constare possit, nisi illis, qui semper in Deum respiciunt, et omnem celebritatem ad diuini nominis amplitudinem dirigendam existimant. Qui igitur opus aliquod specie honestum ita molitur, ut in humanam laudem, quasi in ultimum actionis finem respiciat, nihil amplum aut praeclarum suscipit, sed potius in se impium atque nefarium scelus admittit. Ab hoc autem scelere grauissima Christi oratione deterremur. Hoc enim sancit, ne, cum Deum precamur, cum inedia libidinem refrenamus, cum egentibus opitulamur, nobis auram popularem ut summum praemium proponamus. His igitur praeceptis nullo modo nos a gloriae studio reuocare contendit, sed ab illa inanitate, quae pulchritudinem gloriae corrumpit. Quod eo erat diligentius faciendum, quo gloria magis omnibus humanis opibus antecellit. Qui enim ad uoluptatem, uel ad pecuniam, uel ad alias res fluxas omnia referunt, facile possunt intelligere, in

quanto errore uersentur. At gloriae splendor tantus est, ut illius etiam species homines honestatis amore flagrantes commoueat, illisque saepe ruinae periculum intendat. Fit enim interdum, ut laudis specie capti, eam non ad aliud praestantius bonum referendam, sed per se sequendam et amandam iudicent. Ne igitur insita laudis cupiditate prolapsi corruamus, illa cautio adhibenda est interdum, ne opes nostras ostentemus, donec eum statum assequamur, in quo tuto possimus eas explicare, fructum nobis laudis, non laudem ipsam, sed hominum salutem, atque Dei gloriam proponentes. Vtrumque autem Christus ipse praescripsit. Vt enim eos, qui in tam lubrico loco sine graui casu insistere nequeunt, a periculosa ostentatione deterruit: ita illos, qui sunt aduersus inanis laudis insidias salutari consilio praemuniti, ad omnes suas opes proferendas impellit. Eos igitur tantum agitat et insectatur, qui uel leuitati seruiunt, uel gloriam ut summum bonum intuentur. Tantum enim abest, ut nos ab illa dehortetur, ut etiam ad illius studium instruat. Veluti cum admonet, „ut „inuitati postremum in conuiuio locum petamus, ut nos „ipsos submisse geramus. Sic enim ait futurum, ut „nobis laudis et gloriae dignitatem ampliorem inter ho„mines etiam comparemus." Qui tradit uerae gloriae disciplinam; qui nobis certam et directam uiam dignitatis ostendit; qui docet, qua ratione possimus ad laudem peruenire: is nullo modo nos a gloria deducit, sed potius in illius studium incendit et incitat. Quid illud, cum clare et aperte suis praecipit, „ut omnes praecla„ras actiones in luce collocent, et in omnium hominum „conspectu proponant, ut illo praeclaro uirtutis aspectu „commoti homines Deum agnoscant, atque debita laude „prosequantur?" Minime igitur necesse est priscorum uatum responsis, diuinorum hominum scriptis atque monimentis, innumeris piorum hominum exemplis uti: cum ipsum Christum gloriae ducem et auctorem habeamus. Illius enim haec sunt monita, instituta, praecepta, a quibus deflectere sine scelere nefario nōn possumus.

Cum igitur gloria sit diuinum beneficium; cum in ea tantum instrumentum uirtutis insit; cum nihil sit ad emendandos hominum mores et uitam recte constituendam salutarius, cum tantum ualeat ad uirtutis diuinae gloriam magnificentius illustrandam; cum postremo ad eam amandam diuinis oraculis, et Christi praeceptis et monitis incitemur: qui tandem conuenit asserere, eam esse Christianae disciplinae contrariam? Non est igitur ullo modo gloria negligenda: sed optandum potius, si fieri possit, hoc fine, quem diximus, constituto, ut in omnes orbis terrarum regiones uirtutis nostrae fama penetret, nec unquam nomen nostrum deleatur. Nullus enim modus earum rerum cupiditati constituendus est, quae ad hominum salutem, et Dei gloriam referuntur. Est itaque uotum hoc non modo amplum et illustre, sed etiam sanctissimum pietatisque plenissimum. Contra uero, gloriam negligere non modo est animi turpis et abiecti, uerum etiam ab omnibus naturae legibus atque diuinis institutis nefarie dissidentis. Quid enim aliud est gloriam a uirtute repellere, quam solem luce sua orbare? Aut quid minus decet hominem pietati deditum, quam diuinum munus aspernari; hominum salutem negligere; de gloria diuini numinis minime solicitum esse; Christique imperium detrectare? Haec enim omnia sunt committenda iis, qui laudem et claritatem non amant. Quare uos hortor, ut magno et elato animo in gloriam incumbatis; eamque putetis esse coeleste quoddam munus, animos nostros spe quadam amplioris decoris et dignitatis inflammans. Vt autem melius cerneretis, nihil esse diuinae legi magis consentaneum, quam uerae laudis studium, erat mihi in huius disputationis fine, laudis ipsius ratio ab hominis ortu repetenda. Sed partim quod arbitrer, aures uestras iam audiendo defessas esse; partim quod solem praecipitantem aspicio: hac extrema parte nunc supersedere constitui. Si placet igitur, perorationem in alium diem reseruemus.

II.

II. An tu, inquit, Augustinus, cum opus iam pene ad extremum perduxeris, imperfectum e manibus dimittes? Nos autem non audiendo defessi, ut inquis, sed ualde oblectati sumus, et sermonem nostrum, si dies non suffecerit, possumus in multam etiam noctem producere. Quare tibi auctor sum, ut praesenti dicendi felicitate, quae tibi hodie oblata est diuinitus, utaris. Minime enim conuenit, cum orationis tuae cursum adeo secunde tenueris, antequam portum optatum capias, uela contrahere.

Equidem, inquit Metellus, tum demum integram uoluptatem ex ista disputatione percipiam, cum illam absolueris. Quare te etiam hortor, ut hodie tuae orationi finem imponas. Eadem enim opera te labore in posterum leuabis, et hominibus tui amantissimis obsequêre.

Equidem, inquam, inuitus hanc orationis partem in alium diem differebam: uerebar tamen, ne loquacitate mea satietatem uobis afferrem. Nunc igitur, quando uos, quae uestra est benignitas, ad audiendum erectos esse uideo, persequar libentissime quod restat. Atque utinam non (quod antea ioco dicebamus) Musarum numen, sed ipse diuinus spiritus mentem nostram afflaret, ut illius coelesti ui et impetu concitati possemus uerae gloriae splendorem oratione consequi! Nec enim fieri potest, ut ingenii nostri tenuitate rem tantam pro dignitate explicemus. Sed, quando me huc sermonis cursus prouexit, oneri potius ipse succumbam, quam aliquid intentatum omittam. Vt autem hinc potissimum aliud dicendi initium sumam, quantis opibus ornatus fuerit ille princeps generis humani, a quo omnes procreati sumus, explicari non potest. Quod enim est tantum ingenium, tamque diuina orationis facultas et copia, quae possit illum excellentem humanae mentis habitum, illam multiplicis uirtutis elegantiam, illas tantas opes memoriae, rationis, intelligentiae, non dico ornare dicendo, sed enumerando percensere? Si enim qui

terrae situm et circumscriptionem, qui maris immensitatem, qui aëris circumfusi naturam totiusque aetheris ardorem, qui coelum undique sideribus distinctum et ornatum, qui postremo totius mundi concinnitatem et admirabilem rerum omnium conuenientiam contemplari uolunt, neque satiari tantae pulchritudinis aspectu queunt, neque illam naturae uim in singulis rebus insitam ingenio et ratione consequi: quid de illo praecellenti summi conditoris opere, cuius causa omnia, quae cernimus oculis, effecta sunt, cogitare debemus? Constat enim, non ea solum, quae in terris et aquis gignuntur, ad usum hominum creata esse; sed coelum etiam fuisse humani generis alendi atque conseruandi causa generatum. Nostris usibus seruiunt illi rati et immutabiles siderum omnium cursus, coelestis naturae admirabilis et incitata conuersio, dierum atque noctium uicissitudines, temporum omnium uarietates. Quantum uero hominis natura et condicio inter omnia, quae sub sensum cadunt, excellat, ex eo perspicitur, quod nec in astris clarissimis, nec in sole, aliorum luminum principe, nec in coelo ipso tantis sideribus illuminato, sed in homine solum accepimus fuisse imaginem diuinae mentis impressam. Haec autem imago cernitur in mente et ratione, incredibili celeritate et solertia multa simul agitante, et summo studio uerum semper inquirente, cum admirabili cupiditate diuinae uirtutis imitandae. Hanc uero coelestem animi indolem lux diuinae mentis illustrabat, et ad clariorem Dei similitudinem omnium uirtutum muneribus instruebat. Si igitur homo in illo florentissimo statu permansisset: fuisset profecto admiranda quadam atque sempiterna gloria cumulatus. Cum enim esset diuinis ornamentis excultus, et ad spem amplioris etiam dignitatis excitatus: necesse erat, illum non modo in singulari dignitate uersari, sed etiam in dies magis diuina similitudine, quam natura ardenter expetebat, animum conformare. Nec enim uerum est, primum parentem diuinae gloriae cupiditate omnibus corporis et animi bonis euersum fuisse. Qui potuisset

enim gloriam illam non appetere, ad quam fruendam editus in lucem fuerat? Tam enim est in natura hominis insitum, diuinae uirtutis et sapientiae similitudinem optare, quam coelo in orbem uerti, quam igni superam regionem appetere, quam terrae in medium mundi locum undique conglobari.

III. Quid igitur illum praecipitem beatis sedibus exturbauit? Inconsiderata illa temeritas, qua legem diuinam uiolando sese a Deo nefarie disiunxit, atque id, quod sine Dei praesidio assequi non poterat, per se consequi posse confidit. Non igitur, quia uitam florentem et beatam atque diuinae similem appetiuit, sed quia impie et insolenter appetiuit, immortalitatem atque coelestes opes amisit. Sic autem effectum est, ut coelesti lumine priuatus, in tenebris et caligine uersaretur, innumeris malis undique circumuentus. Perinde enim atque leue corpus solis luce collustratum, occidente sole tenebricosum repente fit: ita necesse est, animum diuina luce destitutum summa caligine circumfundi. Et quemadmodum ii, qui per loca multis latrociniis infesta noctu iter faciunt, nullo modo uitare possunt infortunia: ita qui diuinae mentis lumine caret, nulla ratione potest, quamdiu est a Deo seiunctus, hostiles insidias malorumque omnium tempestatem declinare. Quod primus homo statim sensit, ubi primum non a Deo pendere, sed ingenio suo niti, pulchrum existimauit. Fuit enim repente orbatus omni lumine coelesti, spoliatus Dei beneficiis amplissimis, praecipitatus ex altissimo gradu dignitatis, omnibusque florentissimi illius status ruinis oppressus, atque immanissimorum hostium cupiditati praedae relictus: qui quidem illum primo impetu perculerunt, atque grauissimis uulneribus inflictis deformauerunt. Postquam enim se ipse a summo illo uitae custode et conseruatore distraxit, atque tetrae mortis imperio addictus est: protinus anxii metus, inanes spes, immensae libidines, molestissimae aegritudines, et reliquae uitae pestes incitatae undique

irruunt, illum inermem et imparatum adoriuntur, et quasi turbine et tempestate iactatum a mentis statu deiiciunt. Vt autem in lumine mentis et rationis, in ordine uitae et constantiae erat sita illius honestas et amplissimi cuiusdam decoris atque laudis ornamentum: ita fuit necesse, mentis caecitatem et foedam illam animi confusionem, omnibus turpitudinis et ignominiae maculis inquinari. Offusis itaque tenebris, malorum omnium procella concitata, perturbata ratione, fuit oppressa dignitas, obtrita laus, decus extinctum. Quid enim ego commemorem illas tam funestas generis humani labes, tam turpia atque detestanda flagitia, tantam scelerum omnium colluuionem, quibus se homines ab illo corrupto principio propagati, progressu temporis quotidie magis contaminarunt? Tantum dicam, animal illud regium et excelsum, ad imperium atque laudem natum, in tantam miseriam incidisse, ut fieret tandem turpitudinis ipsius uile mancipium. Non tamen homines tantis malis oppressi illam indolem amiserunt: imo quantum natura decus et laudem appeterent, animi dolore, quem saepenumero capiebant ex dedecoris admissi conscientia, satis indicabant. Mentis enim angore et cruciatu confecti tam sibi ipsi displicebant, ut de uita etiam deserenda saepissime cogitarent. Quodsi turpitudinis infamia e uoluptatum libidine solum existeret: abunde magnum flagitiorum incendium libidinis impurissimae faces excitarent.

IV. Sed illud est maxime dolendum, homines natura incensos laudis cupiditate, non modo cum libidine, aut iracundia, aut alia quauis animi perturbatione caecati ab honestatis studio detorquentur, infamiam subire; sed tum etiam, cum ad decus enituntur, et illam fractam atque debilitatam animi uim ad laudem conferunt, omnibus sordibus ignominiae maculari. Est enim hic teter animi morbus insanabilis: nempe qui nec humana ope leuari possit; nec ad eum depellendum homines erroribus inflati diuinum auxilium implo-

randum putent: stupra enim, furta, latrocinia et similes impuritates adeo tetrae et deformes ad aspectum sunt, ut eos ipsos, in quibus inhaerent, uehementer exterreant. At cum inanissima laudis imagine deliniti dedecus insigne suscipimus: neque facile conceptam maculam uidemus, neque ad eam abstergendam opem ullam requirimus. Et ita fit, ut falsae dignitatis forma capti in perpetuo dedecore et flagitio uolutemur. Sic enim ille perennis hostis hominum, quem sacrae literae Satan Hebraeo nomine appellant, sese ad omnem fraudem et malitiam uersat, ut nos ipsos illis naturae principiis, quae nobis ad bene beateque uiuendum attributa sunt, ad nostram ipsorum perniciem et interitum abuti faciat. Perinde igitur atque sensum illum religionis hominum mentibus insculptum ad impuram superstitionem traduxit: ita laudis appetitum dignitatis illecebris incitatum in omnium flagitiorum gurgitem abripuit. Quod quidem illi facillimum fuit. Cum enim homines laudem expeterent, eamque in tantis tenebris nec ubi, nec qualis esset, intelligerent; quicquid primum illorum animos inani specie pulchritudinis alliciebat, statim arripiebant, neque uitia occulta perspicientes, neque quid esset ex illa temeritate prouenturum, animo suspicantes. Hinc igitur animi tumor et fastidium extitit; hinc superbia et insolentia nata est, quae maximis incommodis omnem uitae rationem perturbauit, et infinitis calamitatibus afflixit. At quibus rebus leuissimi homines efferuntur? Aliis inanis et fluxa corporis forma, quae temporis momento corrumpitur, tollit animos: cum interim mens ipsa, in qua est gloriae sedes atque domicilium, sit omni turpitudine deformata. Alii ualetudinis uanae et lubricae firmitati confidentes humanae fragilitatis obliuiscuntur. Alii uiribus corporis elati tanta flagrant amentia, ut nullis se legibus astrictos esse putent. Quo quid esse potest indignius, hominem reliquorum animantium principem, atque dignitate proxime ad coelites accedentem id amplum existimare, in quo sit tam multis belluis inferior? Nemo enim poterit robore leo-

nes, aut uelocitate tigres superare. Illam igitur sui partem negligunt homines amentissimi, qua principatum in natura tenere facillime potuissent; et ea roboris praestantia tument, qua neque cum brutis animantibus conferendi sunt, quam tetra morbi uis conficit, quam extrema senectus interimit. Quodsi corporis ingens proceritas; si uires eximiae certam gloriandi segetem suppeditarent: quid fuisset illustrius illis Gigantibus, qui bellum tetrum et impium cunctis coelitibus intulisse perhibentur? Nihil enim uisum est in terris aut corporis firmitate robustius, aut uirium immanitate truculentius; quibus insolenter elati, omnem religionem, atque sanctitatem neglexerunt inauditoque scelere uiolarunt. Vnde poëtae finxerunt, illos bellum contra coelum mouisse, atque tandem fulminum incendio conflagrasse. Sed, quaeso, num uiribus illis immensis, illa corporum uastitate, illis animis ingentibus potuerunt clarum et illustre nomen adipisci? Non profecto. Nulla enim sunt relicta tantorum facinorum uestigia; illorum internecione sublata funditus atque deleta sunt: nec aliud ex eorum rebus gestis accepimus, nisi fuisse genus hominum superbum, arrogans, elatum, saeuum, immane, truculentum, diuinis legibus et institutis inimicum, quod tandem Dei telis confixum euanuerit. Ergō cum genus illud tam uastum et tanto corporis robore munitum nullam sui memoriam reliquerit, nisi tenuem et obscuram, et quae magis ualeat ad insignem maculam nullis aetatibus eluendam, quam ad egregium nominis splendorem: quid istis amentius fingi potest, qui in tanta uitae breuitate, et imbecillitate naturae, eaque tam multis et infestis casibus obiecta, tenuissimis elati uiribus insolescunt? Alii deinde pecuniis, et fortunae muneribus efferuntur: cum interim immanis illa cupiditatis sitis, qua semper aestuant, extingui nulla ratione possit. Et ita fit, ut non modo auaritiae sordibus inquinentur, sed etiam semper in mendicitate uiuant. Iam uero qui leni et inani nobilitatis nomine gloriantur, quam amentes sint, est explicatu difficillimum. Ita enim gaudent ima-

ginibus et fucato illo generis splendore, atque si possent eo nomine sese incolumes ab omni turpitudine et infamia conseruare, et ad immortalitatem peruenire. Quid de illorum insania dicam, qui splendidis titulis et honoris insignibus erecti se in coelo esse putant? Gloriosum enim atque beatum existimant, in oculis ciuium esse, magnis hominum gregibus stipari, a multis ambitiose salutari, molestissimis negotiis interesse: minime uidentes interim, quam inane sit illud honoris nomen, quam plenum curae, solicitudinis, angoris, quantis inuidiae telis expositum, quantis saepe cladibus oppressum et extinctum. O extremam dementiam hominum existimantium, in istis tam infirmae naturae muneribus, aut temeritatis et fortunae ludibriis, aliquod uerae dignitatis ornamentum, aut firmamentum gloriae esse constitutum! Quid enim his rebus inanius? quid leuius? quid commutabilius? Vt enim in turbato mari fluctus alios atque alios, magnitudine et fremitu dispares et dissimiles, subinde tumidos attolli, atque repente frangi cernimus: sic in his tantis undis, et quasi quodam aestu rerum humanarum, alios extolli atque repentino motu deprimi uidemus; alios uicissim ad eum locum ascendere, unde sint etiam statim deiiciendi, ruinaeque magnitudine conterendi. Nihil est enim in uita tam firmum et stabile, quod non uno momento temporis extinguatur. Ex quo facile cernitur, omne, quod uidetur hominibus imperitis pulchrum et expetendum, nihil habere solidi, nihil expressi, nihil eminentis; sed esse tantum inanem quandam speciem, stultorum oculis obuersantem: quae cum procul apparet, ampla et insignis uidetur; si uero propius accedens eam attrectare et in manus sumere studeas, effugit

par leuibus uentis, uolucrique simillima somno.

Praeclare igitur sanctissimus ille poëta, Dauid, fluxam et instabilem rerum humanarum conditionem exponens, ait, „futurum, si in altera librae lance uanitas ipsa, in „altera autem hominis studium fuerit impositum, ut „ipsa uanitas longe multumque praeponderet.“ Non

potuit magis hominum amentiam explicare, qui praeclara cupientes, et eam cupiditatem in res fluxas et inanes conferentes, turpiter irrisi et aeternis maculis aspersi relinquuntur. Non leuioribus autem flagitiis infecti et inquinati fuere, qui ueditabant ingenium, et maximarum rerum scientiam in illis tenebris ostentabant. Nam, cum omnis inscitia turpis est, tum nihil foedius illorum temeritate, qui se tenere altissimarum rerum cognitionem profitentes in minimis etiam labuntur. Quae autem tanta dementia est, ut sit cum illorum leuitate et insania comparanda? Alii enim res humanas mente diuina regi et administrari negabant; Deumque impia oratione tollebant. Alii innumerabilem uim Deorum inducebant, quos certis tantum officiis atque muneribus pro suo arbitratu praeficerent. De animorum autem natura incredibili etiam dissensione certabatur. Quid dicam de naturae principiis? Alii enim aquae, alii aëri, alii igni, alii aliis corporibus causam et originem rerum omnium tribuebant. Quin etiam multi, ut facilius probarent, ad mundum efficiendum non diuina ratione et consilio opus fuisse, innumerabiles mundos fingebant ex indiuiduorum corporum concursione fortuita. Argumentis itaque mundum efficiebant; argumentis euertebant: eundemque rursus instaurabant atque renouabant: Multo acutius perspexisse uidentur naturae uim illi, qui omnem dignitatem in honestate collocantes, omnia studia uitae ad comparandas opes animi contulere. Sed in tanta caligine tantoque naturae uulnere, quamuis esset eorum conatus egregius, et caput attollere atque se ipsos erigere ualde cuperent, frustra tamen nitebantur. Fracta enim uis animi inanes faciebat impetus; et uis libidinis incitata miseros mortales ab instituto honestatis studio deducebat. Non igitur ueram uirtutem, sed simulachrum uirtutis multis flagitiis tanquam luto oblitum, studiose consectati sunt. Vt igitur fingunt poëtae, Ixionem Iunonis amore incensum, cum nube Iunonis speciem referente fuisse congressum, atque ex ea nube Centauros procreasse: ita quidam naturae sti-

mulis incitati ad honestatis studium, inanem illius imaginem complexi, sobolem inanem et mixtam, atque monstri similem genuere. Non est enim magis monstrum animal ex hominis et equi figura conglutinatum, quam habitus mentis ex honestatis specie et turpitudine insigni compositus. Alius itaque magnitudine animi praestans, eam elationem ad superbiam conferebat; alius frugalitati quodam modo seruiebat, sed eam frugalitatis laudem auaritiae foeditas inquinabat; et ita in reliquis officiis (nec enim omnia persequi libet) omnes uirtutum decus et elegantiam, uitiorum dedecore corrumpebant. Quid igitur? Num potest uirtus cum uitiis simul habitare? Nullo modo. Nec enim patitur honestas ullam turpitudinis et ignominiae coniunctionem. Constat itaque, non fuisse illam ueram honestatem, quae tantis in omni genere uitiis infecta et contaminata fuerit: sed inanis honestatis imago, multiplicis naturae foetum atque tanquam portentum efferens. Quam me pudet igitur illorum hominum exemplis orationem refersisse, qui nunquam ullam partem solidae dignitatis attigerunt; sed in illius tantum umbra consectanda fuerunt occupati! Nam Phociones, Metelli, Pauli, Scipiones et reliqui simili laude florentes cum multis uitiis imbuti fuerint: facile apparet, quam fuerint remoti ab illa uera uirtute, omnem contagionem turpitudinis repellente. Erant enim eorum mentes cum illa communi plaga perculsae et abiectae, tum suis quaeque morbis, iisque grauissimis atque molestissimis oppressae et impeditae. Illi quidem diutius in laude uigebant eis, qui uirtutem ementiendo erant artificio quodam simulationis eruditi: quorum laus statim interibat. Non enim simulate, ut illi, sed uere et ex animo, effigiem illam uirtutis, quam uulgus maxime pulchram et elegantem iudicabat, (nec enim aliquid honestius imperitorum animis occurrebat) incredibili studio sequebantur. Cum tamen laus illa non esset orta a uera uirtute: consequens erat, eam post aliquod tempus imminui et extingui. Nam ut homines ignari pingendi primum qui-

dem floridis et illustratis tabulis, parum artificiose pictis allecti, picturae uitia non sentiunt; ubi tamen propius accesserint, uel ab intelligentibus admoniti, uel ipsi per se paulo diligentius intuentes ea cernunt: ita multitudo, quam insignis et ampla species honestatis detinet, ne statim uideat oculis uitia sub illustri illa specie latentia, omnia tandem aliquando clare perspiciet. Ita autem fiet, ut quae uidebantur antea ad aspectum uenusta, interiecto spacio, infamiae sordibus obsolescant. Videtis igitur, quomodo post illud mortiferum uulnus humano generi impositum, omne decus euersum fuerit; quantum naufragium laudis et gloriae factum sit! Nec enim solum ii, qui dignitatis studia deserentes sese libidini constringendos dedidere, neque illi modo, qui dignitatem quidem amant, eam tamen e rebus leuissimis petendam existimant; sed illi etiam, qui sapientiam admirantur, et in uirtute omnia praesidia dignitatis sita esse constituunt, omnibus gloriae ornamentis spoliati iacent, et in summo dedecore uersantur. Quod quidem illis accidit: quia uerae uirtutis uiam penitus ignorant. Non enim opem diuinam implorando; sed in se ipsis omnia ponendo se compotes uirtutum omnium fore credunt. Inanis igitur et fluxa laudis imago illudit hominibus amentissimis, qui quasi somnio beati cum maxime sibi frui gloria uidentur, tum maxime omnibus infamiae notis inuruntur. Quid enim turpius amentia? Quid autem amentius, quam rerum imaginibus illudi? An qui graui et periculosa febri iactantur, insanire putandi sunt, quoties quibusdam uisis inanibus excitati se ualentes et integros esse putant: qui uero malis omnibus oppressi, decepti tamen umbris et imaginibus, efferuntur, inclamant, seseque florentes atque beatos esse praedicant, sanos appellabimus? Hi quidem non insani modo, sed etiam furentes sunt existimandi. Si igitur illi etiam, qui omnes conatus ad honestatem comparabant, tantis flagitiis cooperti fuerunt: fieri non poterat, quin omnes mortales in sempiternam ignominiam nascerentur.

V. Sed uenit ille summus humani generis conditor et conseruator, ut nos e tetris tenebris in lucem et claritatem uindicaret, atque uiam aperiret ad uerae laudis et gloriae claritatem. Aduentu igitur suo caliginem omnem repente dispulit; genus humanum a contractis sceleribus expiauit; omniumque uirtutum muneribus illustrauit; et in amissam dignitatem multis ornamentis amplificatam restituit. Nam cum gloria sit a uera uirtute nata: qui uerae uirtutis lumen rebus humanis attulit, is plane gloriam generis humani constituit. Et quemadmodum, ut ueram religionem instauraret, nefariam superstitionem et errores impios extirpauit: ita, cum in ueram nos gloriam deducere uellet, prius non disciplina tantum, sed uitae etiam documentis, popularis laudis inanitatem compressit. Omnia igitur caduca et mobilia, e quibus iactatio in populo atque leuitas existit, aspernatus est; illaque tantum ornamenta retinuit, et in hominum aspectum lucemque protulit, a quibus immortalis laus atque dignitas efflorescit. Ita igitur elationem, fastidium et arrogantiam confixit, ut interim ornamenta diuina, quorum immensa copia redundabat, hominibus explicaret atque propalam collocaret. Et primum quidem ut homines a diuturnis tenebris emergentes, cum repente in solem oculorum aciem intendunt, aspectum amittunt; ubi uero paulatim assuescunt lucem intueri, illius munere cum eximia iucunditate fruuntur: ita, cum tam insolita lux hominum mentibus oblata esset, partim in caecitatem conuersae sunt, tantum splendorem minime sustinentes; partim primum quidem ad illius aspectum hebescentes, ubi magis atque magis illam aspicere potuerunt, Christo singulari studio et amore copulatae sunt. Nam quid ego referam innumerabilem hominum multitudinem, illius uidendi et audiendi gratia undique confluentem? Quid persequar illas laudes amplissimas, quas coelestis Christi uirtus atque benignitas excitabat; maxime cum cernerent omnes illum diuina potentia munitum morbos insanabiles curantem, mortuos in ui-

tam reuocantem, daemones expellentem atque funditus euertentem? Quamuis igitur fuerit illius uirtus perditis hominibus inuisa; quamuis omnia inuidiae tela in illud sanctissimum corpus missa sint: omnes tamen quantauis immanitate sceleris efferati, de illo praeclare atque magnifice sentiebant. Daemones etiam infestissimi diuinae uirtutis atque sanctitatis testimonium, inuiti atque recusantes, illi dare cogebantur. Quo magis autem conscelerati homines, quasi furiarum tedis ardentibus agitati, Christi gloriam deformare, inquinare, peruertere cogitabant: eo magis illius claritas et amplitudo cernebatur. Fit enim, ut uirtus exercita multo clarius elucescat. Omnibus igitur modis Christus exemplo suo nobis uerae laudis et gloriae uiam monstrauit, humanas opes et popularem leuitatem contemnendo, uirtutis admirandae lucem miseris et afflictis porrigendo, magna ui improborum petulantiam confutando, tempestates hominum perditorum furoribus excitatas subeundo, atque postremo ignominiam extremam accipiendo. Docuit enim in huius uitae iactura uitam beatam et immortalem consistere; ueramque gloriam inanis gloriae contemptione comparari. Quid uero; postquam se pro generis humani salute salutarem hostiam deuouit atque constituit? Nihil est enim honestius, nihil ad laudem illustrius, quam principem et tutorem Reip. pro suis ciuibus uitam abiicere; usque adeo, ut cum in mentionem incidimus eorum, qui pro suis caput in uitae discrimen intulere, miro studio incendamur. Et illi, qui uoluntariam mortem, ut patriae consulerent, obiere, (qui quidem sunt paucissimi) non rebus suis integris, sed in extremum discrimen adductis, eam calamitatem, quae sibi et uniuersae Reip. impendebat, interitu suo a Rep. depulerunt; deinde patriae, cuius beneficiis obstricti erant, merita reddiderunt; postremo unam tantum ciuitatem cum aliarum pernicie obitu suo tutati sunt. At ille summus rector, cuius numine et imperio omnia supera, infera, media continentur, cuius nec uita malis tentari, nec decus imminui potest, cum sit

ipse immortalitatis atque gloriae largitor, ut ab hominibus impiis pestem debitam auerteret, in humana forma delituit; omnes malorum impetus suo corpore excepit, indignissimas calamitates hausit, atque tandem morte sua genus humanum e faucibus mortis ipsius eripuit. Quod igitur erit tam diuinum ingenium, ut possit cogitando consequi tantae gloriae magnitudinem? Nam si uera dignitas e uerae uirtutis opibus emanat; nullumque uirtutis genus aut specie pulchrius, aut fructu salutarius, aut amplitudine magnificentius esse potest: quod tandem in omni natura decus animo concipiemus, quod sit cum decore Christi Regis in crucem pro salute omnium sublati aliqua ex parte conferendum? Nec solum in cruce immensae bonitatis opes explicauit; sed etiam uim diuinam nobis conspiciendam exhibuit. Humanum namque scelus sacris sanctissimis expiauit; inueteratam maculam sanguine suo deleuit; tyrannidem illius perennis hostis extinxit; atque tandem effecit, ut in ipsa cruce, quae ad extremum supplicium et ignominiam defigi solebat, sint modo clarissima tropaea ad sempiternam coelestis numinis gloriam constituta. Cum ergo crucem illam insignem et illustrem intuemur: clarissimae uictoriae monimentum, amplissimum laudis ornamentum, coelestem atque diuinum splendorem, firmissima salutis et dignitatis humanae praesidia conspicimus. Tantum uero et tam excellens decus, tanta dignitatis praestantia illi tantum conueniebat. Quod Paulus ad Hebraeos scribens, „quem Deus, inquit, summus nostrae dignitatis et gloriae principem, auctorem „et ducem constituit." Idem Paulus alibi, cum diceret Christum usque eo patri obedientem fuisse, ut mortem etiam in cruce iussis illius parens exciperet, subiunxit: „Propter quod Deus illum extulit, et ita nomen illius „amplicauit, ut supra omne nomen et gloriam collocaret, ut omnes tandem coelestes, terrestres et inferi, „uim illius et maiestatem diuinam sentiant, atque fateantur uniuersi IESUM in omnium rerum dominatu „summique patris gloria constitutum." Hac Pauli sen-

tentia perspicitur, quantum in illa cruce fuerit gloriae immortalis instrumentum. Illa enim Christus id nomen adeptus est, quod coelites admirentur, nationes ultimae uereantur, sedes inferae pertimescant. Quodsi gloria tunc apparet, ut in principio disputatum est, cum uirtutis elegantiam, utilitatem et amplitudinem insignis amor, grata uoluntas et ingens admiratio consequitur; nihilque potuit esse aut illustrius, aut fructuosius, aut magnificentius: satis perspicitur, crucis gloriam omnes res quantumuis ampla dignitatis specie fulgentes obscurauisse. Nulla enim orationis facultate explicari potest admirabilis ille orbis terrarum motus. Vbi enim primum Christi fama, quae quidem incredibili celeritate omnes terrae fines peragrauit, ad exteras nationes peruenit: incredibilis hominum multitudo ingenti admiratione perculsa, et amore tam diuinae uirtutis incensa, relictis inueteratis atque penitus insitis opinionibus, pristinis institutis omnino repudiatis, omnibusque uitae commodis neglectis, ita Christum per omnes flammas secuta est, ut nullis minis, nullis terroribus, nullis exquisitis suppliciis ab illius coniunctione diuelli potuerit. Factum est igitur, ut homines, quos neque ratio, neque leges, neque disciplinae, nec postremo ullum remedium humanae rationis opibus excogitatum et inuentum a flagitiis auocare poterat, diuina Christi gloria incensi, illiusque numine concitati, mox ad ueram uirtutem inflammato studio raperentur. Ex quo facile perspicitur, gloriam antea demersam Christi ope e flagitiorum fluctibus emersisse, dignitatisque lumen extinctum reuixisse, hominumque genus dignitate spoliatum dignitatem amissam recuperasse. Neque enim modo hominibus gloriae uiam ostendit; sed etiam in illos omnia diuinae claritatis ornamenta congessit, et uniuersas nationes in suae gloriae societatem conuocauit. Ab illo igitur, tanquam a sanctissimo quodam atque perenni fonte decoris, laudis et dignitatis, hauriant opus est, qui lucem, qui nominis celebritatem, qui gloriam nullis seculis interituram ardenter expetunt.

Nam cum uerum decus in illis tantum insit, qui uerae uirtutis ornamentis exculti sunt; uera autem uirtus sine Christi praesentis ope obtineri non possit: nemo certe aliquam uerae gloriae rationem sine Christi praesidio atque numine consequetur. Ille namque solus nobis lucem obtulit; maculas omnes abstersit; uirtutis uerae disciplinam tradidit; uires etiam confirmauit, quibus illum sequi, sanctitatem colere, diuinis opibus instrui et ornari ualeamus. Illi igitur tantum omni laude erunt in perpetuum cumulati, qui se Christo consecrauere. Qui primum quidem, cum sint inanissimis ornamentis nudati, plerumque uulgo contemnuntur: at uero paulo post, explicata illa uirtutum omnium supellectile, ornatuque diuino in oculis omnium constituto, Christe sancte, qui clamores hominum, quae studia consequuntur! Illic enim non fucatus nitor, non ementitus cultus, non forma medicamentis ullis infecta; sed insignis pulchritudo, coelestis claritas, diuina lux hominum mentibus obuersatur. Qui enim Christum intuentur, quotidie magis illius lumine collucent. Vt enim speculum, solis splendore percussum tantam lucem accipit, ut in eo solem ipsum te intueri putes: ita mentes Christi radiis illustratae, tanta luce completae sunt, ut in illis Christi formam atque claritatem agnoscas. Minime igitur mirandum est, homines, tantis opibus atque praesidiis mirifice redundantes, bellum contra omnium gentium mores et instituta suscepisse, et orbem uniuersum Christi imperio subiugasse. Si enim natura honestatis imagine commouemur, et ardenti studio uel obscuram similitudinem dignitatis arripimus: quid tandem euenire putandum est, cum honestatem ipsam mentis oculis usurpamus? Ergo postquam haec diuina lux in terris effulsit, et ueram honestatem aspeximus: umbris minime delectamur, inanes effigies non admiramur, antiquitatis facinora contemnimus; eosque solum mirifice laudamus et extollimus, qui pro uera religione, pro iustitiae sanctitate extremum spiritum ediderunt, aut in tam praeclaro certamine ingentia pericula subic-

runt, aut omnibus curis liberi et soluti totos se rerum diuinarum cognitioni dicauerunt, atque postremo fuerunt in terris coelestium uitam altitudine mentis et ardore pietatis imitati. Haec igitur demum est illa stabilis et firma laus; haec gloria constans et aeterna, quae uerae uirtutis splendore, sanctissimo Christi numine, expressa diuinae claritatis effigie continetur. Hanc intueri, hanc expetere, hanc omni impetu consectari debent omnes, qui ad laudem et dignitatem aspirant. Ex quibus facile concludi potest, gloriam esse maxime cum Christiana pietate atque coelestis uirtutis studio coniunctam.

Hic Augustinus, Equidem, inquit, ita sum affectus gloriae dulcedine, ut non libeat ulterius orationi tuae repugnare. Nam cum ab ineunte aetate multa illius causa fecerim: aegre ferebam, cum suspicarer, eam tantis flagitiis infectam esse, ut timerem, ne me ad se rapiendo, tanquam aliquo Charybdis aestu, temeritate insanae cupiditatis absorberet. Nunc libenter audio, illam non modo carere omni crimine, uerum etiam ad coelum ducem esse. Quamuis igitur aliqua mihi in mentem ueniant, quae adhuc contra dici fortasse possent: animo tamen libenti conniueo, maloque tibi cedendo gloriam amplecti, quam diutius refragando ab illius studio retardari.

VI. Me quidem, inquit Metellus, gloriae amor, quo quidem sum nimis incensus, nunquam impediet, quo minus tibi scrupulum, qui mihi adhuc restat, obiiciam. Sic enim accepimus, fundamentum Christianae pietatis esse humilitatem. Humilitas autem significat animi infractionem atque demissionem. Ergo cum gloriae studium non conueniat nisi animis maximis, rerumque maximarum cupiditate flagrantibus; et omne Christianae pietatis officium in humilitate cernatur: relinquitur, nihil tam pugnare cum Christianis institutis, quam gloriae appetitum.

Imo,

Imo, inquam, nihil est copulatum magis; eaque sola est ad gloriam uia, quae in humilitate hac sanctissimis literis exornata consistit. Est enim gloria coeleste decus animi, atque diuinum beneficium, apud homines propriam imbecillitatem agnoscentes, atque diuinam opem requirentes, diuina benignitate collocatum. Hi tantum igitur dignitate et gloria florent: cum interim illi, quos uel gentis nobilitas, uel abundantia pecuniae, uel corporis robur, uel formae pulchritudo insolentes et superbos efficit, ope diuina destituti corruant, tanto maiorem infamiam in ruina subeuntes, quanto sibi maius decus opinionis errore proponebant. Tanta est autem huius amplissimae uirtutis, quam humilitatem appellamus, altitudo, ut in coelum etiam penetret. Nam continet omnium uirtutum decus et excellentiam. Primum enim singulari sapientiae munere continetur. Cum enim fragilem hominum naturam, fluxam et caducam uitae condicionem, humanarumque rerum uarietatem et inconstantiam animo reputantes, et hominum insigni fortuna florentium miserabiles exitus in memoriam reducentes, omnibus corporis et fortunae bonis omnino diffidimus, ita ut nunquam secundis rebus et ad uoluntatem nostram fluentibus extollamur: tum maxime prudentiae munere fruimur. Nunquam enim sapiens efferetur: nempe qui se natum hominem meminerit, atque communi lege naturae multis cladibus expositum. Deinde cum se ipsum agnouerit: nunquam alienum decus appetet, aut honorem parum sibi conuenientem usurpabit: quod ad iustitiae officium pertinet. Hinc etiam temperantiae atque moderationis ornatus orietur. Qui enim imbecillitatem naturae considerauerit, quamuis omnes opibus et potentia uincat: nunquam insolescet, nec aliquid cum temeritate et amentia geret, nec se cuiquam anteponet. Nunc uero, quomodo humilitati cum animi etiam magnitudine conueniat, uideamus.

Hoc est, inquit Metellus, quod intelligere cupio: difficile namque uidetur, res inter se nomine discrepantes sententia conglutinare.

Nihil, inquam, facilius. Cum enim uirtutes ita copulatae sint, ut, qui unam habuerit, opus sit reliquas omnes habere; et constet, humilitatem tres illas uirtutes esse complexam: consequens est, ut etiam cum alti et inuicti animi magnitudine coniuncta sit. Quod ut clarius uideamus, ipsius nominis sententiam explicemus. Est igitur humilitas affectio animi, parua et exigua de se ipso sentientis. Magnum autem et paruum sine comparatione intelligi non potest. Si enim collem editum et excelsum cum humiliore conferas; rite magnum appellaueris: si cum Apennini cacumine; fortasse paruum. Sic etiam magnam lacertam appellamus, quae in genere suo magnitudine excellit; et elephantum pusillum, qui ad alios collatus breuis est, quamuis sit aliorum animantium longe maximus. Haec tu ex Aristotele, si κατηγορίας cognouisti, intelligere potuisti facillime. Cum igitur omnis ratio breuitatis aut magnitudinis e comparatione ducatur; et humilem eum appellemus, qui sua omnia parui pendit: relinquitur, id ex eo euenire, quod se cum rebus multo maioribus et altioribus conferat. Ex quo sequitur, omnes humiles esse magnanimos. Nam, quaeso, quis tibi maioris animi esse uidetur? Isne; qui nimis alta suspicit, et sibi in omni genere exempla maxima proponit: an qui nescit oculos ex infimis rebus attollere?

Is, inquit, qui altiora semper aspectat.

Ergo, inquam, cum humilis ideo se non magni faciat, quia maiora quaedam intuetur: restat, ut intelligamus, illum esse magno animo praeditum; superbum autem et insolentem minuto et angusto. Satis enim constat, nunquam a rebus exiguis ad amplas et magnificas animi aspectum retulisse. Nam si id fecisset; nunquam tanti se ipsum aestimaret. Veluti si quis in pago, aut in paruo municipio principem locum tenens insolescat: is ubi primum Romam, aut in aliam ciuitatem simili splendore florentem uenerit, et tantam hominum celebritatem aspexerit, atque ibi uiderit, sese nec cum mediocri dignitate praeditis esse conferen-

dum; ingentes illos spiritus, quos arrogantia non ferenda sumpserat, statim deponet. Quod quidem in omni genere cerni potest. Etenim, quis est poëta paulo sanior, qui non se, cum in Homerum aut Maronem respexerit, protinus abiiciat? Quem oratorem Demosthenis aut Ciceronis ubertas et amplitudo non modestum reddat? Cuius imperatoris insolentiam res ab Alexandro aut a Caesare gestae non frangant? Cum igitur haec natura rerum sit, ut semper nos nostri poeniteat, quoties mentis aciem ad altiora conuertimus: quid tandem Christianis hominibus euenturum suspicamur? Est enim hominis Christiani munus, non modo mundi ornatum et magnificentiam intueri; sed longe altius extolli, naturaeque totius architectum assidue contemplari. Sic igitur fit, cum animus in corpore manens, e corpore tamen studio et agitatione mentis excedit, et, quoad fas est, diuinae uirtutis lucem uidet, ut se repente suaque omnia, et quicquid antea amplum et illustre censebat, humile et obscurum iudicet; nihilque in uita pulchrum et honestum existimet, quod non senserit esse claritate illa diuini luminis illustratum. Omnes igitur humanas opes, siue illae ad corporis cultum, siue ad ornatum animi pertineant, parui faciens, ita exardescit ad illius diuinae formae cupiditatem, ut nihil aliud cogitet, nihil amet, nihil cupiat; sed potius omnibus corporis et animi uiribus ad summum illud bonum fruendum incitetur. Hoc autem tam illustri spectaculo multo clarior indies atque altior fit. Cum enim amore Dei flagret: mentem ad illius aspectum ardenter excitat. Quo autem magis illo aspectu, quantum potest, in hac uita fruitur: eo uehementius inflammatur. Sic autem euenit, ut progressio in diuinae naturae cognitione amorem augeat; amor autem auctus clariorem indies cognitionem efficiat; atque ita tandem homines alta quadam mente praeditos, ad sui contemptionem quotidie magis inducat. Auget etiam interim uehementer humilitatem, quod in illa coelesti luce multa nostra uitia, quae antea latebant, clare cernimus; ita ut quo magis im-

mensam summi illius rectoris bonitatem agnoscimus, eo facilius nostrae naturae imbecillitatem atque corruptelam agnoscamus. Inde autem fit, ut eadem opera et Deum ardenter amemus, et in nostri odium quodammodo ueniamus. Accedit deinde, quod intelligimus, non posse nos uiribus nostris aut uirtutem colere, aut dignitatem ullam tueri; sed immanem libidinem et insignem turpitudinem, ubi primum a Deo scelere nostro seiungimur, in animis nostris dominari. Tum illud quantum ualet etiam ad infringendam hominum insolentiam, ingentes illas coelitum copias diuino splendore lucentes animo contueri? Qui enim illorum siue praestantem naturam, siue pietatem excellentem, siue dignitatis amplitudinem considerauerit, se ipsum abiiciet animaduertens, nihil in rebus humanis esse cum illa tanta claritate comparandum. Postremo uidemus etiam innumerabilem hominum multitudinem diuina quadam uirtute atque gloria florentem, et in terris quodammodo coelitum dignitatem moribus et institutis uitae consecutam; ad quam respicientes necesse est, ut nos ipsos pro nihilo reputemus. Quodsi illa angelorum agmina diuino splendore fulgentia, Dei comparatione pro nihilo sunt; et si uniuersum genus humanum ad angelos collatum, abiectum natura et humile iudicamus: quid tandem faciet is, qui uiderit, sese ne cum hominibus quidem summis esse conferendum? Quomodo enim is, qui Deum sibi sequendum et imitandum esse sentit, insolenter efferri poterit: cum intellexerit, sese a multis etiam hominibus in hac uita manentibus dignitate uictum atque superatum? Homo cum his excubans atque pernoctans curis, nullo modo turgebit unquam, inani iactione furenter elatus et inflatus, ut ii faciunt, qui nihil amplum cogitant; sed potius omnes suas opes ualde despiciet. Contemnet enim sese, contemnet homo excellenti ingenio animoque maximo praeditus. Qui si mentis oculos humi defixos haberet, idque tantum magnum existimaret, quod esset fragile et caducum, et istis bonis, quae hominum uulgus inaniter admiratur, abundaret: quam

sibi ipsi placeret! quam fastidiose tenuiores despiceret! quam intoleranda superbia et amentia duceretur! Ergo ut superbia nascitur ex animo abiecto et in terram demerso: ita humilitas ortum habet ab animo magno, nihil, quod quidem non sit diuinis et aeternis opibus exaggeratum, magnum et excelsum iudicante. Considerate igitur, quam excellenti animo sint ii, quos nostra loquendi consuetudine humiles appellamus. Nihil est enim in rebus humanis quantumuis insigni specie dignitatis excultum, quod non facile contemnant, et infra se positum esse ducant; nullis opibus, nullis facultatibus, nullis ornamentis humana industria et studio paratis contenti esse possunt; ipsam denique gloriam a uirtute uera profectam, quae hominum commemoratione uiget, non aspernantur illi quidem, cum se ad uirtutem natos, et gloriam esse comitem uirtutis intelligant, sed eam, nescio quomodo, multo maiora sibi proponentes, quotidie magis despiciunt. Nam omnia quantumuis magna et excelsa, exigua putanda sunt, cum est aliquid amplius et magnificentius. Licet igitur ad omnes homines, qui ubique sunt, quacunque in ora atque parte terrarum, eorum fama permanare possit: nihil tamen, quod quidem sit terrae spaciis inclusum, illis magnum esse potest, qui coeli etiam complexum angustissimum putant. Neque possunt ullo modo omnibus huius uitae bonis satiari, qui semper immensas opes et infinitas desiderent. Nihil enim optant ardentius, quam humanis opibus spoliari, ut diuinis compleantur. Haec illos cura solicitat; hic ardor illorum mentes inflammat; hoc illos desiderium in lachrimis et fletu uersari facit. Qui quidem fletus non est imbecillitatis, sed diuinae uirtutis argumentum. Cum enim diuinae condicionis participes fieri concupiscant: molestissime ferunt, sese corpore diutius, quasi quodam ergastulo detineri, et non protinus ex iis terrarum angustiis in illam coelestem regionem euolare. Illius autem gloriae cupiditate incensi rapiuntur, quae non peruulgato uirtutis splendore, aut praedicatione hominum continetur; sed quam diuinae lucis cla-

ritas efferet, quam coelestis dignitas excitabit, quae uigebit memoria saeculorum omnium, de cuius amplitudine nunquam aeternitas ipsa conticescet. Hanc igitur expetentes, angelorum theatrum sibi proponunt, omnesque coelestes, quos sanctae literae principes, et potestates, et diuinae maiestatis sedes, aliisque nominibus ardorem et sapientiam significantibus appellant, ante mentis oculos statuunt, his iudicibus seruiunt, his spectatoribus placere, horum testimonio comprobari cupiunt. Atque postremo, quod est longe maximum, in illius summi domini testimonio et sententia omnem gloriae magnitudinem sitam esse conspiciunt; et ad illam incredibili animi cursu studioque contendunt. Spe igitur illius claritatis erecti gaudia maxima percipiunt, intelligentes in illius demum gloriae studium esse omnibus uiribus incumbendum, quae Christi beneficio, numine et laudatione continetur. Nam si laudatoris amplitudo ad dignitatis amplificationem pertinet: quid esse potest Christi maiestate magnificentius? Si uerum iudicium in certa gloriae ratione requirimus: Deus solus intimos hominum sensus perspectos habet. Si laudantis constantiam attendimus: diuina mens nullam in omni aeternitate potest habere mutationem. Si lucem et celebritatem consideres: tunc clarorum hominum laudes coram omnibus angelis et hominibus illustrabuntur. Si ad diuturnitatem animaduertas: nullum finem sunt ullis unquam saeculis habiturae. Quid igitur illa gloria diuinius, quam mentes castae in illa coelesti regione consequentur? Est enim dignitate laudatoris immensa, spectatorum celebritate clarissima, diuturnitate temporis infinita.

VII. Haec est coelestis illius ciuitatis condicio, in quam tandem omnes, qui uerae laudi seruiunt, accipiendi sunt, diuinis laudibus abundare, splendore diuinae lucis illustrari, diuina gloria florere. O sedes illas beatissimas diuinaque domicilia, in quibus homines pietate praestantes locati, nec uitiis infici, nec deformitate maculari, nec tormentis inuidiae conuelli